

Hrvatsko pomorsko nazivlje : Božo Babić i njegovi prethodnici i nastavljači

---

Stolac, Diana

Authored book / Autorska knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **1998**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:917541>

Rights / Prava: [Attribution-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

DIANA STOLAC
HRVATSKO
POMORSKO
NAZIVUE

Diana Stolac je rođena 1956. godine u Zagrebu, gdje je završila osnovnu školu i gimnaziju, te na Filozofskom fakultetu studij kroatistike i opće lingvistike.

Magistrirala je 1988., a doktorirala 1996. godine temama iz povijesti hrvatskoga jezika na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Radila je kao lektor hrvatskoga jezika na Filozofskom fakultetu u Pragu, a sada je docent na Odsjeku za kroatistiku na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci.

Članica je uredništva časopisa *Fluminensia* i tajnica Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku. Sudjelovala je na dvadesetak hrvatskih i međunarodnih znanstvenih skupova i objavila četrdesetak znanstvenih radova s temama iz povijesti hrvatskoga jezika, suvremenoga hrvatskog jezika, a posebno sintakse i leksikologije.

Na naslovnici:

Fotografija brika-škune *Vila Velebita*, školskog broda Nautičke škole u Bakru (presnimak S. Ulrich).

Biblioteka D o m e t i
velika edicija

uređuje *Ljubomir Stefanović*

oprema *Damir Ban*

recenzenti: *akademik Milan Moguš, dr. sc. Boris Pritchard*

ISBN 953-6066-59-9
© Diana Stolac, Rijeka, I/1998.

DIANA STOLAC

**HRVATSKO
POMORSKO
NAZIVUJE**

Božo Babić, njegovi prethodnici i nastavljači

IZDAVAČKI CENTAR
RIJEKA 1998.

Na naslovnici:

Brik-škuna *Vila Velebita*, školski brod Nautičke škole u Bakru, sagrađena je u brodogradilištu Howaldtswerke u Kielu 1908. godine. Iste je godine 8. listopada uplovila u svoju matičnu luku Bakar. Mogla je, uz redovnu posadu, ukrcati ravnatelja, nekoliko nastavnika i pedesetak učenika. S povoljnim vjetrom te uz pomoć parostroja jačine 300 KS postizala je 13 čvorova. Prebrodila je Prvi svjetski rat, nakon kojega je služila đacima tadašnje Pomorske akademije u Bakru, ali i polaznicima pomorskih akademija u Dubrovniku i Kotoru. Zaplijenjena je tijekom Drugoga svjetskoga rata i potopljena.

CIP-Katalogizacija u publikaciji
Sveučilišna knjižnica Rijeka

UDK 801.3:656.61

STOLAC, Diana

Hrvatsko pomorsko nazivlje : Božo Babić, njegovi prethodnici i nastavljači / Diana Stolac.-Rijeka : Izdavački centar Rijeka, 1998. - 172 str. : faks.; 22 cm.- (Biblioteka Dometi. Nova serija, velika edicija ; knj. 128)

Bibliografija: str. 157-162. - Bilješke uz tekst. Summary. - Kazalo

ISBN 953-6066-59-9

1. Babić Božo, leksikograf 1840-1912

981002044

KAZALO

Proslav
7

Uvod
9

Počeci stvaranja hrvatskoga pomorskog nazivlja
11

Pomorske škole u 19. stoljeću
17

Rukopisni rječnik Jakova Antuna Mikoča
35

Pomorski pisac i leksikograf Božo Babić
47

Prvi hrvatski tiskani pomorski rječnik
51

Pomorski putopis
65

Babićevi specijalni pomorski rječnici
85

Kruna Babićeva leksikografskoga rada
101

Nacrt rada na pomorskom nazivlju Jurja Carića
113

Pomorski rječnik Rudolfa Crnića
121

Pomorski rječnik Radovana Vidovića
131

Hrvatska pomorska leksikografija 20. stoljeća
139

Zaključak
153

Literatura
157

Kazalo imena i pojmova
163

Summary
168

PROSLOV

Prvi sam pomorski rječnik Bože Babića imala u rukama prije deset godina i tada sam započela proučavati hrvatsko pomorsko nazivlje. Prvobitna mi je namjera bila prikazati Babićeve pomorske rječnike. Ali, što sam više radila, to je jasnije bilo da ovaj leksikografski materijal zavrjeđuje dugotrajno istraživanje i knjigu, koja bi ponudila pogled i u vrijeme prije ovih rječnika i u dvadeseto stoljeće. Leksikografsku koncepciju Bože Babića valjalo je postaviti u kontekst njegovih prethodnika i potražiti njegove nasljednike ili oponente.

Stoga se polje istraživanja nužno proširivalo, stoga je i knjiga sporo nastajala.

U pripremanju knjige pomogla su mi istraživanja hrvatskoga pomorskog nazivlja i povijesti pomorskoga školstva iz pera Blaža Jurišića, Olivera Fija, Vladimira Glumca i Bernarda Stulija, objavljena pedesetih godina, a od kasnijih istraživača naročito radovi Radovana Vidovića.

Posebnu zahvalnost dugujem akademiku Milanu Mogušu, na čiji sam se poticaj počela baviti djelom Bože Babića i koji mi je u višegodišnjemu radu uvijek davao podršku.

Također se zahvaljujem profesoru Pomorskoga fakulteta u Rijeci dr. Borisu Pritchardu na vrijednim sugestijama u izradi ove knjige.

U sakupljanju potrebne literature značajnu su mi pomoć pružili bibliotekari knjižnica Filozofskoga i Pomorskoga fakulteta, te Sveučilišne knjižnice u Rijeci, Zagrebu i Puli.

Zahvaljujem se Izdavačkom centru Rijeka i njezinome uredniku Ljubomiru Stefanoviću, koji su temu o nastajanju i standardizaciji hrvatskoga pomorskog nazivlja prepoznali kao zanimljivu jezikoslovnu temu i uvrstili ovu knjigu u svoju recentnu veliku biblioteku.

Autor

UVOD

Povijest pomorstva bilježi 1863. godine izlazak prvoga talijanskoga pomorskog rječnika, a već 1870. godine i prvoga hrvatskog¹. Rekli bismo - gotovo istovremeno.

Ipak, ovi podatci samo govore o pojavljivanju rječnika, ali ne i o nastajanju nazivlja. A talijanski su pomorski nazivi u stručnoj uporabi bili znatno ranije ustaljeni, nego što su rječnikom bili kodificirani. Hrvatski su pak rječnici iz pera Bože Babića izlazili iz tiska sedamdesetih godina devetnaestoga stoljeća, ali o službenoj uporabi tada nije moglo biti ni riječi, a o kodifikaciji se ne može govoriti do dvadesetih godina dvadesetoga stoljeća.

Situacija posebna, intrigantna. Postavlja se niz pitanja, koja traže odgovore.

Zašto je probijanje hrvatskoga pomorskog nazivlja bilo tako mučno?

Kojim su se stranim postojećim nazivljem tadašnji hrvatski pomorci služili?

Što je potaklo leksikografe na sakupljanje, obradu i objavljivanje hrvatskih pomorskih naziva?

Što su pojedini autori u proteklih stotinu godina nudili?

Jesu li svi prihvaćali istu leksikografsku koncepciju ili su slijedili svoje posebne putove?

---

¹ Usp. Blaž Jurišić, *O našoj pomorskoj terminologiji*, str. 458. Potpuni se bibliografski podatci nalaze u popisu literature na kraju knjige.

Tko je bio Božo Babić, autor prvoga hrvatskoga tiskanoga pomorskog rječnika?

Je li imao prethodnike u tome radu?

Je li imao sljedbenike?

Koliko se od njegovih terminologijskih prijedloga zadržalo do danas?

Je li školsko knjiško i praktično brodsko nazivlje isto?

I, konačno, koliko su tehnički napredak gradnje brodova i novi načini prijevoza putnika i robe doprinijeli padanju u zaborav nazivlja vezanoga uz jedrenjake?

Ovom se knjigom pokušava na neka od ovih pitanja barem djelomično odgovoriti.

POČETCI STVARANJA HRVATSKOGA POMORSKOG NAZIVLJA

Prvi će se rukopisni i tiskani rječnici hrvatskoga pomorskog nazivlja pojaviti tek (ili već) u drugoj polovini 19. stoljeća. I premda prije pomorskih leksikografa Jakova Antuna Mikoča i Bože Babića nije bilo *sustavnoga* rada na stvaranju pomorskoga nazivlja, može se o tadašnjim pomorskim nazivima doznati listanjem starih hrvatskih knjiga. U rječnicima i pjesničkim djelima čiji su autori porijeklom s naše jadranske obale čitamo niz naziva vezanih uz more i brodove, a u širem smislu gledano na pojam pomorskoga, i uz ribarsko oruđe i vrste riba.

Tako u prvome tiskanome hrvatskom rječniku Šibenčanina Fausta Vrančića *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* iz 1595. godine nalazimo tek tridesetak natuknica izravno vezanih uz more i brodove, na primjer *brod, broda-razbienye, brodarina, broditise, dno-od-plavi, galia, gidro, gidriti, ladya, ladyicza, luka, more, mornar, morszki razboynik, plavv, plavoyska, plavcsicza, porat, szidro, timun, veszlo, vezati, vza*, itd. To je očito vrlo skromno u odnosu na pomorski značaj Vrančićeva čakavskoga zavičaja. Uključimo li, pak, u analizu i pomorsko nazivlje u širem smislu, onda je popis nešto dulji, budući da Vrančić bilježi i neke geografske i meteorološke nazive, npr. *draga, grebeni, grebenit, kray-vodee* ('riva'), *obbala, otok, sztina, zagrada* ('obala'), *zemlya*, odnosno *dasy* ('kiša'), *daslyivv, dasyatti, garmiti, grom, yugo, munya, szyver* ('sjeverni vjetar' i 'sjever'), *vedro, vihar, vitaar, vitrich, zvizda*, i opće nazive vezane uz vodu/more (*doplivati, plivati, priplivati, vaal, vezati*). Dodamo li i ribarske nazive, vidimo da se navode nazivi riba i ostalih morskih životinja te nekih ribarskih oruđa i slično, na primjer *czipal, duppin,*

*gircza, hobotnicza, ostriga, riba, ribar, ribicza, spuga, szlauich morzki, vgor, darkmar klyuka ('harpun'), mrixa, ozti, povraaz, vdica...*²

Iz bogate starije hrvatske leksikografije valja izdvojiti Senjanina Pavla Rittera Vitezovića, hrvatskoga leksikografa s kraja 17. stoljeća, koji je posebnu pozornost posvetio pomorsko-ribarskomu nazivlju. O tome svjedoči svojevrsan okvir njegovog rječnika. Naime na listu prije popisa riječi Vitezović je nacrtao vjetrulju (*Ventorum nomina, juxta Graecam appellationem Croatis tradita*), crtež s hrvatskim i latinskim nazivima vjetrova iz 32 smjera, što je pomorcima izuzetno važno, a na dvije je stranice na kraju rječnika između ostalih priloga i popis vrsta brodova pod naslovom *Navium nomenclatura* (list 565). Filolog Blaž Jurišić analizirao je Vitezovićev latinsko-hrvatski rukopisni rječnik i izdvojio u njemu zabilježeno pomorsko nazivlje. Te je Vitezovićeve riječi Jurišić podijelio u niz područja naslovivši ih ovako: *kopno, more i voda uopće, ekonomika mora - vode, brod, pomorske borbe, plovidba, zrak i nebo*. Iz ovoga popisa vidimo da je Jurišić krenuo od pojma pomorskoga u širem smislu, stoga je u Vitezovićevu rječniku pronašao više od dvije tisuće pomorskih naziva, odnosno točno 2253 pomorska naziva.³

Iz Jurišićeve analize izdvajamo neke nazive iz poglavlja *Brod*. To su opći nazivi za brod (*batelo, brod, čun, drivo, ladja, plav*), gdje se izdvajaju brojne umanjene (*batelce, brodica, brodić, čunak, čunić, gundulica, kaičac, ladjica, ladjica, plavčica, plavica*), zatim vrste brodova (*brod na vesla, brzi brod, debela galia, kljunast brod, ribarica, tanka galia, žitna plav*), pa nazivi za dijelove broda (*brodno dno, dno od broda, kljun, kotal, krma, listve, loitre, pasmo, štenge*), brodsku opremu (*jadro, jidro, korman, kotvice, povraz, rudo, sidro, sidarce, sidreno vuže, soha, veslo, železna mačka*), posadu (*broda glavar, broda ravnatelj, čunar, dimnarak, dumanar, konopar, kotlar, krmar, ladjar, sidrar, ugljevjar, veslar*) i slično.

Premda je u stručnome nazivlju jasna prevaga imenica, u rječniku su zabilježene i druge vrste riječi, naročito glagoli (*broditi se, gladiti, rašpati, zapakliti, zasmoliti*) i pridjevi (*brzi, debeli, gusarski, kljunast, nosat, prevozni, široki, tanki, teški, trgovački, veliki*)...

Između leksikografa porijeklom s jadranske obale izdvojili smo samo Vrančića i Vitezovića, a između brojnih pjesničkih ostvarenja u kojima čitamo i pomorske nazive zaustavljamo se na *Ribanju i ribarskom prigovaranju* Hvaranina Petra Hektorovića.

² Faust Vrančić, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*, Venecija 1595.

³ Usp. Blaž Jurišić, *Pomorski izrazi u Vitezovićevu Rječniku*, str. 297-403. Usp. i Radovan Vidović, *Jadranske leksičke studije*, str. 216.

Već naslov svjedoči o pomorskoj temi. Pjesnik s dvojicom svojih suputnika, ribara, kreće na mali trodnevni izlet brodom. Rekonstrukcija kretanja pokazuje da se radi o pomorskome putopisu od Staroga Grada na Hvaru kroz Splitska vrata do Nečujma na Šolti i natrag.⁴ Opis putovanja brodom omogućio je uključivanje u tekst brojnih naziva za dijelove broda, dok su u ribarske razgovore uneseni ribarski i značajni meteorološki nazivi, naročito za vrste vjetrova.

Hektorović za brod upotrebljava naziv *plav*, dok posebne vrste posebno imenuje (npr. *galiju*). Na *plavi* se može *broditi, voziti, jidriti* ili pak *dojidriti* do *luke*, ili precizno u *ustje luke*. Od dijelova broda najčešće se navode *jidra, arbor, vesla, timun, sidro, lantina, argutla*... Vjetru se može označiti opći smjer, pa može biti *zmorac*, ili ga se označuje u odnosu na brod, pa može biti *vitar u skut*... Vidimo da su navedeni nazivi najčešće slavenskoga porijekla (npr. *broditi*), ali da se bilježe i romanizmi bez fonološke prilagodbe (npr. *arbor*), odnosno riječi grčkoga porijekla (npr. *argutla*). Skokova analiza pokazuje da su mletačke primljenice za nautičko nazivlje vrlo rijetke.

Premda smo u *Ribanju* našli brojne pomorske nazive u užem smislu, Hektorovićeva je djelo značajan izvor ribarskih naziva, od oruđa (*osti, kopitnjak, mriža, trata, svjećalo*) do vrsta riba (od općega naziva *riba* do pojedinačnih vrsta - *zubatac, škrpine, salpe, triljke, komarče, vrane*) i ostalih morskih životinja (*ježine, kopita*).

I autori koji nisu živjeli uz obale Jadranskoga mora poznaju osnovne pomorske nazive. Vidi se to u rječnicima nastalima u 17. i 18. stoljeću u unutrašnjosti Hrvatske, te nešto manje u književnim djelima.

Prvi je u tome zanimljivom nizu Juraj Habelić, koji u svojem *Dikcionaru* iz 1670. godine bilježi velik broj pomorskih naziva. Tako ima čak trinaest natuknica vezanih za leksem *brod*, a dodamo li tome trideset natuknica vezanih uz sinoniman leksem *ladja*, ili pet uz leksem *galia*, ne možemo ne zamijetiti da je naveden impozantan broj naziva za vrste brodova, dijelove brodova, brodsku opremu i posadu. Na stranicama ovoga kajkavskog rječnika čitamo tako čak stotinjak pomorskih naziva, a izdvajamo sljedeće natuknice: *broda ali ladje razbienenye, brodar ki vladje, ali uchunu preva fa, brodarenye ali preva fanye, brodar ſki, brodim ſe, brodi ſche, brodi ſz, gde ladje pri ſztaulyaju, broditi ſze proti vode, brodovina, bura ſzever, chun, galia na tri ve ſzla, galia tolvay ſzka,*

⁴ Usp. detaljnu analizu u: Petar Skok, *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu*, str. 74-88.

kray mor szki, ladja kapitan szka, ladja berza u ke sze vojuju, ladje klin, morje, morje oczean szko, morje szrednye, morje zburkano, morje chi szto, tiho, okol koga sze ve szlo obracha, ladje drevo, nakon jadro sztoi, ladje me ster, ki zna ladju nachiniti, ladjicza, mor szka voyska, prebroditi sze, primorje, ve szlarim, ve szlar, ki ve szlom vozi, ali i ve szlar, ki ve szla dela... Vidimo da se kao sinoniman *brodu* i *ladji* javlja i *chun*. Habdelić poznaje glavne dijelove broda (*ladje dno, ladje prvi kray, ladje zadni kray, ladje klyun*), ali i dijelove opreme broda, kao što je sidro (*ladje selezna machka*), zatim nazive za posadu (*galiot, ladje kapitan, ladje ve szlar, mornar, mor szki vitez*) i slično. Od pomorskih naziva u širem smislu nalazimo npr. natuknice: *hobotnicza, mor szki kony, o striga, riba mor szka, ribar, ribich ki o strige lovi...* Da se Habdelić u svojem radu služio čakavskim izvorima, vidimo po liku *jadro*, gdje prednji nazalni samoglasnik *e*, iza sonanta *j*, ima kontinuantu *a*, a to u hrvatskome jeziku poznaje samo čakavski sustav (takvi su primjeri i riječi *jačmen* i *nadra*).

Istovremeno s Habdelićevim rječnikom nastajao je i *Gazophylacium* Ivana Belostenca, objavljen tek 1740. godine.⁵ Belostenčev je rječnik opsežniji od Habdelićeva, što se ogleda i u više zapisanih naziva vezanih uz brodove i more.

Uostalom, u latinskom je predgovoru Belostenec i započeo pomoračkom metaforom: "Evo, preljubazni čitatelju, moje brodovlje, što se prije nekoliko godina bilo otisnulo iz luke, sada je napokon - ne nakrcano Krezovim i Midinim bogatstvom, nego književnim blagom, ne bez oluja, ni bez svakodnevnog olujna mora, niti bez vjetrova, a ni bez jedara - neokrnjeno pristalo uz obalu, mimo moju i tvoju nadu, ali ne izvan očekivanja." U tome tonu su i druge metafore u ovome tekstu, na primjer: "I tako, da bih brodovlje, što sam ga sam skupivši jedra bio odlučio privesti obali, ponovo pružio na službu ilirskoj mladeži, odlučio sam opet razviti jedra i, otisnuvši brod na pučinu, novom revnošću steći nagradu vredniju od svega zlata i srebra."⁶

U rječniku je sakupljena bogata leksička građa u skladu s autorovom trodijalektalnom književnojezičnom koncepcijom, pa je stoga brojnim dalmatinizmima dopunio pomorske nazive poznate u kontinentalnome dijelu. Ovdje izdvajamo neke.

Brod ima sinonim *ladja*, a opisan je kao *nakoje sze chez vodu prehagja*. I to je na tome mjestu u rječniku sve. Ali, ne i sve o brodovima.

Naime, pod natuknicom *ladja* navode se sinonimi *ladva* (označena kao dalmatinizam) i *plav*, iza čega slijedi niz od 45 sintagmi. To znači da je naziv *ladja* polazište za popisivanje autoru poznatih naziva za vrste brodova, dijelove brodova i posadu, odnosno da se ovdje prekida abecedni popis i da je građa dalje uređena po semantičkom kriteriju. Čitamo dvadesetak naziva za vrste brodova, npr. *ladja ribichka, chun, ladja boyna, ladja razboynichka, ladja poglavar szka, kapitan szka, mor szka, potochna...* Slijede nazivi za dijelove broda, među kojima je više s oznakom D (dalmatinizam): *ladje zadni kray, D. karma; drevo, D. arbor, na kojem jadro sztoi; korman, D. timun, rudo; selezna machka, D. szidro...* Na kraju su i nazivi nekih članova brodske posade: *ladje kapitan, ve szlar, me szter i raunavecz, odnosno ladjih mor szkoga boja nayvek si poglavar*.

Dalje u rječniku čitamo i druge pomorske nazive. *Jadro* može biti: *jadro veliko, ali nayvekse u brodu; jadro szrednye, ili koye sze zada pola se; jadro malo ili trinketa; jadro na verhu ili okolu spice arbora*.

Zanimljiv je i niz istoznačnica *brodarenye, prevasanye, prevo senye, prepelanye, brodenye i vo senye*. Ili pak suženja značenja glagola *brodim* (*zediti sze: brodim sze szrečno y dobro, brodim sze z-vetrom, brodim sze proti vetru, brodim sze ne szrečno, brodim sze prek vode*). Brodarsko je davanje *brodovina* ili *brodarina*.

Proširen je broj zabilježenih pridjeva, na primjer: *brodlyiv, gde sze szegurno more broditi - nebrodlyiv, gde sze broditi nemore*.

U vrijeme tiskanja Belostenčeva rječnika završavao se rad na još jednom velikom kajkavskom rječniku. Godine 1742. objavljen je u Zagrebu *Lexicon latinum* Franje Sušnika i Andrije Jambrešića, u kojemu je zabilježen izuzetno velik broj pomorskih naziva.⁷

Sinonimijski niz ponuđen uz latinsku natuknicu *navis* ima tri člana: *ladja, brod i plav*, ali nemaju istu distribuciju. Usporedbom u drugim natuknicama vidimo da je *ladja* najčešće upotrijebljena, od deminutiva *ladjicza* nadalje: *ki sze na ladji vozi, ladjenik; ladjo-no/sz, ladje no/szechi...* Tako se među vrstama brodova (a može biti *vszakojachke felye ladja, brod, plav*) nalaze i tri bojna broda. Admiralski je brod nazvan *ladja glavara nad brodmu najvehssegga*, a slijede *jako oboru/sna za obrambu drugih ladja, odnosno lahka i berza ladja za zezvedanye nepriatelzkih ladjih, sztra/i-ladja!* Također vidimo da su od riječi *ladja* i *brod* tvoreni novi nazivi, na primjer: s. v. *nauta* čitamo *brodar, ladjo-vozczech, ki na*

⁵ Ivan Belostenec, *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium*, Zagreb 1740. i Ivan Belostenec, *Gazophylacium illyrico-latinum*, Zagreb 1740.

⁶ Prijevod Vladimira Vratovića u: Ivan Belostenec, *Gazophilacium*, str. LI-LII.

⁷ Franjo Sušnik - Andrija Jambrešić, *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locupless*, Zagreb 1742.

ladji szlufi; s. v. *navale* piše *brodiſche*, *meſzto gdeſze ladje delaju*, ali *ſztoje*; s. v. *navigabili* nalazimo opis *brodiv*, *ladjo-vozliv*, *gde je brodariti*, ali *kudſze je z-ladji pelyati mochi*; s. v. *navigatio* je *na ladji vozenye*, *voſnya na ladji*, *brodenye*, *ladiarenye*, a s. v. *naviculatia* središnji su pomorski apstraktni pojmovi: *brodarztvo*, *brodaria*, *ladjarztvo*, *ladjaria*, *brodarzka znanofzt y meſtria*.

U oči upada velik broj ponuđenih naziva s. v. *naufragium*, a za koje će se značenje kasnije ustaliti naziv brodolom: *ladjo-terje*, *ladje ali broda vtoplenye*, *vtunenye*, *razbienenye*, *razkloplenye*, *razderanye*.

Iz Habdelićeva smo rječnika izdvojili naziv za sidro, a u Jambrešićevu rječniku možemo zaključiti da se nalazi isti složeni naziv *ladje selezna machka*, ali i jednočlani naziv *sidro*.

Odakle ta brojnost pomorskih naziva u nepomorskim rječnicima?

Možda je možemo objasniti i činjenicom da su se svi naši leksikografi služili latinskim i talijanskim rječnicima, u kojima je pomorsko nazivlje bilo značajno zastupljeno. Stoga su autori iz unutrašnjosti u svoje rječnike unosili i natuknice za koje su, možda, trebali duže tražiti hrvatske istoznačnice. Budući da je, neovisno o administrativnoj razdvojenosti hrvatskih krajeva, uvijek postojao pojam o zajedničkome hrvatskom jeziku, ti su autori znali da hrvatske nazive mogu naći u našem priobalju. Premda im je ponekad to nazivlje bilo nepoznato, a vidi se to iz nejasnih opisa, bilježili su ga, svjesni da rječnik hrvatskoga jezika, bez obzira gdje nastao, treba imati nazive bitne za život i rad u hrvatskome primorju.

A ti će pomorski nazivi svoje usustavljanje u pomorsko nazivlje ipak doživjeti u primorju, i to sredinom 19. stoljeća, kada će školovanje pomoraca aktualizirati taj problem - nedostatak hrvatskih stručnih naziva. Stoga ćemo se u sljedećem poglavlju upoznati s jezičnom situacijom u pomorskim školama u tome vremenu.

POMORSKE ŠKOLE U 19. STOLJEĆU

Da bismo mogli govoriti o počecima stvaranja hrvatskoga pomorskog nazivlja, a koje smještamo u Rijeku i njenu najbližu okolicu - konkretno: Bakar, valja pogledati razloge koji su omogućili tu značajnu leksikografsku djelatnost upravo na ovome području. Podsjetimo se stoga prije lingvističke analize pomorskoga nazivlja na neke značajne riječke i bakarske povijesne datume, te posebno na školovanje pomorskih kadrova u Rijeci i Bakru, a u kontekstu pomorskoga školstva na istočnoj obali Jadranskoga mora.

Car Karlo VI. proglasio je Rijeku slobodnom lukom 18. ožujka 1719. godine.⁸ Status slobodne luke značio je mnogo više od administrativne povelje. Značio je porast prometa, brži razvoj prometnica i izgradnju većih, raznovrsnijih i značajnijih pratećih objekata nego bi to u slučaju "obične" luke bilo, te povećanje broja stanovnika. Već je u sljedećem desetljeću izgrađen Lazaret Sv. Karla na Mandraču,⁹ a gradnja Karolinške ceste dovršena je 1728. godine. Nakon ove je prometnice slijedila Lujzijanska cesta (1804.-1809.), a za luku je posebno značajna povezanost s unutrašnjošću željezničkom prugom. Premda postoji i veza preko Ljubljane s Bečom, za riječku

⁸ Taj je status ukinut 1891. godine, a osim prvih desetljeća, status je bio vrlo važan upravo od 1880. godine. Naime, tada su Mađari ukinuli status slobodne luke Bakru, Kraljevici i Senju, u korist napredovanja riječke luke, koja je bila pod njihovom izravnom upravom. Za povijesne podatke usp. Danilo Klen i sur., *Povijest Rijeke*.

⁹ Izgrađen je 1725. godine, a stoljeće kasnije zamjenjuje ga Lazaret Sv. Franje u Martinšćici.

je luku izuzetno važna izgradnja željezničke pruge 1873. godine preko Karlovca do Budimpešte.¹⁰ U riječku luku uplovljavaju brojni jedrenjaci, a prvi je parobrod u luci već 1836. godine.¹¹ Od 1841. godine parobrodi redovito uplovljavaju u riječku luku, koja se tome ubrzano prilagođava. Podatci o broju stanovnika, pak, pokazuju da je pola stoljeća prije dobivanja statusa slobodne luke Rijeka imala oko 2.500 žitelja (1650. godine), a pola stoljeća poslije toga značajnoga datuma, 1794. godine, bila su evidentirana 6.764 stanovnika.¹²

Hrvatsko-ugarska nagodba iz 1868. godine, a posebice naknadno dodan 66. paragraf (*Riječka krpica*), imao je brojne posljedice upravo za pomorski značaj Rijeke.¹³ Mađarski je kapital omogućio brži privredni razvitak grada, koji se u prvome redu očitovao u snažnome razvoju luke, trgovine i industrije.¹⁴ To je bilo potpuno razumljivo, budući da je Rijeka bila jedina mađarska izvozna luka.¹⁵

Ali, o pomorskom značaju Rijeke još više govore brojne pomorske školske ustanove u Rijeci i njenoj bližoj okolici. Prva je pomorska škola počela djelovati u Rijeci 1777. godine (nakon što je ukinuta u Trstu i preseljena u Rijeku), ali je 1784. godine, na traženje tršćanskih brodovlasnika, vraćena u Trst. Za vrijeme svojega kratkoga boravka u Rijeci nautička je škola bila pod upravom gimnazije i smještena u njezinoj zgradi. Nastava je bila na talijanskom jeziku.¹⁶

Sljedeći obrazovni oblik bio je nautički tečaj, otvoren dekretom Marije Terezije 1808. godine, i opet smješten u gimnaziji, ali kratkoga trajanja i s većim prekidom, da bi po odlasku Francuza bio priključen talijanskoj četverogodišnjoj školi. Tako organizirana nastava ne

¹⁰ Time, između ostaloga, slabi konkurentna bakarska luka. Usp. Danilo Klen i sur., *Povijest Rijeke*, str. 239-241.

¹¹ Inače, Jadranom plovi prvi parobrod *Carolina* već 1818. godine, dakle desetak godina nakon prve komercijalno uspješne plovidbe Fultonova *Clermonta*.

¹² Sredinom 19. stoljeća povjesničari bilježe 16.000 stanovnika, da bi stoljeće kasnije, 1945. godine, Rijeku i Sušak zajedno obitavalo oko 50.000 ljudi. Prema: Radmila Matejčić, *Kako čitati grad*, str. 452-468.

¹³ Prema Nagodbi zajednički su poslovi trebali biti: vojska, financije, porezi, uprava i prodaja državnih nepokretnih dobara, uzdržavanje dvora, državni monopol, trgovina, željeznica, pošta i drugo, dok je Hrvatska bila *načelno* samostalna u školstvu, donekle u zakonodavstvu i upravi.

¹⁴ Naravno, i domaći je kapital ulagan u razvitak grada: brodarstvo, trgovina drvom, trgovine na malo, ugostiteljstvo, mesnice, novčarski zavodi.

¹⁵ Najvažniji su pomorski izvozni artikli u riječkoj luci za ugarske vlasti bili pšenično brašno i šećer, zatim kukuruz i grah, dok se uvozi talijansko vino, burmanska riža i nafta. Ovo posljednje rezultiralo je osnivanjem Rafinerije 1882. godine.

¹⁶ Usp. Milivoj Čop, *Riječko školstvo (1848-1918)*, str. 29.

zadovoljava stručnu razinu koju traži Kraljevsko hrvatsko vijeće u Zagrebu, kojemu su riječke škole u tom vremenu bile podređene. Stoga se nastava reorganizira, odvaja od osnovne škole i priključuje gimnaziji sve do 1848. godine, kada se opet priključuje osnovnoj školi.¹⁷ *Javna pomorska škola (I. R. Scuola di nautica)* prolazi u sljedećim desetljećima kroz cijeli niz reorganizacija, koje se ukratko mogu svesti na postupno produženje trajanja školovanja, povećanje broja predmeta i proširenje izbora stručnih nastavnih predmeta.

Ako želimo pronaći uzroke transformiranja pomorskoga školstva u drugoj polovici 19. stoljeća, nameće nam se logičan zaključak: uvjetovano je značajnim promjenama u pomorstvu, prvenstveno pojavom parobroda. Jedrenjaci, višestoljetni vladari mora, polako ali sigurno bivaju zamjenjivani brodovima na paru. Takve značajne tehnološke promjene pomorske škole nužno moraju pratiti. S time u vezi razvija se i pomorsko nazivlje, ne više samo za jedrenjake, nego i za parobrode.

Ipak, zaključak je samo djelomično ispravan. To je bilo očekivano, ali na žalost tadašnje su prosvjetne vlasti ostale gluhe i na zbivanja u svjetskome pomorstvu i na traženja pomorskih pedagoga za osuvremenjavanjem nastave. Zamijeniti učenje o plovidbi i manovri jedrenjaka, središta tadašnjega nastavnoga plana, učenjem o plovidbi i manovri parobroda bit će tema brojnih tekstova Jurja Carića, nastavnika bakarske, dubrovačke i kotorske pomorske škole još i početkom 20. stoljeća, o čemu će biti više riječi u poglavlju posvećenu Carićevu radu. Stoga se na ovome mjestu nećemo osvrnuti na tražene promjene u školstvu koje je bilo logično očekivati, ali se nisu dogodile (bar ne u službenim programima), nego ćemo samo prikazati stanje u pomorskim školama na jadranskoj obali, s naglaskom na riječkoj i bakarskoj školi.

Krenimo u prikazu pomorskoga školstva redom. Osim već spomenutih pomorskih škola u Trstu i Rijeci pedesetih se godina 19. stoljeća osniva još pet pomorskih zavoda, a kao početak njihova rada bilježe se sljedeći datumi: 5. rujna 1849. započinje redovna nastava u školi u Bakru, 21. veljače 1850. u Zadru, 1. ožujka 1850. u Splitu, 22. travnja 1850. u Kotoru, te 16. ožujka 1852. u Dubrovniku. Upravu nad njima imala je Središnja pomorska vlada u Trstu, osnovana 1. svibnja 1850. godine.¹⁸ Većina je tih gradova i prije osnivanja javnih,

¹⁷ Usp. Milivoj Čop, *Riječko školstvo (1848-1918)*, str. 29.

¹⁸ Usp. Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX. stoljeću*, str. 20.

državnih škola imala neke oblike pomorskoga školovanja, pa se tako među najstarijima spominju privatne pomorske škole u Kotorskom zaljevu još od 17. stoljeća.¹⁹

Premda su škole tek bile osnovane, već je 1852. godine provedena prva reorganizacija pomorskoga školstva, te pomorsko-upravno uređenje na našoj obali, osnivanjem pet pomorskih oblasti. Status glavne pomorske škole imale su one škole koje su u svojem programu imale tečaj za brodogradnju, a na istočnoj su to jadranskoj obali bile škole u Rijeci, Veneciji, Trstu i Dubrovniku. U sporednim školama nije bilo tečaja brodogradnje, a njima je pored škola u Zadru, Splitu i Kotoru pripala i nova škola u Rovinju, koja je započela radom 8. svibnja 1854. godine. Bakarska je škola u to vrijeme izgubila status javne škole, koji je ponovno dobila tek 1871. godine.²⁰

Sljedeća je reorganizacija pomorskoga školstva vezana uz 1879. godinu, kada djeluje šest pomorskih škola u statusu javne škole: u Trstu, Rijeci, Bakru, Malome Lošinju, Dubrovniku i Kotoru. Pod nazivom *ilirski jezik* uvodi se nastava hrvatskoga jezika. To se ne odnosi na bakarsku školu, koja još od 1871. godine u nastavnome planu ima hrvatski jezik kao obvezni predmet, i to pod nazivom *hrvatski jezik*. Od 1882. godine u svim će školama hrvatski jezik biti "nastavni jezik za sve predmete opće naobrazbe", dok će se i dalje stručna nastava izvoditi na talijanskom jeziku.²¹

Zastanimo na naredbi Ministarstva iz 1897. godine, prema kojoj je u pomorskoj školi izvođena nastava hrvatskoga jezika u trajanju od 9 sati tjedno (po dva sata u dva pripremna i dva stručna razreda, te jedan sat u trećem stručnom razredu), talijanskoga i njemačkoga 14 sati, te engleskoga 12 sati. "Hrvatski kao nastavni jezik bio je za sve predmete pripremnih razreda, a u stručnim, nautičkim razredima bio je nastavni jezik samo za vjeronauk i povijest."²² Broj sati nastave

¹⁹ *Pomorski leksikon*, natuknica: *Kotor*. Prve pomorske škole na Sredozemlju otvaraju se koncem 17. i tijekom 18. stoljeća, a među njima su bile najstarije u Sevilji (1696.), Toulonu (1697.), Malti (1750.), Palermu (1789.)... Mnoge od njih i danas djeluju, kao npr. škola u Marseilleu. Usp. Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX. stoljeću*, str. 82.

²⁰ Usp. Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX. stoljeću*, str. 21-22.

²¹ Usp. Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX. stoljeću*, str. 22-27.

²² Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX. stoljeću*, str. 76.

hrvatskoga jezika povećan je 1903. godine na 11 sati tjedno, a od 1918. godine na 20 sati tjedno.²³

Povijesti pomorskoga školstva u 19. stoljeću posebno se bavio kapetan Oliver Fijo, doktor pomorskih znanosti, u svojoj monografiji *Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX. stoljeću*, iz koje su i preuzeti navedeni podatci. On ustvrđuje da je nastavno osoblje ovih škola bilo izuzetno kvalitetno. Godine 1870. u svim je pomorskim školama radilo 56 nastavnika, a izvještaji do konca stoljeća govore o blagome porastu do 66 nastavnika 1900. godine, da bi se u 20. stoljeću značajno povećao broj zaposlenih nastavnika. U razdoblju od 1850. do 1918. godine te je škole vodilo 58 ravnatelja, uz više od četiristo honorarnih nastavnika. Uvidom u njihovo porijeklo Fijo zaključuje da je čak 86% nastavnika rodom iz našega priobalja, a preostalih je 14% stranaca mahom radilo u školama u Trstu i Rijeci.²⁴

Za našu je temu - pomorsko nazivlje - pored porijekla nastavnika važan podatak o službenome nastavnome jeziku u pomorskim školama tadašnje višejezične monarhije. Vidjeli smo da je nastavni jezik bio talijanski, koji je bio i službeni jezik pomorstva te jezik kojim su polagani stručni ispiti u pomorstvu. Hrvatski jezik nije mogao biti upotrebljavan u stručnoj nastavi, a do sedamdesetih godina 19. stoljeća ni u nastavi pripremnih razreda. No, već i tada izvan nastave nalazimo naznake, pa i konkretne značajne podatke o uporabi hrvatskoga jezika. Tako se na području Dalmacije, naročito u Zadru, uspjelo provesti traženje za dvojezičnim, obično dvostupčanim, zapisom pomorskih uputa i propisa, što je vidljivo na onodobnim plakatima i u manjim brošurama.²⁵ U Hrvatskome primorju nalazimo podatke o postojanju službenoga dopisivanja, nastavnih planova, nastavnih programa pojedinih predmeta i ostale školske administracije, o čemu su već istraživači povijesti pomorskoga školstva pisali.²⁶

Upravo te početke hrvatskoga pomorskoga školstva i početke stvaranja hrvatskoga pomorskoga nazivlja obilježava upravitelj i profesor *C K zavoda brodoslovlja* u Rijeci Jakov Anton Mikoč, o čijemu radu više podataka nudi sljedeće poglavlje.

²³ Godišnji izvještaji bakarske škole pokazuju značajno odstupanje od ovih brojeva, o čemu će više riječi biti nešto kasnije.

²⁴ Usp. Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX. stoljeću*, str. 72.

²⁵ Usp. Vjekoslav Maštrović, *Jezično pitanje u pomorstvu i narodni preporod u Dalmaciji*, str. 453.

²⁶ Usp. Vladimir Glumac, *Narodna riječ u hrvatskoj nautici*; Bernard Stuli, *O hrvatskom jeziku u riječkoj Nautici i radu J. A. Mikoča*; Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskoga školstva na našoj obali u XIX. stoljeću*; Milivoj Čop, *Riječko školstvo (1848-1918)*.

Nedugo nakon Mikočeve smrti iz Trsta je 1857. godine u Rijeku premještena *Carsko-kraljevska akademija* (K. u. k. *Marine Akademie*), djelovala je u Rijeci samo godinu dana, ali se 1866. godine opet vratila u Rijeku i djelovala u njoj do 1918. godine.

Ta je, upravo spomenuta 1866. godina, pomorski značajna za hrvatski sjeverojadranski prostor. Osim pomorske akademije u Rijeci ovaj kraj dobiva i *Carsko-kraljevski mornaričko-tehnički odbor* (K. u. k. *Marine-Technisches Komitee*) u Puli, odnosno *Vojno-pomorski arsenal*. Za tim odborom dolazi u Pulu i *Mornarička knjižnica* (K. u. k. *Marine-Bibliothek*), koja je bila osnovana u Veneciji 1802. godine, a u Puli je djelovala do 1918. godine. Prvih godina smještena na ratnim brodovima *Bellona* i *Novara*, od 1871. godine u Hidrografskome zavodu, a od 1891. godine u zgradi Mornaričko-tehničkoga odbora. U to je vrijeme bila jedna od najvećih specijalnih knjižnica o pomorstvu na Sredozemlju. I danas je impozantan podatak od dvadeset tisuća svezaka knjiga, među kojima su najstarije iz šesnaestoga stoljeća. Godine 1925. fondu iz *Mornaričke knjižnice* dodaju se i knjige dospjele iz Venecije dvije godine ranije, pa otada djeluje kao nova knjižnica: *Biblioteca del Comando Militare Marittimo Pola*. Za Drugoga joj se svjetskoga rata zameo trag, ali je dio fonda pronađen u Beču i 1975. godine vraćen u Pulu. Danas je ona dio fonda Sveučilišne knjižnice u Puli, smješten u Domu hrvatskih branitelja. O zaista intrigantnoj sudbini *Mornaričke knjižnice* možemo dosta doznati iz monografije Romana Lukina.²⁷

Vratimo se Rijeci i drugoj polovini devetnaestoga stoljeća. Djelovale se dvije pomorske školske ustanove: *Privatna pomorsko-trgovačka škola* (*Collegio Nautico-comerciale*) vlasnika i upravitelja prof. Vinka Dominija²⁸ i *Državna mađarska kraljevska pomorska akademija u Rijeci* (*A fiumei magyar király állami tengerészeti akadémiá*). Uz njih ne možemo, na žalost, povezati rad na stvaranju hrvatskoga pomorskog nazivlja, budući da je nastava bila isključivo na talijanskom jeziku, a od 1894. godine u *Državnoj mađarskoj kraljevskoj pomorskoj akademiji* i

²⁷ Roman Lukin, *Mornarička biblioteka u Puli* (K. u. K. *Marine-Bibliothek*).

²⁸ Vinko Domini (Vincenzo Conte de Domini) bio je vlasnik i upravitelj ove škole od 1853. do 1871. godine, a za učenike nautičkoga odsjeka izradio je nekoliko stručnih priručnika. Tiskani su u nekoliko izdanja i bili također upotrebljavani u trčanskoj, bakarskoj i ostalim pomorskim školama. Tako su u popisu obvezatne literature bakarskih učenika još u 20. stoljeću bila dva Dominijeva naslova: *Compendio di cognizioni nautiche* i *Lezioni di manovra*, jedini dodani uz predavanja učitelja. Od 1871. godine Domini je bio upravitelj škole nastale ujedinjenjem privatne i javne pomorske škole. To je *Državna mađarska kraljevska pomorska akademija u Rijeci* (*A fiumei magyar király állami tengerészeti akadémiá*). Usp. Milivoj Čop, *Riječko školstvo (1848-1918)*, str. 88-90.

na mađarskom. Tako je mađarski jezik, jezik zemlje bez mora i pomorske tradicije, postao službeni pomorski jezik, dok hrvatski nikako nije mogao prijeći prag te škole. Diplome su tiskane ili samo talijanskim jezikom, ili dvojezično - mađarskim i talijanskim.²⁹

Zanimljivo je navesti neke činjenice o stručnim ispitima za nautička zvanja, ustanovljenima 1820. godine. Ti su se stručni ispiti, na primjer za zvanja poručnika trgovačke mornarice i kapetana duge plovidbe, u 19. stoljeću na ovome području mogli polagati u Rijeci i Trstu isključivo na talijanskom jeziku, potom je zakon dopustio još i njemački i mađarski, ali ne i hrvatski jezik, što je bilo u suprotnosti s nacionalnom strukturom pomoraca.

Ali, ne i u suprotnosti s nacionalnom strukturom polaznika Državne mađarske kraljevske pomorske akademije. Naime, podatci za razdoblje od 1894./95. do 1916./17. školske godine pokazuju da je za čak 66% polaznika mađarski bio materinski jezik, a za 25% talijanski, dok je bilo samo 4,8% polaznika s hrvatskim materinskim jezikom, 3,5% je s njemačkim i 0,7% s francuskim materinskim jezikom.³⁰ Vidimo da ova pomorska škola i nije bila namijenjena hrvatskim pomorcima, premda locirana u hrvatskoj Rijeci.

Uostalom, i druga su područja življenja i rada posljednjih stoljeća prolazila kroz takve nelogičnosti hrvatsko-mađarskoga suživota. Primjer neka bude također s područja prometa. Naime, dovoljno je podsjetiti se *Željezničke pragmatike*, zakona kojim se na ugarskim željeznicama uveo mađarski jezik. Budući da je željeznička infrastruktura u Hrvatskoj bila mađarska, hrvatski su željezničari morali u poslu upotrebljavati isključivo mađarski jezik. Premda je na snazi bila relativno kratko - od 1907. do 1913. godine - uzburkala je duhove, potakla političke rasprave, uzrokovala brojne probleme i pokazala svu nesuvisnost nametanja tuđega jezika radnoj svakodnevnicu.

²⁹ Prvu će svjedodžbu na hrvatskom jeziku izdati Pomorska vlada u Trstu tek 20. studenog 1908. godine na traženje narodnoga zastupnika Jurja Bijankinija. Svjedodžba je bila izdana Petru Šakiću, polazniku pomorske škole u Splitu pod brojem 21.545, a za razliku od talijanskih diploma Pomorske vlade, ova je bila rukom pisana, jer tiskanoga obrasca nije bilo. Prinosé Petra Šakića hrvatskome nazivlju vezanom uz pomorski stroj naći ćemo petnaestak godina kasnije u *Pomorskom rječniku* Rudolfa Crnića. Mađarska pomorska vlada u Rijeci izdavala je isključivo dvojezične mađarsko-talijanske diplome, a da je primaran bio mađarski jezik, vidi se po tome što su žigovi bili samo na lijevoj, mađarskoj strani. Usp. Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX. stoljeću*, str. 68. i sl. 17. i 18.

³⁰ Prema: Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX. stoljeću*, str. 32.

Ali, vratimo se pomorskome školstvu. Odgoj i obrazovanje su, kao društveni proces, uvjetovani ekonomskom i političkom strukturom društva. Premda je Hrvatska mogla školstvo, prema državnome ugovoru (*Hrvatsko-ugarskoj nagodbi* iz 1868. godine), određivati sama, školski se sustav koncepcijski i sadržajno izgrađivao u skladu s privrednim i političkim interesima vlasti. U Rijeci se u drugoj polovici 19. stoljeća ostvaruju dva pravca školske politike: sustav talijanskoga općinskoga školstva na teret grada (na talijanskom jeziku) i sustav mađarskoga državnoga školstva na teret mađarske države (na mađarskome jeziku). Isprepletenost političkih i gospodarskih interesa realizirala se u osnivanju stručnih škola potrebnih gospodarstvu grada, odnosno u jeziku izvođenja nastave (što je bilo u suprotnosti s nacionalnim interesima većinskoga hrvatskoga pučanstva³¹). Osnivane su prvenstveno trgovačke i pomorske škole, u svim tada mogućim statusima: privatne, državne škole, odnosno kraljevske akademije (ali i gimnazije i glazbene škole). Jezik nastave je bio talijanski i mađarski, u smanjenu opsegu hrvatski. Rezultat je toga proces talijaniziranja grada, odnosno mađarizacije, s jasnim potiskivanjem hrvatskoga elementa.

Za razliku od ovakve neodgovarajuće riječke školske situacije, u pomorskoj školi u obližnjemu Bakru obvezatno se učio hrvatski jezik.

I prije poznate bakarske *Nautičke učione* u gradu je bilo organiziranoga pomorskoga poučavanja. Prvu je privatnu pomorsku školu, na žalost bezuspješno, pokušao još 1790. godine osnovati kapetan Franjo Andrija Kovačić,³² a prvu su polovinu 19. stoljeća obilježili privatni tečajevi i pomorski instruktori, npr. Jakov Marochino (1806.), Mate Andrijanić (1817.-1826.), Dominik Štiglic (1827.), Josip Jurjević (1831.), Luka Dominik Kavurić (1837.), Matija Jaketić (1840.) i Mate Zuvičić (1845.).³³ Od 1827. do 1842. godine postojao je privatni tečaj svećenika Pavla Vivianija, čiji su polaznici kasnije obično uspješno nastavljali školovanje u pomorskoj školi u Rijeci. Godine 1841. u Bakru je otvoren "pripremljeni tečaj za jezike, na kojemu se poučavalo nešto i o obalnoj i astronomskoj nautici."³⁴

³¹ Podatci o nacionalnome sastavu stanovništva iz 1851. godine pokazuju da je Rijeku nastavalo 78,9% Hrvata, 13,3% Slovenaca, 5,5% Talijana, zatim 2,5% ostalih (Židova, Mađara, Nijemaca, Čeha...)...

³² Usp. *Pomorska enciklopedija*, natuknica: Bakar.

³³ Usp. Ivo Marochino, *Bakar kroz vjekove*, str. 142.

³⁴ Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX. stoljeću*, str. 19.

To sve ne čudi, budući da je Bakar od 13. svibnja 1778. godine bio slobodna luka, a od 23. travnja 1779. slobodan kraljevski grad, gospodarstva usmjerena moru i brodovima. Sredinom 19. stoljeća, osim velikoga broja mornara i brodogradilišnih radnika, u Bakru je bilo "preko sto kapetana duge plovidbe".³⁵

I napokon, za banovanja Josipa Jelačića u Bakru je osnovana državna nautička škola 1848. godine, a radom je započela sljedeće školske godine - 5. rujna 1849., prve mjesece pod ravnateljstvom Nikole Vakanovića, civilnoga potkapetana grada Bakra, a zatim je sedam godina ravnatelj škole bio dr. Andrija Leonardo Medanić.³⁶ Od osnivanja škola je imala "izrazito narodni značaj".³⁷ Već smo zabilježili da je u vrijeme apsolutizma, od 1854. do 1871. godine, škola izgubila status javne, državne škole, ali nije odmah prekinula s radom, budući da je grad Bakar sakupio sredstva i još dvije godine financirao rad škole. Nakon 1856. godine pomanjkanje materijalnih sredstava i niječan odgovor prosvjetnih vlasti u vezi s ponovnim otvaranjem škole rezultiraju njenim zatvaranjem, a daljnje je pomorsko poučavanje usmjereno na privatno učenje ili odlazak u Rijeku. Tako na primjer jedan od budućih nastavnika i ravnatelja bakarske škole Bakranin Antun Zuvičić polazi u Rijeci realku i nakon nje dvije godine pomorske škole, odnosno "trgovačko-nautički kolegij odličnoga stručnjaka Vinka Conte de Domini na Rieci."³⁸

Na molbu saborskoga zastupnika dr. Pavla Battagliarinija od 6. srpnja 1870. godine da se školi vrati status državne škole Zemaljska vlada u Zagrebu pozitivno je rješenje izdala tek 10. studenog 1871. godine. Nastava je po odobrenim programima za državne škole započela 1. prosinca 1871. godine, a upravitelj škole bio je Iginije Mikoč. Rekli smo da se hrvatski jezik obvezatno učio, te je godine hrvatski postao

³⁵ Usp. Rudolf Crnić, *Otkud nam kapetani za našu narodnu mornaricu?*. Osim kratkoga pripadanja Austrijskome pa Ugarskome primorju i Pokrajini Iliriji, Bakar je pripadao Bansknoj Hrvatskoj.

³⁶ Za više podataka o bakarskoj pomorskoj školi usp. Rudolf Crnić, *Otkud nam kapetani za našu narodnu mornaricu?*; Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX. stoljeću*; Vatroslav Cihlar, *Bakar u našoj pomorskoj historiji*; te školske spomenice: Luka Roić, *Kratka povjest kr. nautičke škole u Bakru*; Albert Šporer, *90-godišnjica bakarske nautike; O moru, o radu, o školi, o sebi. Eseji, pjesme, članci*; 125. obljetnica pomorskog školstva u Bakru 1849-1974; i Centar usmjerenog obrazovanja za kadrove u pomorstvu - Bakar 1975-1989. U povodu 140. obljetnice škole 1849-1989.

³⁷ Vatroslav Cihlar, *Bakar u našoj pomorskoj historiji*, str. 593.

³⁸ Matija Mažić, *Antun M. Zuvičić*. Pomorski kapetan i nautički profesor. Životopisne bilješke, str. 5.

nastavni jezik, osim naravno predmeta pomorske struke, koji je bio talijanski.

Godine 1874., kada dolazi novi upravitelj Božo Babić, škola je dvogodišnja, s jednim pripravnim i jednim nautičkim tečajem. Novi se upravitelj "borio u zavodu odlučno protiv talijanštine. Tada je naime nautičkom školom u Bakru upravljao riječki gubernij u sporazumu s hrvatskom vladom, a tek kad se je hrvatska vlada riješila tog tutorstva, počeo se zavod razvijati u tom duhu."³⁹ Babić ostaje upraviteljem osam godina, što je u školi s tradicijom dugom stoljeće i pol kratko razdoblje. Ali, upravo su te godine izuzetno važne u povijesti bakarske nautike.

Naime, vrijeme o kojemu govorimo vrijeme je velikih promjena u pomorskom prometu. Jedrenjake polako istiskuju parobrodi.⁴⁰ Vidjeli smo da, suprotno očekivanjima, pomorsko školstvo nije sustavno pratilo te promjene. Ipak, upravo uz to vrijeme vežemo intenziviranje poučavanja pomorskih kadrova, premda ne na upoznavanju upravljanja parobroda, budući da je prema programima brodsko *manovranje* jedrima bilo primarno. I opet je *Nautička učiona u Bakru* bila najnaprednija. Školske 1876./77. godine, prije svih drugih državnih pomorskih škola u Austro-Ugarskoj Monarhiji, pored prvoga pripravnog i drugoga nautičkog razreda uvela je i treći nautički razred.⁴¹ Uskoro ni to nije bilo dovoljno. Već se 1882. godine prešlo na četiri razreda. I sljedeće godine nose nove reorganizacije nastave. Tako od 1894./95. postoje dva pripravna i pet nautičkih razreda, pa bakarska škola nudi najdulju stručnu i praktičnu pripremu za pomorska zvanja.

I ne samo to. Upravo 1894. godine, zaslugom bakarskih nastavnika Antuna Marije Zuvčića i Vjekoslava Baborskog, a uz zalaganje Ise Kršnjavoga, škola dobiva mali školski brod *Margita*, s dva pomoćna jedra i parnim strojem. Tako je bakarska pomorska škola bila jedina koja je imala svoju školsku lađu. Na njoj su se obučavali bakarski, ali i riječki učenici. Premda malena, poslužila je do nabavljanja pravoga

³⁹ Rudolf Crnić, *Otkud nam kapetani za našu narodnu mornaricu?*

⁴⁰ Tako su se u bakarskim brodogradilištima jedrenjaci prestali graditi 1883. godine, a u Malom Lošinj 1896. godine. Istovremeno počinju se graditi parobrodi. Tako je prvi parobrod u Hrvatskome primorju sagrađen upravo u riječkom brodogradilištu 1872. godine za Senjsko brodarsko društvo, bio je nosivosti 82 brt, a nosio je naziv "Hrvat" (usp. *Pomorski leksikon*, natuknica: *Hrvat*).

⁴¹ Valja reći da su privatne škole već bile trogodišnje, tako je npr. privatno učilište za brodere i trgovce u Rijeci (*Collegio Nautico-comerciale*) od 1853. do 1871. godine, za vrijeme uprave prof. Vinka Dominija, imalo trogodišnje nautičko školovanje.

velikoga školskog broda - *Vile Velebita* 1908. godine, na kojemu se učenici pripremaju za praktična znanja do Drugoga svjetskog rata.⁴²

Nabavljanje školskoga broda nije pobjeda vidljiva samo u toj materijalnoj činjenici. Naime, praktičan je rad na brodu s parnim strojem omogućavao praktično savladavanje upravljanja ovom vrstom broda, pa je time ispravljena rigidnost službenoga nastavnog programa. A zapovjednici broda i strojari trudili su se svojim učenicima za tih kratkih putovanja pokazati što je moguće više. Zato nas ne čudi da je u većini brodskih izvještaja bilješka da se osim osnovnoga zadatka upravljanja brodom na jedra bez parostroja, dio vremena lađa pokretala "samo parostrojem radi(!) nestašice vjetra",⁴³ kako na primjer pišu poslije jednoga trodnevnog izleta u listopadu 1905. godine Dezider Kasumović i Eugen Kavić. Uostalom, prije nabavljanja broda učenici su se "u svrhu praktičnih vježba" ukrcavali na parobrode kraljevske pomorske oblasti u Rijeci zajedno s učenicima riječke škole, a i kasnije su, radi postizanja bolje prakse, učenici izvan vremena nastave upućivani Ugarsko-hrvatskom parobrodarskom društvu u Rijeci, i na njihovim parobrodima plovili ne samo Sredozemljem nego i preko Atlantika.⁴⁴

Vratimo se jeziku - ili jezicima - u nastavi. U uvjetima za upis u pomorsku školu svake se godine objavljuje isti tekst: "nastavni jezik je jezik hrvatski, u III. nautičkom razredu pako za predmete specifično nautičke jezik talijanski". Bakarska je škola imala veći broj sati nego što ih za ostale pomorske škole za 1897. (9 sati), 1903. (11 sati) i 1918. godinu (20 sati) navodi Oliver Fijo.⁴⁵ Tako iz izvještaja za 1903. godinu čitamo da je u prvome pripremnome razredu bilo pet sati nastave hrvatskoga jezika, u drugom četiri sata tjedno, a u prvome nautičkom razredu dva sata, što zaista iznosi 11 sati tjedno, ali se ne odnosi na svu nastavu. Naime, u bakarskoj se školi hrvatski jezik učio i u višim nautičkim razredima, i to po dva sata tjedno, a budući da je tada bilo ukupno pet nautičkih razreda, broj sati se popeo na

⁴² Usp. Vatroslav Cihlar, *Bakar u našoj pomorskoj historiji*, str. 662. Školi su Talijani oduzeli "Vilu Velebita" 1941., a potopljena je 1945. godine.

⁴³ Budući da je *nestašica vjetra* uzrok, očekujemo zbog, a *radi* kojim izražavamo namjeru gotovo da se ovdje pojavljuje kao podsvjesna pogreška. Naime, ta je *nestašica vjetra* itekako bila dobrodošla (čitaj: nužna), ako se htjelo pokazati i *manovru parobroda*.

⁴⁴ Tako u školskome izvještaju za 1886./87. godinu nalazimo odluku školskih vlasti: "Odpisom od 2. svibnja 1887. broj 3973. određeno je, da se učenici III. nautičkog razreda imaju ukrcati na parobrod *Bator* te u pratnji svoga strukovnog učitelja učestvovati pri praktičkih vježbah na otvorenom moru kroz pet dana skupa sa onimi III. razreda kr. nautičke škole riečke" (str. 44).

⁴⁵ Usp. Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX. stoljeću*.

19 sati - gotovo dvostruko od obvezatnoga. A da se radilo o kvalitetnoj nastavi, govori i činjenica da je nastavna literatura bila gimnazijska. Hrvatski je jezik u školi imao zavidan status, naročito ako taj broj postavimo u odnos s 22 sata nastave talijanskoga jezika, zatim 14 sati njemačkoga i 11 sati engleskoga jezika, uz neobvezatni mađarski i francuski.

Također je prateća literatura svih predmeta u pripremnim razredima (osim, naravno, nastave stranih jezika) bila na hrvatskome jeziku, pa i ponešto iz završnih razreda. Tako u programu nalazimo podatak da je u petom nautičkom razredu upotrebljavan udžbenik *Brodarska higijena* nastavnika kotorske nautike Jakova Gjivanovića, a koji je objavljen 1896. godine u Zagrebu.⁴⁶ U školskoj knjižnici je većina naslova na talijanskome, ali ima i stručne literature na hrvatskom. Školski su godišnji izvještaji također objavljivani isključivo na hrvatskom, a to je bio i jezik izvještaja školske lađe. Hrvatski je jezik također bio i jedan od matorskih predmeta, pa se uz talijanski i engleski jezik, te nautičke zadatke (na talijanskom) i matematiku (na hrvatskom jeziku), polagao na završnome ispitu.

Upravo se po načinu polaganja završnoga ispita može vidjeti da, premda matorski predmet pomorske škole, hrvatski jezik još uvijek ne ulazi u pomorsku struku. Naime, teme su najčešće povijesne, naglašeno nacionalne, na primjer početkom 20. stoljeća to su: "Pomorska sila Hrvata za kralja Tomislava", ili "Hrvatsko pomorstvo od svoga početka do najnovijega vremena". Zadavao ih je Narcis Damin, nastavnik hrvatskoga jezika gotovo trideset godina, da bi se poslije njega nastavnici često mijenjali, a zadavali obično opće pomorske teme, npr. "Zašto su parobrodi istisnuli jedrenjake?", "Otkuda kulturno trgovačka prednost Sredozemnome moru?". Da je talijanski primaran, ne pokazuje samo to da su nautički zadatci zadani na tome jeziku i na njemu se tražilo rješavanje, nego i način polaganja engleskoga jezika: prijevod engleskoga teksta s pomorskom tematikom na talijanski jezik.

Hrvatski, dakle, ne ulazi u stručnu nastavu. Izuzetak je samo posebna odluka iz 1890. godine, kojom je bakarska škola dobila pravo u svojoj nastavi upotrebljavati dva hrvatska udžbenika autora bakarskoga nastavnika Jurja Carića: *Elementi matematičke geografije (uvod u nautičku astronomiju)* i *Nautika (geodetični dio)*.

⁴⁶ Usp. *Pomorski leksikon*, natuknica: *Gjivanović, Jakov*.

Premda su učenici gotovo isključivo iz Hrvatske,⁴⁷ te premda je od 1882. godine nastava na talijanskom u školi samo za stručne predmete u najvišem razredu, ta se prepreka neće prevladati još desetljećima. Kao razlog navodi se nepostojanje stručnoga pomorskog nazivlja (premda je osnovno zasigurno postojalo i bilo u uporabi, jer su nastavni programi i stručnih predmeta pisani hrvatskim jezikom). Tako je druga polovica devetnaestoga stoljeća obilježena u Pomorskoj školi u Bakru živom sakupljačkom djelatnošću. Veće ili manje udjele u stvaranju hrvatskoga pomorskog nazivlja (naročito za dva za to vrijeme važna segmenta: brodsko korito i jedrilje), dali su mnogi kapetani i nastavnici bakarske škole: Božo Babić, Narcis Damin, Luka Roić, Juraj Carić, Bartol Poparić, Dezider Kasumović, Milan Miholjević, Nikola Gerechthammer, Mirko Nikolić i drugi.

Recimo na ovome mjestu poneku riječ o nekima od njih, budući da ih literatura bilježi kao "jedan od najboljih pomorsko-nastavničkih kadrova među svim ostalim sličnim školama."⁴⁸

Hrvatski je jezik gotovo trideset godina predavao Senjanin Narcis Damin. Osim hrvatskoga predavao je zemljopis, povijest i ljepopis, a prvih godina i *risanje brodovnih časti*. Zanimljivo je da je bio prirodoslovnoga obrazovanja i opredjeljenja, a tadašnja ga je znanstvena javnost uvažavala kao arahnologa, velikoga znalca paukova, pa je jedan po njemu i dobio ime (*Attus Damini*). Njegovi su radovi objavljivani na hrvatskome i njemačkome jeziku. Nije se bavio samo paucima, nego i drugim prirodoslovnim temama, pa je u školskome izvještaju 1889. objavio cvjetni kalendar za Bakar. Osim Damina u školi su radili i drugi tada poznati i priznati stručnjaci. Najistaknutiji je među njima svakako bio svjetski poznati seizmolog Andrija Mohorovičić. Svoju je disertaciju iz meteorologije pisao upravo kao bakarski nastavnik, pa je u školskim izvještajima počam od 1884. godine i objavio prve rezultate istraživanja.

Hvaranin Luka Roić, romanist po struci, kraće je vrijeme radio u splitskoj pomorskoj školi, nakon čega petnaestak godina u bakarskoj, predajući talijanski jezik (osim 1878./79. godine kada je bio mobiliziran "za vrijeme zaposjednuća Bosne i Hercegovine"). Bio je upravitelj

⁴⁷ Podatci u izvješćima Kraljevske nautičke škole u Bakru pokazuju da je npr. 1888. godine bio samo jedan učenik iz Slavonije i jedan iz Austrije. Također vidimo da je više od 60% polaznika bilo iz pomorskih obitelji. Usp. VI. program Kralj. nautičke škole u Bakru, str. 62 i 69., prema: Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX. stoljeću*, str. 87.

⁴⁸ Vatroslav Cihlar, *Bakar u našoj pomorskoj historiji*, str. 593.

bakarske škole od 1882. do 1892. godine, te autor prve školske spomenice: *Kratka povjest kr. nautičke škole u Bakru*, objavljene kao dio izvještaja za 1884.-1885. školsku godinu.⁴⁹ Upravo za njegova upravnništva škola se preselila u novu zgradu, koja je zadovoljavala potrebe modernoga školovanja pomoraca. I poslije odlaska iz bakarske škole prati rad bakarskih nastavnika na hrvatskome pomorskom nazivlju, pa ćemo ga spomenuti i kao autora recenzije *Pomorskoga rječnika* Bože Babića iz 1901. godine.

Pomorski književnik i povjesničar Bartol (Bare) Poparić bio je rodom iz Dalmacije, ali životom i radom vezan uz Bakar. Predavao je povijest i talijanski jezik, te bio čuvar učeničke knjižnice. Nakon Daminove smrti, a prije dolaska Milana Drvodelića, kasnije poznatoga leksikografa, više se nastavnika smjenjivalo u nastavi hrvatskoga jezika, a među njima i Poparić. Objavio je više knjiga s pomorskom tematikom. Prva je knjižica iz 1899. godine *O pomorskoj sili Hrvata u doba narodnih vladara*, a *Doživljaji hrvatskih pomoraca* iz 1905. godine namijenjeni su mladeži. Njegovo je najznačajnije djelo *Pregled povijesti pomorstva*, objavljeno 1939. godine u dva sveska.

Najmlađi je među navedenim sakupljačima pomorskoga nazivlja i bakarskim nastavnicima Bakranin kapetan Nikola Gerechtshammer, inače bakarski učenik od 1884. do 1888. godine. Njegov je rad nerazdvojivo bio vezan uz školski brod *Vila Velebita*, čiji je zapovjednik bio od 1912. godine. Za potrebe izvođenja nastave pomorstva i manevriranja brodom te nastave na brodu sastavio je priručnik o manovri broda, a sudionik je bakarske ankete 1921. godine, o kojoj će više riječi biti u sljedećim poglavljima.⁵⁰ Njegovi su brodski dnevници izuzetno zanimljiva literatura, i zbog stila i zbog uporabe hrvatskih pomorskih naziva.

Prije njega je i zapovjednik *Margite*, Dezider Kasumović, slao izvještaje poslije svakoga putovanja prosvjetnim vlastima u Zagreb, gdje nije bilo primjedaba na njegovu uporabu hrvatskoga pomorskoga nazivlja. I Kasumovićevi su brodski dnevници izuzetno vrijedno štivo.

⁴⁹ Usp. Luka Roić, *Kratka povjest kr. nautičke škole u Bakru*. Ova je spomenica izuzetno značajna, budući da o prvim desetljećima ima vrlo malo relevantne literature. Ipak, zanimljivo je da svojemu prethodniku, školskome ravnatelju profesoru Boži Babiću, ne posvećuje više od jedne rečenice kojom konstatira njegovo postojanje u školi. Uzroke tome, na žalost, nisam uspjela naći.

⁵⁰ Osim rada na pomorskom nazivlju na hrvatskom jeziku Nikola Gerechtshammer je, zajedno s Antunom Rukavinom, napisao i stručnu knjigu na talijanskom jeziku: *Cenni sulle deviazioni delle bussole e la loro compensazione* (v. *Pomorski leksikon*).

Kasumovićevo je ime vezano i uz sakupljenu građu, koju je pod naslovom *Hrvatski pomorsko-tehnički nazivi* objavljivao od 1905. godine u mjesečnom prilogu za pomorstvo uz list "Tršćanski Lloyd".⁵¹

Nastavnik Mirko Nikolić, također sudionik bakarske ankete iz 1921. godine, skupljao je, zajedno s Nikolom Gerechtshammerom, pomorske nazive i bilježio ih u rukopisnom *Rječniku pomorskih riječi i izričaja u talijanskom, njemačkom, francuskom, engleskom i hrvatskom jeziku*. Posao je, kako sam navodi, započeo 28. veljače 1929., a završio 5. kolovoza 1935. godine. Opseg je 6588 stranica. Autor se nadao da će taj rukopis poslužiti za pripremu većega, potpunijega rječnika. Na žalost, ovaj je petojezični rječnik ostao neobjavljen dok su kartice pohranjene u Jadranskom institutu.

Spomenuti, ali i drugi bakarski nastavnici, sakupili su koncem 19. i početkom 20. stoljeća oko 2.700 hrvatskih pomorskih naziva, prvenstveno naziva za brodsko korito i jedrilje. Objavili su veći broj pomorskih priručnika, gdje se opsegom stranica pomorskih rječnika posebno izdvaja već spomenuti Božo Babić, a pomorskim udžbenicima i putopisom Juraj Carić, kojima ćemo posvetiti sljedeća poglavlja.

Nakon ovoga kratkog pogleda u rad bakarskih nastavnika ne čudi nas da je upravo bakarska nautika bila prva koja je uvela hrvatski jezik u stručne predmete, odlukom hrvatske vlade u Zagrebu 19. srpnja 1917. godine. Zavodski profesor Albert Šporer u monografiji povodom devedesetgodišnjice škole zaključuje da je "taj zavod jedini u užoj domovini bio od posebne važnosti za čitavu Hrvatsku od svog osnutka pa do danas."⁵²

I ne samo to. Upravo je rukopisna i tiskana građa iz bakarske škole osnova *Pomorskoga rječnika* Rudolfa Crnića iz 1922. godine, zanimljiva pomorskoga terminologijskog priručnika 20. stoljeća. Jedan od bivših bakarskih nastavnika, Juraj Carić, žučno će napasti taj rječnik, o čemu će kasnije biti više riječi.

A školovanje za pomorska zvanja i dalje se razvija. Od 1917. godine bakarska nautika dobiva status akademije. Tako u Bakru poslije Prvoga svjetskog rata djeluje *Pomorska akademija* u sedmogodišnjem trajanju, jedina pomorska akademija na području nove države. Pomorske škole u Dubrovniku i Kotoru bile su petogodišnje. Pomorska

⁵¹ Usp. Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX. stoljeću*, str. 79.; Radovan Vidović, *Povijest rada na sakupljanju i obradi naše pomorske terminologije (od početka do drugoga svjetskog rata)*, str. 780.; Blaž Jurišić, *O našoj pomorskoj terminologiji*, str. 461.

⁵² Albert Šporer, *90-godišnjica bakarske nautike*.

važnost Bakra u to vrijeme ogleda se i u činjenici da je od 1919. do 1924. godine tu bila smještena i pomorska oblast, upravna vlast za cijelu istočnu jadransku obalu (a tada ju je zamijenila Direkcija pomorskog saobraćaja u Splitu).

I u novome preustroju srednjega, višega i visokoga školstva pomorsko je školovanje u dotadašnjim središtima na Jadranu, dok je u unutrašnjosti moguće stjecanje tehničkih znanja za brodograđevnu, prometnu ili transportnu struku. Na svim je učilištima, naravno, nastava na hrvatskome jeziku, ali je novo vrijeme i nova pomorska tehnologija donijela i novu jezičnu potrebu. Kao što je u prošleme stoljeću nezamislivo bilo broditi na tada suvremenim brodovima Sredozemljem bez poznavanja talijanskoga pomorskoga nazivlja, danas se školovanje modernoga pomorca ne može ni zamisliti bez engleskoga jezika. Prometna se komunikacija u međunarodnim okvirima, pomorska i zračna u prvome redu, ostvaruje isključivo na engleskome jeziku.

Zanimljivo je da je upravo bakarska pomorska škola bila prvo učilište u Hrvatskoj u kojemu se predavao engleski jezik, a ubrzo je postao i dio završnoga ispita.⁵³ Naime, 1882. godine reorganizirana je bakarska pomorska škola, a u povećem je broju planiranih novih nastavnika bio i jedan "za engleski jezik u savezu s jošte kojim naukovnim predmetom". Sljedeće je 1883. godine primljen Senjanin Aleksandar Lochmer, koji je još predavao povijest i zemljopis (što je zapravo tada bila struka koju je diplomirao), te hrvatski jezik, a pored toga i vodio knjižnicu.⁵⁴ Ime Aleksandra Lochmera zabilježeno je velikim slovima u povijesti hrvatske anglistike, ne samo kao prvoga predavača engleskoga jezika u srednjoj školi, nego i kao prvoga lektora engleskoga jezika na zagrebačkome sveučilištu, a još i više kao autora prvih anglističkih knjiga. Objavio je prvu englesku gramatiku 1889. godine, a 1906. godine objavio je prvu englesku fonetiku na hrvatskome jeziku i nezaobilazno leksikografsko djelo - englesko-hrvatski rječnik.⁵⁵

Premda je njegov rječnik opće namjene, sustavnost i razrađenost pomorskoga nazivlja pokazuje da je za boravka u bakarskoj školi

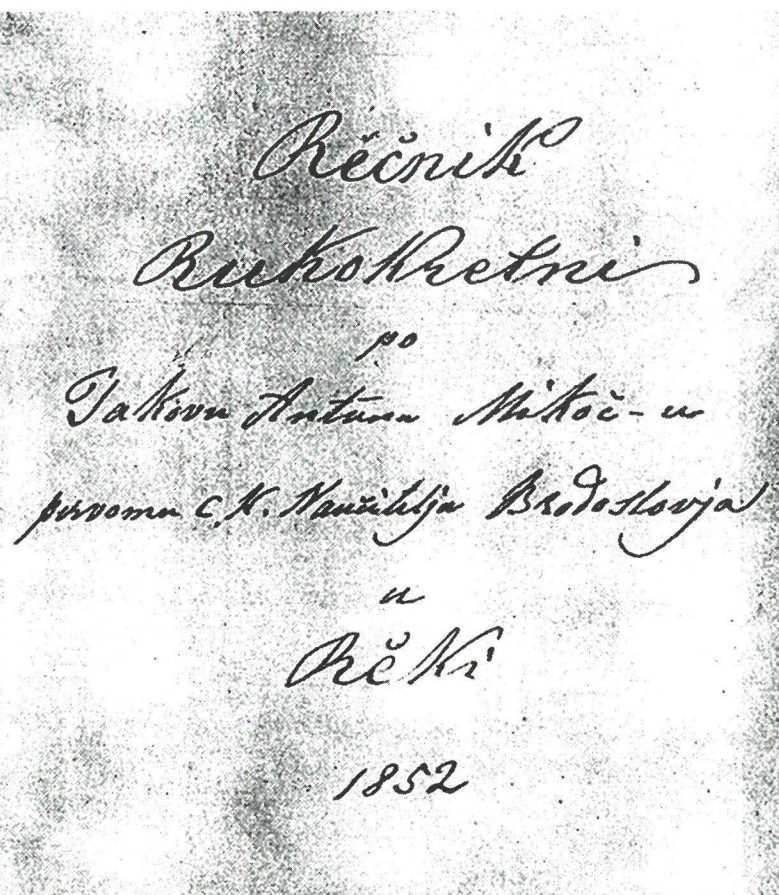
⁵³ Usp. Rudolf Filipović, *Počeci anglistike u Hrvatskoj*, str. 707-751.

⁵⁴ Poslije Lochmera u bakarskoj je školi engleski jezik predavao i već spomenuti profesor Milan Miholjević. Njegovo je djelo putopis *Dojmovi iz Engleske*.

⁵⁵ Lochmerovo je ime u nekim dokumentima i na njegovim djelima različito zapisano: na rješenju za posao Alexander, kasnije u popisu nastavnika Alexander, pa Aleksandar, a na rječniku - i Alexander i Šandor. Rječnik je objavljen u Senju 1906. godine pod engleskim naslovom *English-Croatian Dictionary by Alexander Lochmer* i hrvatskim naslovom *Englesko-hrvatski rječnik, izradio prof. Šandor Lochmer*.

upoznao hrvatsko pomorsko nazivlje, te ga unio u svoj rječnik u zamjetnoj količini. Dovoljno je pogledati nekoliko stupaca uz leksom *sea* (s osam prijevodnih ekvivalenata), zatim značenja uz riječi npr. *anchor, boat, harbour, screw, ship, ili sail* i izvedenica, i slično.⁵⁶ Hrvatski nazivi zabilježeni u rječniku dio su bakarske brodske nomenklature, na primjer *jib - priječka (jedro); mast - jarbol, jedrilo, katarka; foremast - prveno jedrilo; stay - leto (debelo čelo, što ide od sljemena jedrila k rilu broda); staysail - letno jedro...* Lochmer nije među prevedenicama bilježio noštromizme, riječi iz mornarskoga uzusa, u kojemu su prevladavale dijelom adaptirane primljenice iz talijanskoga jezika.

⁵⁶ Usp. Marijan Urbany, *Obrada ekonomske i pomorske terminologije u početku englesko-hrvatske leksikografije*, str. 118-157.

Vidjeli smo da do devetnaestoga stoljeća nije bilo sustavnoga rada na stvaranju pomorskoga nazivlja. Mogli smo samo pratiti nazive vezane uz more i brodove uporabljene u leksikografskim i pjesničkim djelima autora iz jadranskih gradova. Ostali su pisci tek povremeno, uvjetovani temom, upotrebljavali pomorske nazive. Leksikografi iz unutrašnjosti su ih, pak, bilježili uvjetovani latinskim rječnicima iz kojih su preuzimali početnu leksičku građu za natuknice svojih rječnika. Ipak, ne može se reći da su sudjelovali u stvaranju pomorskoga nazivlja.⁵⁷

Značajniji pokušaji stvaranja pomorskoga nazivlja vezani su uz sredinu 19. stoljeća, ali do sedamdesetih godina nema tiskanih pomorskih rječnika. Stručni je rječnik konačan rezultat terminologijskoga leksikografskoga rada, stoga se o sustavnu i normiranu nazivlju može govoriti tek nakon objavljivanja rječnika. Također smo vidjeli da je školovanje pomoraca postavljalo dodatna traženja pred nautičke stručnjake, pa se iz opisane jezične situacije u pomorskim školama u 19. stoljeću može bolje razumjeti odnos pomorskoga poučavanja, sakupljanja pomorskoga nazivlja i tiskanja rječnika.⁵⁸

Među pomorskim se nastavnicima sredinom 19. stoljeća na hrvatskome sjevernojadranskom prostoru posebno isticao Jakov Anton

⁵⁷ Usp. II. poglavlje *Počeci hrvatskoga pomorskog nazivlja*.

⁵⁸ Usp. III. poglavlje *Pomorske škole u 19. stoljeću*.

Mikoč, autor udžbenika *Il corso di navigazione*,⁵⁹ objavljenoga na talijanskom jeziku 1833. i 1834. godine. Riječ je o opsežnu djelu, prijevodu i prilagodbi navigacijskih radova renomiranih engleskih i francuskih autora, čija dva sveska i ukupno gotovo 800 stranica, te činjenica da se po njemu u talijanskim pomorskim školama predavala navigacija, najbolje govore o autorovoj stručnosti, poznavanju pomorske problematike i respektabilnu statusu. Tim je cijenjenim udžbenikom - *Tečajem plovidbe* - Mikoč zaslužio značajno mjesto u povijesti pomorskoga poučavanja i izvan naših krajeva.

Ali, objavljivali su i drugi autori nautičke udžbenike, struka se razvijala, pa su nastajali noviji i suvremeniji priručnici. Da nije bilo i drugih područja Mikočeva rada, ipak bi ubrzo bio zaboravljen, smješten samo u povijesne preglede. Značajnijom od ove knjige povijest će ocijeniti jedan mali rukopisni rječnik. Za nas je, naime, Mikoč svoje mjesto u povijesti hrvatskoga pomorskog nazivlja zaslužio kao autor prvoga hrvatskoga cjelovitoga rukopisnoga pomorskog rječnika.

Kao i uza sve što nazivamo "prvim", nužno je izreći i ogradu, inače vrijeme može poništiti sjajan epitet "prvi". Dovoljno je podsjetiti se dilema s određivanjem prvenstva među hrvatskim tiskanim rječnicima - je li to rječnik Fausta Vrančića *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* iz 1595. godine ili konverzacijski priručnik *Opera nuova* Petra Lupisa Valentiana iz 1527. godine! Za oba postoje opravdani razlozi, ovisno o tome uzima li se kao odrednica prvenstva godina tiskanja ili presuđuju neki drugi kriteriji. Tako je Valentianovo djelo prvo, jer je objavljeno ranije, ali ga mnogi povjesničari hrvatske leksikografije ne drže prvim budući da je necjelovit i strogo namjenski rječnik, a naročito je upitno postojanje ikakve književnojezične koncepcije, pa i jezična kompetencija samoga autora. Taj je rječnik, naime, namijenjen talijanskim trgovcima koji bi dolazili na hrvatsku obalu Jadranskoga mora svojim trgovačkim poslom, pa

⁵⁹ Na naslovnici čitamo: *Il corso di navigazione teorico-pratica, raccolto e tradotto da recenti approvati autori inglesi e francesi, arricchito di nuove aggiunte, da Giacomo Ant. Mikocz, pubblico professore di nautica in Fiume. Vol. I. Venezia, dalla tipografia di Alvisopoli, 1833.* Ta prva knjiga ima 452 stranice. Druga je knjiga tiskana sljedeće 1834. godine na 329 stranica. Prilog druge knjige čine 53 tablice, među kojima su dvije u kojima se spominju sredozemne luke. Tako u 52. tablici čitamo nazive današnjih hrvatskih luka: Rovinj, Rijeka, Senj, Zadar, Šibenik, Trogir i Dubrovnik ("Rovigno, Fiume, Segna, Zara, Sebenico, Trau, Ragusa..."). U 53. tablici navedene su samo veće luke, pa je na zapadnoj jadranskoj obali samo "Venezia (Italia)", a na istočnoj "Trieste (Austria)" i "Fiume (Littor. Ongarico)". Vrijeme zapisa tablice možemo lako odrediti po oznaci pripadnosti Rijeke Ugarskome Primorju.

im ovaj mali konverzacijski priručnik nudi osnovne riječi i predlaže najpotrebnije rečenice za sporazumijevanje na hrvatskom jeziku. U takvoj je knjižici primarna mogućnost uspostave kontakta, dok je zahtjev za provjeravanjem ispravnosti predloženih leksema tek sekundaran. Suvremena leksikografija taj tip rječnika smješta u tzv. *parcijalnu leksikografiju*, gdje fond riječi izravno ovisi o nekoj određenoj namjeni. Takvih je djela bivalo i u leksikografijama drugih jezika, a u stručnoj literaturi nalazimo naziv za njih *Sprachführer*.⁶⁰ Drugu vrstu rječnika čine oni koji zadovoljavaju kriterije samostalnosti i cjelovitosti, rječnici za koje ne možemo odrediti posebnu, usku "praktičnu" namijenjenost, pa pripadaju tzv. *totalnoj leksikografiji*. Takav je rječnik Fausta Vrančića. To je razlikovanje uzrokovalo činjenicu da se kao prvi hrvatski tiskani rječnik i nakon pronalaska Valentianova rječnika sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća u većini djela iz povijesti hrvatske leksikografije i dalje navodi gotovo sedamdeset godina mlađi Vrančićev rječnik.⁶¹

Stoga u našem slučaju predstavljanja Mikočeva rječnika valja reći da se misli na cjelovite pomorske rječnike, a ne na pomorske nazive kao dijelove općih rječnika, zatim na pridodane glosare uz druge tipove tekstova ili slične popise naziva istrgnute iz cjeline. Također se ovdje misli na sačuvane rječnike, što ne znači da neće budućnost donijeti možda vijest o pronalasku starijega rječnika. Premda ni u starijoj ni u novijoj literaturi takvih naznaka nema, u naše doba pronađena antologijska rukopisna djela starije hrvatske književnosti uče nas na oprez u nadijevanju atributa "prvi".⁶² Dakle, u tako zacrtanim okvirima i u takvu je kontekstu Mikočev rječnik "prvi".

A tko je bio Jakov Anton Mikoč?

Na poledini jednoga službenoga talijanskoga školskog dopisa piše na hrvatskome jeziku da je bio sredinom 19. stoljeća zaposlen u

⁶⁰ U povijesti hrvatske leksikografije Valentianova *Opera nuova* nije jedini konverzacijski priručnik jasne namjene. Takav je na primjer i *Zvanik talijansko-hrvatski* iz 1655., 1704., 1737. i 1804. godine.

⁶¹ O teorijskim određenjima totalne i parcijalne leksikografije usp. Valentin Putanec, *Dva osnovna paralelna smjera u povijesnom razvoju hrvatske leksikografije: totalna i parcijalna leksikografija*.

⁶² U kontekstu "prvih" hrvatskih rječnika takav je nedavni pronalazak rukopisnoga hrvatskoga rječnika Bartola Kašića iz 1599. godine, što uključuje i analizu i određivanje autorstva još nekim rukopisnim rječnicima. Usp. Bartol Kašić, *Hrvatsko-talijanski rječnik, rukopis, 1599.*; Milan Moguš, *Filološki pogled na Kašićev Hrvatsko-talijanski rječnik*.

riječkoj pomorskoj školi kao "naučitelj mornarskog"⁶³, na naslovnici svoje talijanske knjige *Il Corso di navigazione* potpisuje se kao "pubblico professore di nautica in Fiume", na naslovnici svojega rukopisnoga rječnika on je "prvi c. k. naučitelj brodoslovja u Reki", što stoji i u potpisu jednoga službenoga školskoga spisa iz 1851. godine, a u zadarskome "Pravdonoši"⁶⁴ o njemu pišu kao o "prof. moreplovstva u Rieci". Rođen je u Bakru, u staroj bakarskoj porodici Mikoč, koju nalazimo u popisu *Starih obitelji bakarskih*, što ga je sačinio Matija Mažić i objavio u svojoj knjizi *Prilozi za poviest grada Bakra* 1896. godine.⁶⁵ Najstariji dokument poznat autoru knjige u kojemu se ovo prezime spominje jest iz 1690. godine. Tijekom vremena prezime je bilježeno na više različitih načina, pa izdvajamo prema natpisima na nadgrobnim pločama sljedeće zapise: Mikoc (1743.), Mikoch (1756.) i Mikoč (1872.). Jedan se nositelj prezimena Mikoč nalazi i u članstvu Prvoga kapitanalnoga vijeća, odnosno Gradskoga vijeća. To je Josip Mikoč, koji je 1778. godine unesen u bakarski patricijat, a sljedećih se sedamdesetak godina spominje više Mikoča među patricijima, odnosno među kapetanima bakarskih jedrenjaka.

Nas, naravno, zanima Jakov Antun Mikoč. Nalazimo ga 1840. godine u popisu odličnika unesenih u bakarski patricijat: "Mikoč Jakov profesor nautičkoga tečaja na kr. nautici u Rieci".⁶⁶ Da se radi o posebno značajnim ljudima, govore nam i ostala imena iz toga popisa, a izdvajamo Dragutina Meynera i Williama E. Smitha, vlasnike tvornice papira *Smith & Meyner*. I nije to bilo tako samo te godine, nego su u bakarski patricijat i prethodnih i sljedećih godina unesene značajne ličnosti s bakarske, riječke i općehrvatske pozornice, npr. 1808. godine *englezki konzul na Rieci* Andrija Ljudevit Adamić, 1835. dr. Paval Battagliarini, kasniji zastupnik grada Bakra u hrvatskom saboru i podnositelj molbe za otvaranje javne pomorske škole, zatim 1838. zagrebački biskup Juraj Haulik, ili 1843. godine Bartol Zamić, također kasniji bakarski saborski zastupnik.⁶⁷ Jakova Mikoča nalazimo i inače u društvu

⁶³ O Mikočevu životu i radu ima malo (često nesigurnih) podataka, ali sljedeća literatura nudi osnovne podatke: Vladimir Glumac, *Narodna riječ u hrvatskoj nautici*; Bernard Stuli, *O hrvatskom jeziku u riječkoj Nautici i radu J. A. Mikoča*; Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskoga školstva na našoj obali u XIX stoljeću*; Blaž Jurišić, *Rukopisni nautički rječnik Jakova Antuna Mikoča iz god. 1852.*; Milivoj Čop, *Riječko školstvo (1848-1918)*.

⁶⁴ U "Pravdonoši" se 1852. godine nalazi bilješka: "G. Jakov Mikoč, prof. moreplovstva u Rieci posluje oko brodarskoga i matematičkog imenoslovja".

⁶⁵ Matija Mažić, *Prilozi za poviest grada Bakra*, str. 75.

⁶⁶ Prema: Matija Mažić, *Prilozi za poviest grada Bakra*, str. 105.

⁶⁷ Patricijat je ukinut 1848. godine, a među posljednjim unesenim imenima 1847. godine i opet je jedan Mikoč - Ivan Mikoč.

poznatih osoba. Tako je među prvim članovima Kukuljevićeva Društva za jugoslavensku povesticu i starine, premda mu je ime u popisu iz 1851. godine pogrešno napisano: "Jakov Antun Mikec, učitelj u mornarskoj školi".⁶⁸

Malo znamo o životnome putu Jakova Antuna Mikoča, ali ga ipak možemo donekle rekonstruirati posrednim iščitavanjem podataka iz bakarske i riječke povijesti, te predgovora Mikočeva talijanskoga udžbenika. Tako se u spomenutu predgovoru Mikoč poziva na nastavno iskustvo, ali i dugu praksu na moru. Nemamo podataka na kojim je brodovima plovio i koliko dugo, ali je pouzdano da se samozatajan stručnjak ne bi pozivao na dugu plovidbenu praksu kada to ne bi bilo istina.

Najznačajniji je period njegova života oko 25 godina koje je proveo u Rijeci kao "prvi javni učitelj u c. kr. brodskom zavodu riečkom, u koje vrieme naučio je brodarske nauke više od 200 pomorskih kapetanah", kako piše riječki dopisnik zagrebačkih "Narodnih novina" potpisan samo inicijalom G. u nekrologu objavljenom 25. svibnja 1854. godine.

Kao i njegovi kolege nastavnici, i on osjeća nedostatak pomorskoga nazivlja na hrvatskom jeziku. Kažemo *kao i njegovi kolege nastavnici* jer je Mikoč na hrvatskom jeziku napisao školski *Pregled naukah predavanih god. 1850/51.*, koji nosi nadnevak 22. srpnja 1851. godine. To je zapravo nastavni program, iz kojega je vidljivo kakvi su bili nazivi nastavnih predmeta, očito tako, na hrvatskom, upotrebljavani među nastavnicima. Naime, službeni je jezik nastave u pomorskim školama bio talijanski, a cjelokupne školske administracije i dokumentacije u austrougarskim školama njemački. Stoga u Pregledu zapisani nazivi predmeta: *zvezdoslovlje, brodarenje, prirodni zemljopis, morska povestnica, rukokretje i brodogradnja* nisu mogli biti u službenoj uporabi, ali pokazuju da su u vrijeme jačanja hrvatskoga nacionalnoga pokreta nastavnici osjećali potrebu barem u neslužbenoj komunikaciji upotrebljavati hrvatske stručne nazive. Uostalom, jedan od tadašnjih nastavnika bio je i znameniti filolog i vatreni Hrvat Fran Kurelac. Kurelac je, naime, od 1849. do otpuštanja zbog javnoga iznošenja hrvatskih nacionalnih ideja 1853. godine radio kao profesor u riječkoj hrvatskoj gimnaziji, držeći nastavu između ostaloga i u pomorskoj školi.⁶⁹

⁶⁸ Usp. Vinko Antić, *Pisci - Rijeka - Zavičaj*, str. 20, bilj. 32.

⁶⁹ Usp. Mirko Breyer, *Tragom života i rada Frana Kurelca*; Bernard Stuli, *O hrvatskom jeziku u riječkoj Nautici i radu J. A. Mikoča*, str. 75.

Pregled je 1953. godine objavio Bernard Stuli i omogućio uvid u nj.⁷⁰ Vidi se da je to bio značajan doprinos stvaranju hrvatskoga pomorskog nazivlja, a Stuli s pravom ustvrđuje da je osnovna značajka autorova težnja za jezičnim čistunstvom, koje naziva radikalizmom. Kao i on, i jedan od naših najznačajnijih istraživača hrvatskoga pomorskoga nazivlja Radovan Vidović govorit će o radikalnome purizmu pomorskih terminologa 19. stoljeća, o čemu će u sljedećim poglavljima biti više riječi.

Mikoč u *Pregledu* navodi nastavne jedinice u okviru već navedenih velikih cjelina, a raščlamba pokazuje da je pokušao za svaki pojam pronaći hrvatsku riječ. On ne naznačuje za to vrijeme uobičajene meditaranske nazive čak ni u zgradama, čime pokazuje da su hrvatski nazivi bili poznati, ili bar razumljivi, nastavničkome kolektivu i c. k. županjskome savjetniku Boži Pavletiću, koji je program vidio i potpisao. Izdvajamo nazive iz cjeline *vezdoslovje: brodoslovje, gvozdotezna igla, nebopisje, poludnik, satni kut, satomrje, sklonutje...*

Stuli svoju analizu temelji na tadašnjim uvjetima života u Rijeci, na ličnosti velikoga Frana Kurelca i njegovih riječkih *našinaca*, među koje smješta i Mikoča, te na iredentističkom poricanju nacionalnoga pokreta sredinom 19. stoljeća.

Pregled je službeni školski dokument, i prema dosadašnjim je istraživanjima prvi službeni tekst pomorskoga školstva na hrvatskome jeziku. Nećemo krivo zaključiti ako kažemo da tome službenome tekstu vjerojatno prethodi i neslužbena ili poluslužbena pisana komunikacija na hrvatskom jeziku. Godinu dana prije Stulija objavio je Vladimir Glumac tekst na poleđini jednoga talijanskoga službenoga dopisa, gdje također nalazimo Mikočev potpis. Riječ je o dopisu na talijanskome jeziku datiranom 12. rujna 1850. godine kojim Admiralitet u Genovi obavještava o položaju i značajkama novoga svjetionika. Vidimo da je to zapravo jedna nezanimljiva okružnica. Ali, nama je izuzetno zanimljiva zbog dopisivanja koje nalazimo na poleđini. U prvome retku tajnik bilježi: "Primio dne 22. rujna 850.", zatim ravnatelj dodaje: "Neka vide gg. naučitelji / dne 23. rujna 1850 / D. Medanić / Ravnatelj", da bismo na kraju čitali: "Vidio J. A. Mikoč Pravi Naučitelj Mornarskog".⁷¹

Premda je pred sobom imao samo nekoliko redaka teksta, ili bolje rečeno dijelova rečenica, Glumac je uspio zaključiti sljedeće:

"Iz ovih se kratkih bilježaka vidi, da su se tajnik, ravnatelj i nastavnik 'Mornarskog', služili u službenom saobraćaju hrvatskim jezikom i da su, bar za neke predmete, postojali hrvatski nazivi. Jednako proizlazi, da su takvi nazivi postojali i za pojedine činove nastavničkog osoblja."

Glumac ovaj zapis postavlja i u kontekst pola godine ranije izdane carske odluke o priznavanju hrvatskoga jezika kao službenog jezika (7. travnja 1850.), pa zaključuje da je to "jedan od najranijih dokaza upotrebe hrvatskog službenog jezika u pomorskom školstvu u Rijeci."

Zapisi koje smo spomenuli svjedoče o tome da je Mikoč u stručnoj pisanoj komunikaciji upotrebljavao hrvatski jezik. Stoga nas ne čudi da je svakako najznačajniji dio Mikočeve ostavštine mali rukom pisani rječnik pomorskih naziva, na čijemu prvom listu piše: *Rječnik rukokretni po Jakovu Antonu Mikoču prvomu C. K. naučitelju brodoslovja u Rēki 1852.* Rukopis je analizirao i uz komentar objavio 1958. godine filolog Blaž Jurišić.⁷² Rječnik je po tipu dvojezični, talijansko-hrvatski rječnik. Obasiže osamdeset krasopisom ispisanih stranica, s jasno naznačenim lijevim talijanskim i desnim hrvatskim stupcem. U lijevom se stupcu mogu izbrojiti 773 talijanske natuknice, dok u hrvatskome dijelu nalazimo 1081 riječ. Taj nesrazmjer brojeva jasno pokazuje da je rječnik namijenjen onima koji poznaju talijansko nazivlje, a žele vidjeti kako se to može izreći na hrvatskome jeziku. Stoga Mikoč nudi, ako zna iz osobnoga iskustva, razgovora ili literature, ne samo jedan naziv nego i više hrvatskih istoznačnica, pa i onda kada se ti likovi minimalno razlikuju (npr. *Anticamera - predsoba, prisoba, prisobak*).

Za primjer navođenja više istoznačnica pogledajmo kako Mikoč pod natuknicom *Maschi e femine del timone* ima četiri različita naziva: *ušice, kuke, zavojke, baglame*. Zastanimo na zabilježenu nazivu *baglame*. Mikoč ga nije mogao čuti u Primorju, isto kao što nije mogao od svojih riječkih učenika ili drugih pomoraca čuti niti neke od sljedećih riječi: *alke, araluk, ćuskija, dugme, gumb, kotrig, lojtre, patos* i sl. Te je riječi našao u rječnicima ili čuo od govornika iz drugih dijelova Hrvatske - kajkavaca (*kotrig, lojtre*) ili štokavaca u čijemu je govoru bilo turcizama (*alke, ćuskija*). Neprimjerene su za hrvatsko pomorsko nazivlje, što vrlo slikovito utvrđuje i Blaž Jurišić u svojoj analizi: "Presaðivati ovakve riječi na zemljište, koje im ne prija, nema nikakva opravdanja".⁷³ I zaista, tko bi se mogao suglasiti sa sljedećim nizom "istoznačnica": *Capitano - stotnik, kapetan, beg!*

⁷⁰ Bernard Stuli, *O hrvatskom jeziku u riječkoj Nautici i radu J. A. Mikoča*.

⁷¹ Svi navodi prema: Vladimir Glumac, *Narodna riječ u hrvatskoj nautici*, str. 242.

⁷² Usp. Blaž Jurišić, *Rukopisni nautički rječnik Jakova Antuna Mikoča iz god. 1852.*

⁷³ Usp. Blaž Jurišić, *Rukopisni nautički rječnik Jakova Antuna Mikoča iz god. 1852.*, str. 351.

Hrvatske je istovrjednice moguće označiti većinom autorovim kovanicama, među kojima je mnogo složenica.

Da bismo mogli potvrditi ovo mišljenje, odnosno vidjeti kakva je bila Mikočeva leksikografska koncepcija, navest ćemo neke skupine naziva iz njegova rječnika. Kao što je i očekivano za stručni leksik, osnovu nazivlja čine imenice.

Za sprave za mjerenje Mikoč predlaže sljedeće nazive: *Barometro - tegomer; Bussola - vetrokaz; Compasso - šestilo, šestac, šestak, sestica; Cronometro - dobromernik; Grafometro - kutjomer; Sestante - šestnik, šestak; Teodolit - kutobseg, dugovidlj*. Poznavatelji mjernih instrumenata prepoznaju i sve talijanske nazive i većinu hrvatskih, ali su oni u suvremenom nazivlju donekle drukčije povezani. Zastanimo na nizu hrvatskih istovrjednica talijanskome nazivu *Compasso - šestilo, šestac, šestak, sestica*. Premda su ponuđena čak četiri naziva, mlađi rječnici bilježe jedan: *šestilo*. Tako Bogoslav Šulek u svojem *Hrvatsko-njemačko-talijanskom rječniku znanstvenog nazivlja* navodi čak šesnaest naziva složenih s riječi *šestilo*, različitih struktura, npr. *glava šestila, brk šestila, krak šestila, crtež šestilom, šestilo na poskok, šestilo za debljinu, režuće šestilo, sitnomjerno šestilo* itd.⁷⁴

Vratimo se Mikoču. Što se uporabljenih tvorbenih obrazaca za nazive mjernih instrumenata tiče, Mikoč je u skladu sa suvremenom standardnom tvorbom, budući da su danas nazivi sprava za mjerenje najčešće složenice,⁷⁵ kao rezultati čistoga slaganja (*kronometar*) ili složenosufiksalne tvorbe (*kutomjer*).⁷⁶

I za neke apstraktne pojmove u pomorstvu Mikoč najčešće nudi složenice, npr. *Magnetismo - gvozdotežje, privlačnost; Manovra - rukokret; Meccanica - siloslovje; Nautica - brodoslovje; Pirotechnia - ognjoslovje, ognjoznanstvo; Stazatura - brodomerje, domašomier*...

Između brojnih dijelova broda navodimo neke koji pokazuju da su Mikočevi prijedlozi samo dijelom dio hrvatske leksikografske tradicije, ali je više onih koji su zabilježeni samo u Miklošičevu *Staroslavenskom rječniku*, ili pak nisu drugdje zabilježeni: *Prova - prova*,

⁷⁴ Usp. Bogoslav Šulek, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*, II. knj., str. 1138/1139. Istovremeno Božo Babić u *Morskom rječniku* iz 1870. godine nudi naziv *šetka* (str. 11).

⁷⁵ Usp. Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Nacrt za gramatiku, str. 300.; Eugenija Barić i dr., *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, str. 272.

⁷⁶ Bogoslav Šulek daje prednost složeno-sufiksnoj tvorbi, npr. s. v. *Kronometar, v. časomjer* (ali pod *časomjer* ne spominje *kronometar*). Takvi su nazivi i: *brzinomjer, toplinomjer, toplomjer, kutomjer, visomjer, vjetromjer*... Osim složenica Šulek ima i izvedenica, kao već naveden naziv *šestilo*. Usp. Bogoslav Šulek, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*.

perva; Coperta - nadkriv, sleme, krov, palub; Timone - kormilo, timun, duman, korman; Flocco - flok; Coltellaccio - skradnjak; Randa - repka, kotarica; Bracca, braga - ulača; Patte dell' ancora - nokti od sidra; Scotte - podtegi; Cavo de ratto - mišorep, puhorep...

Desi li se brodu nezgoda, Mikoč je naziva *brodoslom* i *brodolom* (*Naufragio*). Prije njega zabilježene su složenice druge strukture, kao *broda-razbienenye* u rječniku Fausta Vrančića iz 1595. godine, ili zanimljiv niz istoznačnica u kajkavskome rječniku Andrije Jambrešića iz 1742.: *Ladjo-terje, ladje ali broda vtopenye, vtunenye, razbienenye, razklopljenje, razderanye*. I kasniji će autori nuditi složenice, na primjer *brodokršje* u rječniku Bogoslava Šuleka iz 1874./5., ili *brodokršje, brodolom, brodolomje* u rječniku Dragutina Parčića iz 1901. godine. Rijetko ćemo u rječnicima naći iskorištene druge tvorbene mogućnosti, kao što to čini 1901. godine u svojem rječniku Božo Babić: *tonuće broda, poton, brodolom*, posebno još nazivajući tešku havariju *potarom*, a lakšu *potrhom*.

Vratimo se Mikoču. Ako brod nije potpuno uništen, valja ga popraviti. Popravak je moguć u prostoru koji naziva *brodopprav* ili *skvar* (*Squero*), odnosno *brodotvor* ili *skvar* (*Cantiere*). I danas je u uporabi žargonizam *škver*.

Navedeni primjeri jasno pokazuju prevagu složenica nad izvedenicama. Tako je i sa sljedećim riječima. Za pomorsku novost njegova vremena, koju pokreće parni stroj (*Macchina a vapore - parokret*⁷⁷), a danas je nazivamo *parobrod*, Mikoč nudi tri naziva s. v. *Batello a vapore - parobrod, parahod, paroplov*.

Većina Mikočevih složenica danas nije u uporabi, npr. *Ampoletta* (*ampola*) - *prahočas, peskočas, prahodobnik; Carga basso - nižoteg; Catrame - borosmola; Dispensa - jelomet, jelosprema; Filammola - šibozastava*... Svjestan toga da složenice možda i nisu dobar izbor, nudi uz njih i izvedenice, npr. *Belvedere - lepogled, poglednik; Bocca-porta - vratousta, ustva; Canocchiale - očnik, durbin, pozornik, dugovid; Grippia - znakoteg, znamenica*... Ipak, ni time nije osigurao uporabu svojim tvorenicama.

Među izvedenicama u Mikočevu rječniku najviše je, naravno, tvorenih sufiksalsnom tvorbom. Neki su sufiksi izrazito plodni, npr. **-ka** (*slonka, plovka, vetarka, ledjka, privojka, tezaljka, uzaljka, repka*), **-ac** (*čunac, zasunac, četac, pasmac*), **-je** (*plovje, lukje, trbušje, rebarje*), **-ak** (*repak, vratak, šestak, krajak, klonak*), dok su drugi u njegovu pomorskome nazivlju slabo plodni, npr. **-ar** (*točar, kriljar, branar*), **-ača** (*viljača, kolača, metlača*), **-Ø** (*obes, razor, ured*), **-njak** (*hobotnjak, plutnjak, naprednjak*)...

⁷⁷ Šulekov je prijedlog: *parulja* (sinonim: *parostroj*). Njegovi nazivi za složene strojeve koje pokreće parni stroj jesu npr.: *paromlin, parobrod, paroplav, parovoz*...

U Mikočevim se imenicama može zamijetiti značajno veći udjel prefiksalne tvorbe, nego je to očekivano za ovaj tip tvorbe, koji prvenstveno vežemo uz tvorbu glagola, npr. *nadbočnjak*, *nadkatarica*, *nadstrana*, *nadvietar*, *podvietar*, *podpostava*, *prikrajak*, *protuprevlač*, *protuznak*, *suvlača*... Valja ustvrditi da ni prefiksalsufiksalska tvorba nije rijetka, što inače jest u općemu rječniku, npr. *okrižje*, *opasje*, *primorje*, *pomorje*, *zavetrina*, *naklonak*, *pomorac*, *nakrivka*, *sredrebarka*, *zarebarnik*, *izmest*, *ovez*, *predgled*...

Jakov Anton Mikoč ponudio je u svojem rukopisnom rječniku hrvatsko pomorsko nazivlje dvadesetak godina prije prvoga tiskanoga pomorskog rječnika Bože Babića i prije prvoga hrvatskoga sustavnog rječnika tehničkoga i znanstvenoga nazivlja Bogoslava Šuleka.

Jesu li oni znali za Mikočev rad?

U kontekstu povijesti hrvatske leksikografije Mikoč je bio Šulekov i Babićev prethodnik. Naime, Bogoslav Šulek započinje svoje sustavno bavljenje znanstvenim nazivljem 1860. godine, a rječnik objavljuje 1874. i 1875. godine. Mikočev je rječnik bio Šuleku poznat prije tiskanja njegova rječnika znanstvenoga nazivlja. Izravno to doznajemo upravo od Bože Babića, koji 1875. godine bilježi u svojem pomorskom putopisu *Mladi mornar* da je Mikočev rukopisni rječnik kod Šuleka u Zagrebu,⁷⁸ a i kasniji istraživači nalaze taj rukopisni rječnik u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici upravo kao dio Šulekove ostavštine.⁷⁹

Signatura je Mikočeva rječnika R 3403, a Blaž Jurišić pretpostavlja da se, zbog brojnosti pisarskih pogrešaka i još nekih drugih razloga, radi o prijepisu izvornika. Tako, ispravno pretpostavlja Jurišić, pomorski znalac ne bi mogao čak tri puta imati istu veliku slovnju pogrešku - za jedno od češće nazivanih jedara piše *Banda* umjesto *Randa*!

U vrijeme izrade svojega rječnika znanstvenoga nazivlja Bogoslav Šulek je, dakle, poznao Mikočev rječnik pomorskih naziva, ali Blaž Jurišić nakon vrlo detaljne analize ustvrđuje da ga ni Šulek ni kasniji pomorski leksikografi nisu puno koristili.⁸⁰

Zastanimo na statističkim podacima koje Jurišić iznosi u svojem radu, a odnose se na uključivanje Mikočevih riječi u leksikografska djela sljedećih desetljeća. Zanimaju ga Akademijin rječnik, Parčićev

⁷⁸ U bilješci o nizu riječi *ukrmiti* - *krmilo* - *ruda krmila* Božo Babić piše: "Rieč u okolici Senjskoj; dolazi i u Mikočevu rječniku brodarskoga nazivoslovja, nalazećem se u rukopisu kod Dr. Šuleka" (Božo Babić, *Mladi mornar*, str. 4.).

⁷⁹ O tome te o različitim načinima na koje je Šulek mogao doći do Mikočeva rječnika usp. Blaž Jurišić, *Rukopisni nautički rječnik Jakova Antuna Mikoča iz god. 1852.*, str. 324-325.

⁸⁰ Blaž Jurišić, *Rukopisni nautički rječnik Jakova Antuna Mikoča iz god. 1852.*, str. 325.

hrvatsko-talijanski rječnik te *Građa za pomorsku terminologiju* Leksikografskog zavoda. Ova je opsežna *Građa* objavljena 1955. godine, pa je Jurišićeva analiza bila i jedna od prvih sustavnih uporaba sakupljene građe. Za prva se dva rječnika može utvrditi da je više od polovine Mikočevih riječi uvršteno.⁸¹ To je razumljivo za Akademijin rječnik, budući da je po tipu povijesni rječnik. Autor drugoga rječnika Dragutin Parčić bio je otvoren prema svim hrvatskim riječima, te je također u svojem rječniku nudio brojne složenice, mnoge ranije nezabilježene. Ovaj dio Jurišićeve usporedbe, dakle, govori o nebilježenju velikoga broja Mikočevih riječi, ali i zadržavanju većega dijela leksičkoga fonda. Treća pak usporedba donosi porazan podatak o samo 10% Mikočevih riječi uključenih u *Građu za pomorsku terminologiju*. To više nego jasno pokazuje da Mikočev prijedlog pomorskoga nazivlja stoljeće kasnije više nije prihvaćen kao dio građe na temelju koje bi trebalo sastavljati pomorske rječnike.

Ipak, kakvi god bili rezultati usporedbi s današnjim pomorskim nazivljem, možemo s ponosom ustvrditi da je Jakov Antun Mikoč uspio sredinom devetnaestoga stoljeća dokazati kako hrvatski jezik ima sve tvorbene mogućnosti za formiranje znanstvenoga nazivlja. Od različitih putova kojima se može ići u stvaranju novoga tehničkoga nazivlja njegov je izbor bio da ponudi pravo hrvatsko nazivlje, najčešće stvarajući složenice, a ne da samo prilagodi talijanske nazive, premda i takvih primjera ima. Nije, naime, za svaku riječ uspio pronaći hrvatsku, pa tada samo pravopisno i morfološki prilagođava talijanski naziv. Tako na primjer za talijanski termin *flocco* navodi oblik koji je u uzualnoj uporabi tadašnjih naših pomoraca - *flok*, dobiven odbacivanjem finalnoga vokala talijanske riječi, čime se uključuje u deklinaciju imenica muškoga roda s ništičnim morfemom u nominativu jednine, a alterniranjem *cc* sa *k* riječ se i pravopisno prilagođava -*flok*.⁸² Na taj način postupaju i u sljedećim primjerima: *Brick* - *brik*; *Corvetta* - *kroveta*; *Feluca* - *filuga*;

⁸¹ Budući da u vrijeme Jurišićeve analize još nisu bili objavljeni svi svesci Akademijina rječnika, usporedbu je obavio samo za prvih 835 riječi (od riječi *alke* do *sprovodopisje*) od ukupno 1081 riječi, ili 77, 25% hrvatskoga leksičkoga fonda. Visina ovoga postotka omogućuje nam uopćiti rezultate analize na cijeli rječnik, naravno, uz iznesenu ogradu. Cjelovitu analizu usp. u: Blaž Jurišić, *Rukopisni nautički rječnik Jakova Antuna Mikoča iz god. 1852.*, str. 351-352.

⁸² Božo Babić će u prvome tiskanome pomorskom rječniku iz 1870. godine pokušati ponuditi hrvatski naziv *priečka*, koji je čuo na Braču, ali će se u drugim rječnicima javljati i dalje *flok*, kao jedini naziv ili kao sinonim *prečki*. Mira Menac-Mihalić u usporedbi Babićeva nazivlja s onim u Milni na otoku Braču ovaj naziv ne spominje (*Milnarski pogled na Božu Babića*, str. 40-45.).

Fregata - fregada; Goletta - goleta; Mandola - mindela; Trabacollo - trabakul... Gdje god može, teži tome da tuđicu približi hrvatskome bar jednim tvorbenim dijelom. Tako u izvedenicama riječi *flok* pokušava riječ što više uključiti u hrvatski, pa uz *Contra flocco* navodi *protuflok*, a ne npr. *kontraflok*, što se također moglo očekivati, jer je to žargonizam. Tako i *Ancorotto - ankorac, sidralj; Timuniere - kormilar, timunar...* Ipak, ako to ikako može, traži talijanskoj natuknici zamjenu s hrvatskom osnovom, npr. *Randa - repka, kotarica; Spago - nit, špag; Timone - kormilo, timun, duman, korman...*

Nakon ove analize pojedinih riječi vratimo se cjelovitu Mikočevu rječniku. Kako mu i naslov kazuje, to nije opći nautički rječnik, već je ograničen na nazivlje vezano uz jedrilje (*manovre, nomi della manovra, imena rukokreća*). Valja nam žaliti što taj vrsni nautički stručnjak⁸³ nije objavio svoj rječnik, a još više što nije svoje nedvojbeno velike leksikografske sposobnosti iskoristio i napravio opći nautički rječnik.

Kažemo *vrsni nautički stručnjak*, što bi bio i da je zamislio, a kamoli ostvario samo dio već navedenoga. Ali, osim toga, dostupni su nam i podatci o Mikoču kao autoru prvoga pomorskoga signalnog kodeksa te kao suradniku Franza Rauchmüllera, kada je tridesetih godina radio pomorski prikaz naših krajeva. Mikoč je također dobio poziv za sudjelovanje na saboru znanstvenika u Veneciji 1847. godine, što jasno govori o njegovu statusu u talijanskim pomorskim stručnim krugovima. Iz uvoda njegove talijanske knjige pak vidimo da se služio brojnim djelima suvremenih europskih autora, naročito engleskih, što bi danas bilo uobičajeno, ali ne i u prvoj polovini 19. stoljeća, kada je to označavalo čovjeka koji je gledao prema budućnosti.

Jakov Antun Mikoč je, na žalost, umro u 57. godini života, kada je kao pomorski stručnjak u naponu snage mogao još mnogo dati.

⁸³ Usp. već navedenu literaturu o Mikoču te: Vatroslav Cihlar, *Vitezovičeva pomorska terminologija*, str. 30-32. Od novijih istraživača Mikočevim se djelom bavio Radovan Vidović, koji je u popis izvora za svoj *Pomorski rječnik* iz 1984. godine uključio i Mikočev rječnik.

Hrvatsku pomorsku leksikografiju u drugoj polovini 19. stoljeća obilježila je jedna izuzetna ličnost - pomorski časnik, nastavnik i leksikograf Božo Babić.⁸⁴

U *Stališu duša župe Sv. Juraj* navodi se kao datum rođenja Bože Babića 27. prosinca 1840. godine, a kao mjesto selo Volarice⁸⁵ kod Sv. Jurja, nedaleko Senja.⁸⁶ U svim se dosad izašlim enciklopedijama navodi datum 24. prosinca te godine, pa to ovime ispravljamo.⁸⁷

Rođen je u obitelji Grge i Marte (rođene Marković), osnovnu školu je završio u rodnome Sv. Jurju, a pomorsku školu u Trstu.

Cijeli je svoj život bio vezan uz more. U početku nam njegov izbor životnoga poziva može djelovati možda i pogrešnim, budući da nije dugo ostao u austrougarskoj ratnoj mornarici. Naime, kadet je postao 1858. godine, da bi već nakon četiri godine iz zdravstvenih

⁸⁴ *Enciklopedija Jugoslavije* spominje u izdanju iz 1955. godine Božu Babića kao oficira i leksikografa, a u izdanju iz 1980. i kao pomorskoga pisca. U ostalom se tekstu malo razlikuju. Nešto više podataka o njegovu životu daju *Hrvatska enciklopedija*, *Pomorska enciklopedija* i *Pomorski leksikon*. Stanojevičeva *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* (Zagreb-Beograd 1929.), *Enciklopedija Leksikografskoga zavoda* (Zagreb 1955.) i *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda* (Zagreb 1977.) nemaju natuknice Božo Babić, premda bilježe podatke o drugim pomorskim piscima i leksikografima. Podatke o Boži Babiću usp. u člancima Diane Stolac navedenim u popisu literature na kraju knjige.

⁸⁵ Zaselak Pandore ili Babić-Dolac.

⁸⁶ *Stališ duša župe Sv. Juraj*, str. 461-464.

⁸⁷ Podatak prvi put objavljen u: Diana Stolac, *Počeci hrvatske pomorske terminologije*. Ostali se biografski podatci navode prema *Hrvatskoj enciklopediji*, sv. 2., str. 54.

razloga bio umirovljen. Živi se Babićev duh nije s time mogao pomiriti - ta imao je samo dvadeset i dvije godine! Pokušao se baviti drugim poslovima. Tako je kratko vrijeme radio u jednome odvjetničkome uredu u Zagrebu, ali je 1865. godine opet na Jadranu. U popisu je nastavnika riječke gimnazije, pa je to prvi prosvjetni podatak u njegovoj biografiji.

Ratna zbivanja 1866. godine potiču ga da se vrati djelatnoj vojnoj službi, pa sudjeluje i u slavnoj viškoj pomorskoj bitci između talijanske i austrijske flote 20. srpnja 1866. godine.⁸⁸ Otada do 1874. godine Božu Babića nalazimo kao zastavnika linijskoga broda u austrougarskoj mornarici, gdje između ostaloga uočava i neke teškoće na koje Hrvati nailaze zbog službenoga zapovijednoga talijanskog jezika.⁸⁹

Prekretnica u Babićevu životu svakako je 1874. godina, kada je bio imenovan učiteljem i privremenim upraviteljem *Nautičke učione* u Bakru. Ravnateljem je postao nakon Iginija Mikoča, koji je školu vodio od 1871. do 1874. godine.⁹⁰ Babić počinje na talijanskome jeziku predavati nautiku i matematiku u dvogodišnjoj pomorskoj školi,⁹¹ čiji su učenici mahom bili Hrvati. U poglavlju o pomorskim školama vidjeli smo da je bio različit položaj hrvatskoga jezika u bakarskoj i riječkoj školi, ali ni u povoljnoj bakarskoj klimi hrvatski još uvijek nije ulazio u stručnu nastavu. Glavnim je nedostatkom za prihvaćanje hrvatskoga kao jezika na kojemu je moguće izvoditi stručnu nastavu ili polagati nautičke ispite naznačeno nepostojanje hrvatskoga pomorskog nazivlja. U tome je Božo Babić našao veliki izazov - izazov koji će ga voditi sljedeća desetljeća.

⁸⁸ O sudjelovanju u viškoj bitci Babić piše u svojem pomorskome putopisu *Mlad mornar* iz 1875. godine, o čemu više u ovoj knjizi u poglavlju *Pomorski putopis*.

⁸⁹ O ovome razdoblju Babićeva života našli smo najmanje podataka, a kako neki upućuju i na njegov rad u riječkoj gimnaziji i na službu u mornarici, predstoji nam rasvjetljavanje ovih za njegov budući rad značajnih godina. Pojavljivanje pomorskoga rječnika 1870. godine i potreba za radom na sakupljanju hrvatskoga pomorskog nazivlja imaju očito uzroke u ovome razdoblju Babićeva života.

⁹⁰ Usp. Luka Roić, *Kratka povjest kr. nautičke škole u Bakru*, str. 6.; Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskoga školstva na našoj obali u XIX stoljeću*, str. 22. Na žalost literatura ne nudi više podataka o ovome prezimenjaku pomorskoga leksikografa Jakova Antuna Mikoča. Roić samo navodi da je Iginije Mikoč bio "privremeni ravnatelj i privr. učitelj za matematičko-nautičke predmete".

⁹¹ Božo Babić je radio u Nautičkoj učioni u Bakru od 1874. do 1882. godine. Došao je u dvogodišnju školu, a napustio je kao četverogodišnjak. Naime, premda se radi o malome broju godina, upravo vrijeme Babićeva upravnništva obilježavaju kvalitetne reorganizacije pomorskoga školovanja. Tako 1876./77. godine bakarska državna nautika s dva prelazi na tri razreda (jedan pripravn i dva nautička). Uskoro se pokazuje da ni to nije za suvremenoga nautičara dovoljno, pa se 1882. godine prelazi na četiri razreda. Tada Božo Babić prestaje biti upraviteljem škole te je "stavljen na raspologanje".

Godine 1882. iznova je reorganizirana nastava u bakarskoj školi, "te je usljed toga preustrojstva sav učiteljski zbor skupa sa privremenim upraviteljem Božom Babićem postavljen bio u raspoloživo stanje."⁹²

Ali time nije prestala Babićeva veza s pomorskim temama (a niti veza sa školom).⁹³ Ostao je upornim sakupljačem hrvatskoga pomorskog nazivlja, a, što je također vrlo značajno, rezultate svoga rada marljivo je objavljivao, čime su oni postali dostupni javnosti i bivali upotrebljavani u struci i leksikografiji.

Umirovljeni ravnatelj *Nautičke učione* u Bakru Božo Babić umro je 8. studenoga 1912. godine u rodnome Sv. Jurju kod Senja, ne dočekavši da se u njegovoj školi stručna nastava izvodi na hrvatskom jeziku.⁹⁴ I datum smrti Bože Babića navodi se u enciklopedijama neispravno (14. studenoga 1912.), dok na pravi datum 8. studenoga 1912. upućuje smrtovnica.

Svoje mjesto u povijesti hrvatske leksikografije Božo Babić je zaslužio s čak pet⁹⁵ knjižica pomorske tematike, na ukupno oko dvije stotine stranica.⁹⁶ Premda neke od njih svojim naslovima ne daju naslutiti da bi se radilo o leksikografskim djelima, sve ih možemo smatrati rječnicima.

Opći pomorski rječnici stoje na početku i na kraju Babićeva bavljenja pomorskim nazivljem, čime najbolje govore o autorovu cilju - uvođenju hrvatskoga jezika kao ravnopravnoga u društvo pomorskih jezika u

⁹² Matija Mažić, *Antun M. Zuvčić*. Pomorski kapetan i nautički profesor. Životopisne bilješke, str. 6.

⁹³ Osim neformalnih veza ima tragova i formalnih, o čemu podatke nalazimo u službenim izvještajima sa stručnih izleta školskoga broda *Margita*. Babić je putovao sa zapovjednikom i posadom, pomažući kao profesor-volonter u praktičnome poučavanju učenika završnih razreda.

⁹⁴ Premda će to biti tek 1917. godine, može se ustvrditi da je bakarska pomorska škola bila prva koja je u stručne predmete uvela hrvatski jezik.

⁹⁵ To su sljedeća djela Bože Babića: *Morski rječnik hrvacko-srbski usporedjen sa italijanskijem jezikom od jednoga pomorca*, Trst 1870., 17 str.; *Mladi mornar ili Put brodom iz Senja u Trst*. Crta iz života pomorca Hrvata, Kraljevica 1875., 83 str.; *Nazivlje korita i jedrilja broda u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku*, Kraljevica 1877., 22 str.; *Zapovjed brodovnih obava u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku*, Bakar 1878., 20 str.; *Pomorski rječnik ili nazivlje za brodarenje po moru*, Senj 1901., 61 str. Enciklopedije i stručna literatura navode još sljedeće (nepotpune) naslove, koje nisam pronašla, pa u daljnju analizu Babićevih djela nisu uključeni: "O čamcu i njegovom upravljanju, Bakar 1879.; *U korist našega brodovlja*, *Morska matica* (1901?)". Po nekim pokazateljima moglo bi se raditi o člancima, a ne o knjigama, kako naslove navode enciklopedijska izdanja. Naime, Babić je objavljivao i članke s pomorskom tematikom u bakarskome listu "Galeb", a među njima su i članci o čamcu i o brodogradnji, dok je i u "Galebu" (1878.) i u listu "Pomorac" (1875.) pisao o "Morskoj matici". Tako je u "Galebu" predlagao da se upravo u Bakru osnuje "Morska matica", koja bi pomagala pisce i širila "hrvatski jezik u morskoj struci".

⁹⁶ Analizu usp. u: Diana Stolac, *Pomorski rječnici Bože Babića*.

Austro-Ugarskoj Monarhiji. Prvi je Babićev rječnik *Morski rječnik hrvacko-srbski usporedjen sa italijanskijem jezikom od jednoga pomorca* iz 1870. godine ujedno i prvi hrvatski tiskani pomorski rječnik. Babićev *Pomorski rječnik ili nazivlje za brodarenje po moru* iz 1901. godine rezultat je više od tri desetljeća traženja najboljih rješenja u hrvatskome pomorskom nazivlju.

Mladi mornar ili Put brodom iz Senja u Trst, Crta iz života pomorca Hrvata iz 1875. godine naslovom kazuje da je pomorski putopis, ali ne zanima nas samo kao književni tekst. Stranice knjige obogaćene su s više od tri stotine bilješki, od kojih se većina odnosi na pomorske nazive. Pridodan je i rječnik - *Nizac hrvatskih rieči po moru, kako se čuju u samom narodu*. Taj je, pak, rječnik jedini u tiskanu Babićevu opusu s hrvatskim natukničkim nizom. Otuda je opravdano veliko značenje koje mu se pridaje. Također je sa svoje 83 stranice *Mladi mornar* i njegovo najopsežnije djelo.

Specijalni su pomorski rječnici *Nazivlje korita i jedrilja broda u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku* iz 1877. te *Zapovjed brodovnih obava u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku* iz 1878. godine. U oba je rječnika građa razvrstana u semantičke grozdove. Uređenje rječnika prema semantičkim kriterijima leksikološki je opravdano i u skladu je s korpusom koji pojedini rječnik predstavlja. Prikaz semantičkih krugova je, naime, nedvojbeno najadekvatniji za specijalne rječnike. Za razliku od općih rječnika kojima se služimo kada nas zanima pojedina riječ, pa je abecedni prikaz građe najprimjereniji, specijalni rječnici imaju dodatnu funkciju da svaki pojam koji spominju smještaju u skupinu pojmova koji su mu po namjeni bliski, dakle oblikuju značenjske krugove. U *Nazivlju korita i jedrilja broda* Babić je građu podijelio u dvadeset značenjskih skupina, opisujući tako dijelove broda, jedrilje i oputu prema smještaju na brodu. U *Zapovjedi brodovnih obava* četrnaest je značenjskih skupina, a prate zbivanja na brodu od razvijanja jedara preko upravljanja brodom pod različitim vjetrovima do usidrenja. U takvu se načinu iznošenja građe vidi promišljenost i dobro poznavanje leksikografskih i leksikoloških pravila.

Već samo ove uvodne naznake o životu i djelu Bože Babića jasno govore o vrijednosti njegovoga rada, pa to više čudi da je njegovo ime slabo poznato (ili bolje reći gotovo nepoznato) hrvatskoj općoj leksikografiji. Jedino se u pomorskoj literaturi češće spominje njegovo ime i djelo. Također se navodi (često bez dovoljno argumenata) da je "postavio temelje tzv. bakarskoj redakciji pomorske terminologije".⁹⁷ Stoga ćemo u sljedećim poglavljima pokušati predstaviti pet Babićevih najznačajnijih djela - prve hrvatske tiskane pomorske rječnike, te njegov program za stvaranje i usustavljanje pomorskoga nazivlja.

⁹⁷ *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 1., str. 392. Argumentaciju nude Radovan Vidović i mlađi autori, o čemu će više riječi biti u sljedećim poglavljima.

PRVI HRVATSKI TISKANI POMORSKI RJEČNIK

Leksičko blago što ga je pomorski časnik i leksikograf Božo Babić sakupljao cijeloga života osnova je hrvatskoga pomorskog nazivlja. Iza sebe je ostavio pet rječnika, značajnu leksikografsku građu na više od dvije stotine stranica. Prvi je u tome nizu *Morski rječnik* tiskan u Trstu 1870. godine, u kojemu je javnosti na upotrebu predao oko osamsto hrvatskih nautičkih termina.⁹⁸

Puni je naslov *Morski rječnik hrvacko-srbski usporedjen sa italijanskijem jezikom od jednoga pomorca*. Objavljen je 1870. godine u Trstu tiskom Appolonia i Karpina. Ovaj je rječnik prvo tiskano djelo čijim se autorom smatra Božo Babić. Kažemo *smatra*, budući da niti na naslovnoj stranici niti igdje u knjizi nema naznačenoga imena autora. Na primjerku u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci (sign. 157.534) rukom je dodano: "Božo Babić, c. k. pomorski nadporučnik", a autorom ga drže i svi proučavatelji hrvatskoga pomorskog nazivlja.

A da je prvi hrvatski tiskani pomorski rječnik, vidimo i po tome što je upravo to najstariji naš pomorski rječnik ekscerpiran u izuzetno vrijednom terminologijskom priručniku tiskanom stoljeće kasnije - *Pomorskom rječniku* Radovana Vidovića.

Zastanimo na naslovu rječnika - *Morski rječnik*. Babićev je izbor odrednice u ovome rječniku *morski*, što sam u prvoj bilješci u uvodu pojašnjava: "Zašto ne pomorskih rieči? Valja znati da narod stvari, koje iz mora ili preko mora dolaze, 'morskiem' zove; n. p. žito, koje

⁹⁸ Jezikoslovnu analizu usp. u: Diana Stolac, "Morski rječnik" iz 1870. godine.

iz Talija na okraj obale idje, imenuje narod, 'morsko žito, morski kruh' a nikada 'pomorsko žito.' Tako isto kaže narod: morski zanat jest žuk. Rusi imenuju također 'morskaja Akademija, morskoj sbornik'." (str. 3).⁹⁹ I u kasnijim će svojim rječnicima Babić zadržati ovakvu argumentaciju, pa će upravo to biti jedan od dokaza Babićeva autorstva *Morskoga rječnika*.¹⁰⁰ Posljednji će svoj rječnik ipak nazvati *pomorskim*, a *pomorskim* će se rječnicima nazivati i svi mlađi hrvatski nautički rječnici.

Ostanimo i dalje kod naslova *Morski rječnik hrvacko-srbski usporedjen sa italijanskijem jezikom od jednoga pomorca*. U vezi s nazivom jezika koji se nalazi u naslovu valja reći da Babić samo ovdje nazivlje jezik *hrvacko-srbskim*. Na svim je ostalim mjestima u rječniku jezik nazvan *hrvatskim* ili *našim jezikom*, a riječi su označene kao *naške*. U ostalim je svojim djelima Babić jezik nazivao isključivo *hrvatskim*. Dilemama oko naziva jezika, ali i jasnim opredjeljenjem za naziv *hrvatski jezik* Božo Babić je blizak hrvatskim jezikoslovcima - svojim suvremenima.¹⁰¹

Morski rječnik sadrži oko 800 pomorskih termina, premda ima samo 17 stranica maloga formata. Izuzetne je vrijednosti uvodni programski tekst o nužnosti stvaranja slavenske i hrvatske nautičke terminologije. Ovako je uobičajenim programom *Morski rječnik* u temeljima hrvatske pomorske ne samo leksikografije nego i leksikologije. "Sastavitelj", kako se Babić potpisuje, već u prvoj rečenici jasno govori o problemima koji izviru iz nepostojanja slavenskoga pomorskog nazivlja: "Tko od našijeh pomoraca nije već po moru jedrio i mislio se: zašto se nebi moglo obršavljenje razne obave na brodu u našem jeziku voditi, zašto se nebi i mi Slaveni putem mora u naše ruho odienuli i tako prostomu mornaru učinili jezika njegovoj struci pripomogli i u kev mu pretvorili i našim se zvanjem i na ovomu polju dirlovanja materi zemlji odazvali" (str. 3).

Prethodnika je Babićevih malo, o kojima bi on više znao i na koje bi se nadovezao. Spominje župnika Kazalija koji je putujući po Dalmaciji imao zaista velike mogućnosti sakupljati nautičku građu, i

⁹⁹ Navodi iz rječnika izravno su preneseni, što znači da nisu primijenjena današnja pravopisna pravila. Izdvajamo neke najuočljivije razlike u pravopisu: pisanje morfonema *jať* (npr. *riječnik* - *rječnik*), nekih grafema (npr. *takodjer* - *takoder*), izostavljanje grafema *j* u međusamoglasničkome položaju (npr. *biaše* - *bijaše*), pisanje suglasničkih skupina na granici morfema (npr. *sbornik* - *zbornik*), sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi (npr. *nebi* - *ne bi*) te uporaba zareza ravnana logičnim odrednicama. Također napominjemo da izravno navođenje uključuje i sve autorove pogreške.

¹⁰⁰ O ostalim dokazima više u poglavlju o Babićevu pomorskom putopisu iz 1875. godine.

¹⁰¹ O tome više usp. Diana Stolac, *Nazivi hrvatskoga jezika od prvih zapisa do danas*, str. 107-121.; Diana Stolac, *Primorski prinosi počecima hrvatskoga znanstvenog nazivlja*, str. 281-295.

na tome mu Babić zahvaljuje. Ipak, svjestan je i otežavajuće okolnosti - činjenice da Kazali kao svećenik nije poznavao pomorski zanat, pa nije mogao ovjeriti svaki zabilježeni naziv.

Premda nigdje ne navodi puno ime, poznato je da je riječ o Dubrovčaninu Antunu Pasku Kazaliju (1815.-1894.), hrvatskome preporodnom književniku.¹⁰² Kazali je, osim svećeničkoga poziva u dubrovačkim župama, bio suplentom u gimnaziji u Zadru te nakon toga u hrvatskoj gimnaziji u Rijeci, gdje su se on i Božo Babić 1865. godine vjerojatno i upoznali.¹⁰³ Uz riječki kraj Kazalija veže i pjesnička knjižica *Grobnik*, objavljena dvije godine ranije u Rijeci.¹⁰⁴ Ipak, za nas je najznačajnija činjenica da se Kazali petnaestak godina bavio hrvatskim pomorskim nazivljem, skupljajući na svojim putovanjima po Dalmaciji narodne nazive. Božo Babić u svojem prvom rječniku uz neke termine navodi da ih je dobio upravo od gospodina Kazalija, pa to vidimo na primjer i uz danas često upotrebljavanu riječ *kobilica*.¹⁰⁵ Tako će biti i u sljedećim knjigama, a izdvajamo putopis *Mlađi mornar* iz 1875. godine, gdje Babić uz riječ *ribina* zapisuje "dno, carena, Bergholz, iz Kazalijeve zbirke" (str. 23). Zbirke, kojom su se pomorski leksikografi dugo služili, ali koju njezin autor na žalost nije objavio.

U uvodnome tekstu Božo Babić spominje i "pričasnoga gospodina Vodopića" koji u svojoj "Gruškoj povjesti" napominje da "nami Slavenima poraba jezika u morskoj struci uzmanjka" (str. 3). Ovo treba pojasniti. Dubrovački svećenik Mato Vodopić (1816.-1893.) skupljao je riječi i frazeologiju za Akademijin rječnik, ali ga Babić spominje prvenstveno kao književnika, autora *Tužne Jele*. Za nju su tadašnji filolozi napisali da je u dubrovačkome kraju popularna kao Kačićeva pjesmarica,¹⁰⁶ a suvremeni povjesničari književnosti da je "prva naša

¹⁰² O Kazalijevu životu i djelu usp. Antun Pasko Kazali, Mato Vodopić, Luka Botić, Juraj Carić, *Izabrana djela*, str. 7-21.; Milan Grlović, *Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća*.

¹⁰³ Usp. Lelija Sočanac, *Odnos Bože Babića prema tuđicama u hrvatskom pomorskom nazivlju*, str. 69.

¹⁰⁴ P. A. Kazali, *Grobnik*, Tiskarski Zavod, Rieka 1863.

¹⁰⁵ "Kobilica, talijanski: la chiglia, colomba; čuvena rieč po pričastnomu g. Kazali na jednomu ostrovu Zadarskomu, i po meni na jezeru Popovu" (str. 5).

¹⁰⁶ Marcel Kušar to navodi u predgovoru drugoj značajnoj Vodopićevoj prozi *Marija Konavoka* (Zagreb 1893.), u čijemu je dovršavanju, uz književnika Jurja Carića, pomogao već ostarjelu autoru. Kačićeva pjesmarica, koju Kušar spominje, jest *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* i bila je jedna od najpopularnijih knjiga ne samo u 18. stoljeću, kada je nastala, i ne samo u makarskome kraju, kojemu je autor Andrija Kačić Miošić pripadao. Zbog svoje je čitanosti nosila s pravom epitet najpopularnije hrvatske knjige do preporoda. Uspoređujući popularnost Vodopićeve pripovijesti *Tužna Jela* i Kačićeva *Razgovora* Kušar daje najveći mogući kompliment Vodopićevoj prozi.

realistička proza koja se može i danas čitati."¹⁰⁷ *Tužna Jele* je objavljena u Splitu 1868. godine, te iste godine pretisnuta u Dubrovniku. Ima podnaslov *Povijest gruška*, na što asocira Božo Babić u svojem tekstu. Po ovome podatku možemo vidjeti da je Babić pratio suvremenu hrvatsku književnost¹⁰⁸ - njegov rječnik izlazi nepune dvije godine kasnije!

Ali, što može leksikograf Babić naučiti o pomorske nazivlju od prozaika Vodopića?

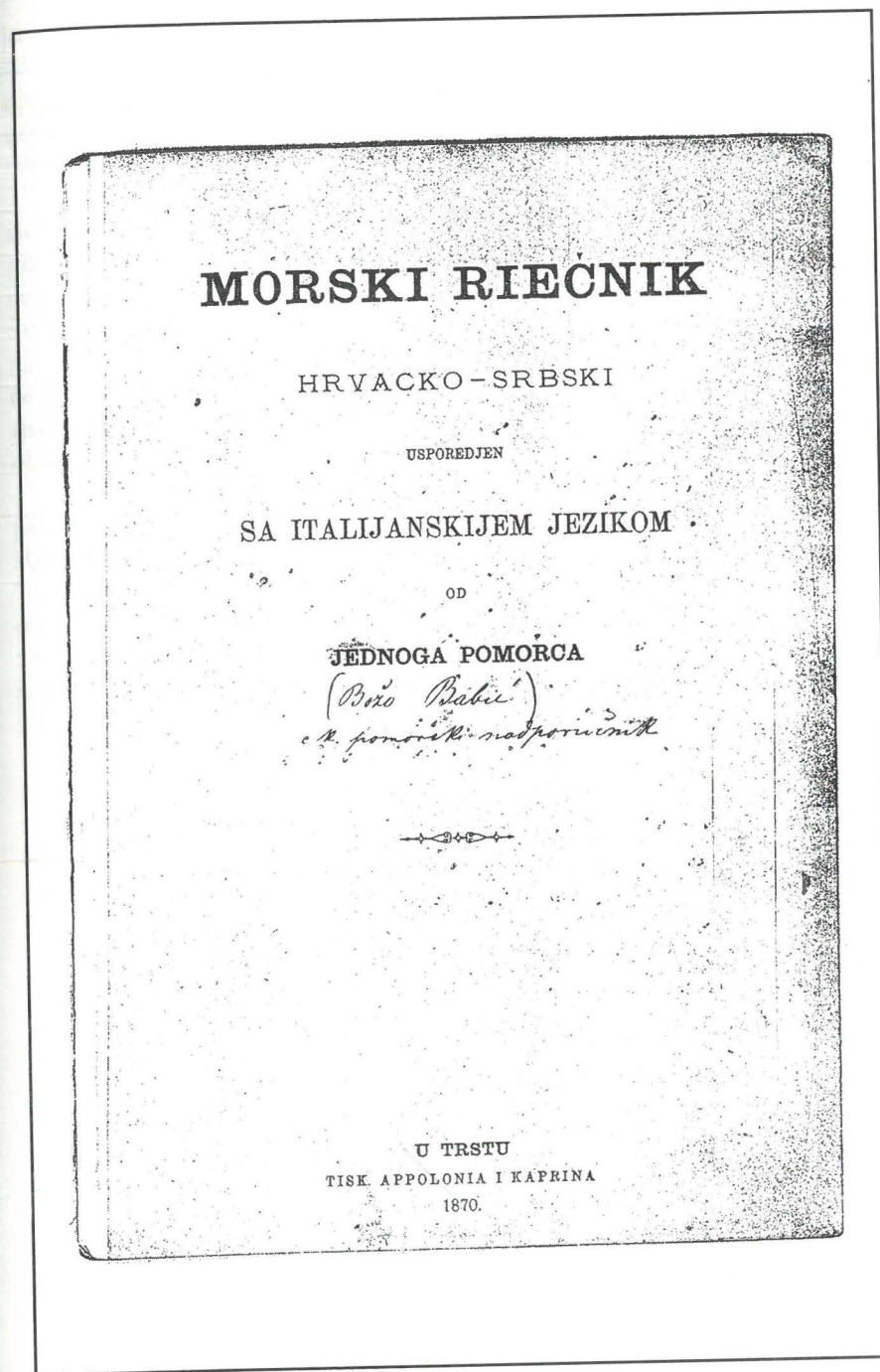
Pričajući tužnu priču o Jelinu i Jozinu tegobnu životu autor zalazi u brodogradilište, a kada tamo nema posla, muškarci plove na brodovima, dok pisac pomno opisuje pojedinosti. Na samome početku zatječemo likove u *škaru*, rade na *krmu* staroga *brika* i okreću *istezalo*. Istakli smo riječi koje su pomorski termini, a upotrebljava ih pisac u svojoj prozi. Vjerujući da možda netko od čitatelja nešto neće razumjeti, Vodopić sam piše prateće bilješke uz uporabljene lokalne dubrovačke riječi, najčešće upravo pomorske nazive. Tako na primjer uz riječ *škar* piše "mjesto gdje se brodi grade", a romanizmu *argan* odgovara hrvatska riječ *istezalo*. Takve bilješke obično imaju oznaku "riječ mrnarska". Nekim bilješkama Vodopić izravno poučava, pa tako navodi "imena razlikijeh jedara": "Kontra zovu se najgornja i najmanja; *papafigi* su ona koja slijede ispod *kontra* i veća su; *majstra*, najveće jedro i najdonje na drugoj ili glavnoj katargi" (str. 93).¹⁰⁹

I ne samo da je pomorske nazive navodio. Mato Vodopić je u jednoj bilješci iznio svoja razmišljanja o potrebi stvaranja hrvatskoga pomorskoga nazivlja, te označio konkretne zadatke i izvršitelje: "Priopćih ovi pomorski događaj onako prosto kako sam ja čuo iz usta jednoga Gružanina, zato samo neka bi se u ovijem malijem crticama gruškoga života našla i ona našega pomorskoga. Izjasnio sam što sam bolje zno talijanske riječi u dodacima, ali ne bi mi moguće sve do konca, er za nekijeh osobitijeh imena jedara i brodarstva trebalo bi kovati novijeh riječi, što se ja ne usudih. Taj poso ostavljam Jugoslavenskoj akademiji i cijenim, kada bi stavila ruku na to, da bi ne malu korist učinila našem jeziku. Inglezi, Francuzi, Talijani, pomorci baltikanski služe se svojijem jezikom u brodarstvu; zašto ne bi mogli i pomorci

¹⁰⁷ Šime Vučetić u tekstu *Mato Vodopić* u knjizi: Antun Pasko Kazali, Mato Vodopić, Luka Botić, Juraj Carić, *Izabrana djela*, str. 56.

¹⁰⁸ To nije jedini Babićev navod iz lijepe književnosti. Osim Vodopića on spominje i Franasovićeve pripovijetku *Azi Beg*.

¹⁰⁹ Svi navodi prema petom izdanju *Tužne Jele* u knjizi: Antun Pasko Kazali, Mato Vodopić, Luka Botić, Juraj Carić, *Izabrana djela*, str. 59-127. Da se *Tužna Jele - Povijest gruška* i danas često iznova objavljuje, pokazuje i najnovije dubrovačko izdanje Matice hrvatske iz 1993. godine.

Zappapiadi, Zattera, Zavorra,	Z	podnogalj plav gruž	Zavorra volante, Zeppo dell'ancora, Zuccare,	pršeći gruž drvo sidra stegnuti
-------------------------------------	----------	---------------------------	--	---------------------------------------

La manovra delle vele in complesso.

Navodjeuje vježbine (vrvine) jedara ukupno.

Manovra di riva, " di coperta, Bracci di maistra, " di trinchetto, " della verga secca, " di gabbia, " di parocchetto, " di contromezzana, " del papafigo di gabbia, " del papafigo di parocchetto, " del belvedere, " del contrapapafigo di gabbia, " del contrapapafigo di parocchetto, " del controbelvedere, Bugna, " di maistra, " di trinchetto, " d'imbroglio di gabbia, " d'imbroglio di parocchetto, " d'imbroglio di contromezzana, " di papafigo di maistra,	gorna vježbina vježbina donja ulačo velike ulače spriednice ulače suhoga drevna ulače velike ulače spriednje kosnjače ulače zadnje kosnjače ulača pante velike ulače spriednje pante ulače zadnje pante ulače velike ulače spriednje pante uzica uzica velike uzica spriednice uzica ve- like košnjače uzica spriednje košnjače uzica zadnje košnjače uzica ve- like pante	Bugna di papafigo di parocchetto, " di papafigo di belvedere, Bugnetto di contrapapafigo di gabbia, " di contrapapafigo di paroc- chetto, Bugnetto di contrapapafigo di belvedere, Burine, " di trinchetto, " grande, " di parocchetto, Ghindazzo, " col mante, " del cortelazzo, " di floe, " di controfloer, " di cortelazetto di gabbia, Ghindazzo di cortelazetto di parocchetto, Ghindazzo della trinchettina, Cargabasso, Imbrogiio, " di scotta, " del ghis, Roversi di maistra, Demezzi di trinchetto,	uzica spriednje pante uzica zaduže pante uzica velike gornje pante uzica spriednje gornje pante uzica zadnje gornje pante uska uska spriednice " velika spriednje košnjače pelo pelo sa dítnikom pelo skradnjaka pelo pričke pelo vanjske pelo vanjske pričke pelo velikoga skradnjaka pelo spriednjega skradnjaka pelo van- jske letnjače utlegar poduza, uzica uzica škote uzica slonice pomagače velike spriedjuice
---	--	---	---

jugoslavljanski? Cijenim da bi. Neka Akademija pokuša" (str. 92-92).

Sada nas ne čudi zašto se Babić poziva na Matu Vodopića i njegovu *Tužnu Jele - Povijest grušku*. Čega se nije prihvatila Akademija, učinio je Božo Babić. I vidjeli smo, dvije godine kasnije već je izdao svoj prvi hrvatski pomorski rječnik.

Od ostalih mogućih izvora navodi (npr. uz riječ *kolabra*) "izvrstni rječnik Šuleka" (str. 4). Babić misli na *Njemačko-hrvatski rječnik* iz 1860. godine, ali se Šulekova rada ovdje dalje ne dotiče. U sljedećim će se svojim djelima daleko više osvrtni na terminologijske prinose Bogoslava Šuleka, budući da će *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja* biti objavljen poslije Babićeva rječnika, 1874. i 1875. godine. Šulek će time ostati zapamćen kao autor najznačajnijega terminologijskog rječnika 19. stoljeća, kojim će se i Božo Babić i ostali pomorski leksikografi obilato služiti.

Osim spomenute literature pratio je nautički stručnjak Babić i pomorske časopise. Poziva se na ruski mjesečnik "Morskoj sbornik", što ga u Petrogradu izdaje rusko ministarstvo. A na našim stranama "veselo pozdravlja porodjenje lista 'Pomorstvo i Trgovina'" (str. 7), dodajući da je izuzetno važno upravo pokretanje časopisa "koji bi zadaću imao sva morska znanja u zanatu i jeziku usredotočiti, i tako priliku poznate i primljene nauke i nazivlja poučiti, i na drugu stranu iztraživanja i nalazivanja po stručnjacima priobćiti moći" (str. 7/8).

Ovdje Babić promišlja izuzetno suvremeno, i u današnjem poimanju suvremenoga i modernoga. Naime, u stvaranju tehničkoga nazivlja nužno je objavljivati prikupljene ili sačinjene nazive, kako bi se mogli što prije upotrebljavati. Budući da je pisanje rječnika složen i dugotrajan posao, a također i objavljivanje takvih knjiga, stručni časopis može u početnome razdoblju stvaranja nazivlja preuzeti neke leksikološke i leksikografske funkcije. U časopisu se mogu objaviti predloženi nazivi, ali i nedoumice glede brojnih pojedinosti koje nužno prate stvaranje nazivlja kao novoga leksičkoga sustava. Time se omogućuje izravan odnos leksikografa i stručne javnosti, koja može reagirati na prijedloge. Pozitivna je reakcija uporaba predloženih naziva, ali i (premda na prvi pogled djeluje kao negativna reakcija) raspravljanje o njima ili predlaganje drugih, koji se mogu pokazati boljima, pa se time pomaže u ustaljivanju novoga nazivlja. Danas takav postupak bilježimo uz napore u stvaranju hrvatskoga računalnoga nazivlja, koje je u složenome odnosu prema engleskome nazivlju kao nekada pomorsko prema talijanskome nazivlju.

Vratimo se uvodnome tekstu. Babić objašnjava kako je započeo sakupljati pomorske nazive i kako je došao na zamisao da sačini

rječnik. Naime, četiri godine prije izdavanja ove knjige autor je odlučio "vježbu topa" voditi i upravljati na hrvatskom jeziku. Pokazalo se da mu to, premda je iskusan pomorac, u početku nije bilo lako: "u početku mi pri ovoj porabi jezik često zapinjaše neznajući svaku stvar imenovati, i biahu prisiljen marljivo u rječnicima i Slovarima dotično nazivlje poiskati i okolo po puku tražiti. Koliko god to biaše za rukom pošlo, posluženje topa naši staviti, ali se stijem zajedno prikažaše i druge stvari, koje su čisto mornarske, n.p. uporabljenje kolabre i.t.d. koje valja takodjer označiti. U toj struci pomagali su mi jako malo rječnici, i sami "morskoj sbornik" koji u ovom smislu nije još pravo na narodnomu temelju osnovan. Srećom biahu pri toj vježbi većim dielom Dalmatinci, koji, samo svoga jezika vješti, pod mojim nadkriljem pri poduci prisiljeni biahu, ovi ili oni njima drugčije nepoznati predmet po imenu izreći, i meni tuko pravo nazivlje za tu stvar izložiti; - zašto samo onaj, koji samo slavenski govori i misli može izreku dati, koja, kao iz sredine naroda potekla podpunu svojestinu po čudi i po jeziku imade. Da mnogi od ovijeh mornara priliku imadoše kod kuće s ladjom po vodi ili s puščanim oružjem po polju u nazivlju izvježbati se, jest jasno, i svatko će uvidjeti, da se nijesam boljih momaka za moju zadaću tražiti mogao" (str. 4).

U Kleku, 18 milja od Trpnja, autor nije "zapuštio priliku po polju i po moru pri ribanju i vožnji sa pukom obćiti i njegove izraze domaćega porekla saslušavati i kupiti. Krasna mi se prilika pružaše na Blatama od Neretve gdje sa ushićenom radošću opazi, da se ondašnje ladje u našem jeziku stroje i voze. Koliko polje je tu bilo za moje iztraživanje, koliki ugoljni kamen za moje osnove!" (str. 4).

I zaista, Babić tada u neretvanskom kraju skuplja osnovne pomorske nazive, a građu traži i u drugim primorskim krajevima (Kotoru, Braču, Dubovniku s priobaljem itd.), te posebno u svom rodnom kraju (Senju i Vinodolu, odnosno šire sjevernom Jadranu). Bilješke koje tekst prate imaju stoga često oznake: *riječ na Neretvi; Nerečvani kažu; riječ poznata na Trpnju; riječ bračka; Dubrovačka riječ; riječ u ustih Konavljana; riječ na otocima Zadarskijem; riječ po cijeloj Dalmaciji obična; riječ u okolici Senjskoj; riječ u ustih naroda pri ostrovam Senjskim; riječ vinodolska* i sl. Pogledajmo neke primjere: "Kormilo, riječ Nerečvanska", "Plavčica ili plavica; riječ u ustih Konavljana", "Brodica, riječ Dubrovačka", "Jedro na mihur; riječ vinodolska", "Prička; riječ bračka"...

Upravo činjenica da među ljudima koji ne znaju drugo do hrvatskoga jezika već postoje mnogi pomorski nazivi daje Boži Babiću ideju da bi se mogli "na temelju ovoga bogatstva mornarskoga porečja

ne samo ladje nego i veći brodovi voditi, i njegovo svestrano nazivlje do svoga vrhunca odgojiti dalo" (str. 5).

Uoči Miholja krenuo je autor ("Sastavitelj") lađom na sajam u Trpanj. Zašto lađom - objašnjava autor: "Ali mene mornari naše ladje o drugome učiti hćaše: da vole oni hiljadu puta s ladjom nego li s barkom ići, kojoj po njihovomu mnijenju još više neprilika prijeti" (str. 6). Vremenski su uvjeti bili izuzetno loši - krenuli su navečer i po jugu. Nepouzdanu vrijeme i brod navode ga da nam dade detaljan opis izrade lađe, popraćen bilješkama o hrvatskim nazivima za dijelove broda, i proces gradnje broda. Pomorski dnevnik vođen na tom putu pomaže nam da upoznamo nazive za vjetrove na moru, posadu broda, oblike obale itd.

Tako je Božo Babić započeo sakupljati leksičku građu, pa samo u uvodnom tekstu, prije rječnika, bilježi oko 80 termina. U bilješkama je dana također i talijanska istoznačnica i podatak o lokalitetu gdje je riječ zabilježena, o čemu je već nešto rečeno. U svojim kasnijim rječnicima Babić više neće, na žalost, pisati gdje je riječ zabilježena. Takvi bi podatci, naime, osim za proučavanje hrvatskoga pomorskoga nazivlja bili vrijedan izvor dijalektalne građe, pa bi bili zanimljivi i dijalektolozima, a ne samo leksikolozima.

Na kraju *Sastavitelj* razmišlja o tome kako stvarati i primjenjivati hrvatsko pomorsko nazivlje, odnosno što činiti da i hrvatski, pored talijanskoga jezika, uđe u nautiku, ili kako on prema ruskome zanimljivo izvodi - "morehodstvo". Osim pokretanja stručnoga pomorskog časopisa, o čemu smo već izrekli mišljenje, predlaže i osnivanje pomorskoga društva. Zasigurno je ipak najvrjedniji Babićev konkretni prilog - pomorski rječnik od oko osamsto riječi: "Riešeć se stijem jedne zadaće, koju mi je moja savjest kao jednu od prvijeh dužnosti prema rodu i domu u mojemu srcu zasadila i gojila biti će mi najveća naslada i nagrada vidjeti, da ovo moje sjeme, s velikim trudom i znojem po krševitomu zavičaju birano, u našoj mornarici plodnim voćem urodi, i mene na još bolji rad i dielo potakne" (str. 8).

Tim porukama te nadnevkom *U mjesecu Srpnju 1870.* (ali bez mjesta pisanja) i potpisom *Sastavitelj* završava *Uvod*, vrlo dugačak ako se usporedi s uvodima i predgovorima ostalih Babićevih knjiga. Ipak, ne treba to smatrati neuobičajenim, budući da se radi o prvome Babićevu djelu, pa je potpuno logično da je htio iznijeti i razloge bavljenja pomorskim nazivljem, i povijest toga bavljenja, i navesti sve suvremenike koji su, po njegovim spoznajama, pokazali zanimanje za nazive vezane uz more i predložiti program rada...

Na sljedećih devet stranica nalazi se rječnik, uobličan u po dva stupca na svakoj stranici.

Morski rječnik Bože Babića iz 1870. godine dvojezični je talijansko-hrvatski rječnik. Talijanskih je natuknica više od šesto, a uz svaku od njih obično je jedna hrvatska istoznačnica (istovrjednica, ekvivalent), rjeđe dvije. Ne daju se dodatna objašnjenja, na kakva smo navikli u uvodnom tekstu.

Većina riječi pripada pomorskoj terminologiji, ali da bismo razumjeli uvrštavanje nekih riječi, moramo proširiti semantičku zonu i prihvatiti autorovo shvaćanje irelevantnih činjenica relevantnima, ili omogućiti polisemijski prijenos značenja, npr. *Mustacchi - brci*; *Paternoster - očenaši*; *Maglio - bat, mlat*; *Mazziola - batić*; *Scanellatura - gubica*, i sl. Ipak, budući da su riječi dane izvan konteksta, ne možemo s potpunom sigurnošću tvrditi da to nisu i pomorski termini i da im nije mjesto u ovakvu rječniku. Tako npr. uz riječ *brci* možemo zabilježiti da u jednoj bilješci u uvodu Babić spominje *vietar u brk* (str. 6), *brk* kao natuknicu ima *Pomorski rječnik* Radovana Vidovića iz 1984. godine s četiri značenja (str. 70), a *Hrvatsko ili srpsko engleski rječnik pomorskog nazivlja* iz 1989. godine s čak šest značenja (str. 10). Također se može zabilježiti i više značenja riječi *očenaš* ili *paternoster*.¹¹⁰ Koliko nam god, dakle, neke riječi u Babićevu rječniku na prvi pogled ne izgledaju kao pomorski termini, oni to jesu.

Pogledajmo koje je tvorbene modele Božo Babić upotrebljavao. On je u rječniku sakupio pomorsko nazivlje koje je po svojoj strukturi jednočlano i višečlano. Jednočlani su termini najčešće imenice, a višečlani atributne sintagme.

Jednočlanim se nazivima označavaju obično poznatiji pomorski pojmovi. To su, npr. oni dijelovi broda koji su svim tipovima brodova zajednički (*kobilica*, *kljun*, *krma*, *nos*, *pramac*) ili su veći (*bok*, *jedro*, *most*, *paluba*) i poznatiji (*kotva*, *sidro*, *vislo*). Posebno je nabrojen velik broj vrsta brodova: *brod*, *brodica*, *čamac*, *korablja*, *ladja*, *parostroj*, *plavica*, *plavčica* itd. Izvedenice su i termini za, pomorcu bitne, dijelove obale (*luka*, *pristan*, *pristanište*, *sidrište*, *nasip*, *skar*, *vlaka*, *ušće*), gibanje mora (*plima*, *priliev*, *osjeka*, *odliev*; *tišina*), vrste vjetrova (*vietar*, *vietrić*, *utiša*; *lomnjača*, *nevjera*, *vihar*) i sl. Zanimljivu skupinu čine nazivi za mjerne instrumente: *biegomjer*, *sievernica*, *šetka*, *tlakomjer*, i mjerne oznake: *duljina*, *širina*, *polutnik*, *miera*, *sežanj* i tako dalje.

¹¹⁰ Usp. Radovan Vidović, *Pomorski rječnik*, s. v. *pater noster*: "krunica, očenaši koji drže kraj penuna uz jarbol" (str. 347) te primjere na str. 328. Za značenja koja nisu samo pomorska usp. Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi - tuđice i posuđenice*, str. 1019.: "paternoster (lat. očenaš) - dizalo kod kojega su košarice ili posude nanizane u jednakim razmacima (upotrebljava se osobito kod zidanja visokih kuća)." Usp. i žargonski izraz *paternoster* za mehanizam sa zapiralom na čekrku (bilješka s terena, D. S.).

Izvedenice su najčešće tvorene sufikslnim tvorbenim načinom. U *Morskom rječniku* plodni su sufiksi: **-ina** (*glavina*, *jedretina*, *rasolina*, *stožina*, *taložina*, *vježbina*), **-ica** (*plavica*, *spriednjica*, *stubočica*), **-ača** (*košnjača*, *letnjača*, *plutača*, *sidrača*, *zadnjača*), **-ište** (*sidrište*, *strojište*) i - Ø (*nasip*, *otklon*, *svez*, *zanos*). Drugi su sufiksi slabije plodni, npr. **-ac** (*vezac*), **-ak** (*nasadnjak*, *sriednjak*), **-ač** (*hvatač*, *zaklonjač*), **-ik** (*nosnik*), **-ar** (*jedrar*) ili **-telj** (*strojitelj*).

Prefikslna se tvorba gotovo isključivo veže uz tvorbu glagola, a u pomorskom nazivlju označava neke radnje na brodu: *iskrmiti*, *pristati*, *zasmoliti*, *razkopčati*, *izkopčati*, *razoputiti*, *bezoputiti*. Prefikslnim će tvorbenim načinom Babić stvarati imenice u kasnijim rječnicima (npr. *bok - nuzbok*; *bralja - nadbralja*; *kobilica - podkobilica*; *leto - suleto*; *vjetar - nadvjetar - podvjetar* i sl.).

U *Morskom rječniku* gotovo da nema složenica, za razliku od njegova prethodnika Jakova Antuna Mikoča, što je karakteristično i za ostale Babićeve rječnike. U malom fondu složenica mogu se zamijetiti dva podtipa slaganja - čisto slaganje, npr. *brodovodja*, *parostroj*, *prvoveslo*, *stonoga*, i slozenosufikslna tvorba, npr. *biegomjer*, *tlakomjer* i sl.

U hrvatskom je tehničkom nazivlju, pa tako i u pomorskoj terminologiji koju predlaže Božo Babić, zamjetan udio višečlanih naziva različitih sintaktičkih struktura. U prvome se trenu može učiniti da je to nedorađenost, nesavršenost terminološkog sustava, ali su razlozi za to funkcionalnost. Naime, osim manjeg broja termina koji postaju upotrebom opći leksik, npr. *brod*, *paluba*, *sidro* i sl., tehničko nazivlje obiluje nazivima za najmanje dijelove nekog mikrosustava unutar velikih, poznatih sustava. U pomorstvu 19. stoljeća zasigurno je takav slučaj s praćama, škotama, uzdama i uzicama, dakle - oputom na jedrenjaku. Imenovanje svakog takvog konopa na jedru jednom riječi bilo bi nemoguće i nepraktično, pa se stvaraju opisni višečlani nazivi, koji pokazuju smještaj užeta na brodu i u odnosu na jedra i jarbole, npr. *Alberetto di contromezzano - nastavak zadnjega jambora*; *Alberetto papafigo di gabbia - stubočica spriednje pamte* i sl. Posebno je velik broj takvih naziva u dodatku rječniku - *La manovra delle vele in complesso*. Navodjenje *vježbine* (*vrvine*) *jedara ukupno*, npr. *Bracci del contrapapafigo di parocchetto - ulače spriednje gornje pamte*; *Bugna d'imbroglio di contromezzana - uzica zadnje košnjače*; *Mura di cortelazzo di parocchetto - uzda spriednjega skradnjaka* itd. Primjeri pokazuju da je i talijansko pomorsko nazivlje izabralo isti tvorbeni model. Ne smije se zaboraviti da je u to doba talijanski jezik službeni jezik austrougarske nautike, pa je, dakle, ta terminologija dorađena, a ne tek u nastajanju, kao hrvatska. Zastupljenost višečlanih stručnih naziva ne pokazuje, dakle,

neuspješnost početnoga stvaranja hrvatskoga pomorskog nazivlja, nego upravo promišljenost u izboru tvorbenih uzoraka. Naravno, valja se podsjetiti da ovaj prvi, najstariji hrvatski pomorski rječnik dolazi samo sedam godina poslije prvoga talijanskoga pomorskog rječnika (iz 1863. godine), pa o izgrađenosti talijanskoga pomorskog nazivlja ne govorimo na osnovi postojanja rječnika nego pomorskoga mediteranskoga uzusa i talijanske stručne literature.

Višečlani su nazivi najčešći u imenovanju opute jedrenjaka, ali ih nalazimo i u drugim upotrebama, tako npr. u uvodu za nazive vjetrova: *vietar u krmu*, *vietar sa strane*, *vietar u brk* ili u rječniku za nazive pomoraca, npr. *Ammiraglio - morski vodja*; *Armo/Equipaggio - momčad broda*; *Ufficiale di marina - morski častnik*; *Capitano a lungo corso - kapetan dugoga puta*; *Capitano di porto - kapetan luke*; *Ajuto timoniere - pomagač kormilara*; *Costruttore navale - strojitelj broda* itd.

U Morskome rječniku mogu se zamijetiti nazivi nastali polisemijskim prijenosom značenja, a mogu biti jednočlani i dvočlani. Jednočlani su na primjer: *nos* (u uvodu: *talijanski: la prova; osnovano po ruskomu, inače kod nas i pramac*; u rječniku: *Asta da prova*), *kljun* (*Majo, picco*), *rebra* (*Corba*), *bok/bočnica* (*Murata*), *oko* (*Occhio; Anello*), *koljeno* (*Bracciuolli*), *palac* (*Caviglia*)... Dvočlani su na primjer: *srce vitla* (*Anima dell' argana*), *duša topa* (*Anima d' un cannone*), *oko pramca* (*Occhio da prova*), *oko sidra* (*Occhio dell' ancora*), *noga sidra* (*Fuso dell' ancora*), *uši nosnika* (*Orecchie del bompresso*), *njedro jedra* (*Panza d' una vela*), *rep plivača* (*Grippia*) i sl. Vidimo da su dvočlani nazivi po svojoj sintaktičkoj strukturi imenice s imeničkim atributom u genitivu, koji ima sintaktičko-semantičku oznaku posvojnoga genitiva.

Ovi primjeri pokazuju da je analiza tehničkoga nazivlja zanimljiva i sa stilističkoga aspekta. Naime, u procesu stvaranja novih termina koristi se postojeće tehničko, ali i lingvističko znanje - leksik i tvorbeni uzorci. Stoga nije čudno da se u imenovanju novoga prenose dijelovi značenja s nečega poznatoga na to novo ako postoji sličnost. Polisemijski je odnos tako značajno prisutan u stvaranju tehničkoga (u ovome slučaju pomorskoga) nazivlja i u hrvatskom, talijanskom i njemačkom jeziku. Vidi se to iz analize natukničkoga sloja - talijanskoga u ovome rječniku, a također i u njemačkim terminima u kasnijim Babićevim rječnicima. Već smo ove probleme 19. stoljeća usporedili s našim današnjim dilemama u stvaranju hrvatskoga računalnoga nazivlja, pa možemo reći da i ovdje možemo iščitati polisemijske odnose. Dovoljno je zastati već na nezaobilaznome računalnome terminu *miš*.

Vratimo se Babićevu rječniku i zastanimo na odnosu talijanskih i hrvatskih ekvivalenata. Vidi se da je polisemija često prisutna u

talijanskom terminu, ali i da nije uvijek polisemijski odnos u hrvatskome rezultat prijevoda. Naročito je to jasno u nazivima *srce vitla* i *duša topa*, gdje je u talijanskom terminu ista riječ - *anima*. Ovime potvrđujemo činjenicu da je u nastajanju novih naziva uobičajen prijenos elemenata značenja s nečega poznatoga i sličnoga na novo.

Još nešto o odnosu ponuđenoga talijanskoga i hrvatskoga nazivlja. Već je naznačeno da je u rječniku oko šesto talijanskih termina, ali da je hrvatskih više. Razlog je tome zapisivanje sinonimskih parova, pa i sinonimskih nizova na hrvatskoj strani rječnika, što je još jedna od vrijednosti Babićeva rječnika, npr. *Navigare - broditi, ploviti*; *Imbrogliare - skupiti, nabrati*; *Flotta - mornarica, brodovlje*; *Marina - pomorstvo, mornarica*; *Equipaggio - momčad broda, mornarica*; *Cantiere - škar, strojište brodova*; *Squero - škar, vlaka*; *Porto - luka, pristan*; *Trinchetto - spriednjica, jedro, jambor*; *Cavo - vrvica, čelo*; *Flusso - plima, priliev*; *Fortunale - lomnjača, vihar, nevjera*; *Avaria - potrha, moča*; *Vira! - vrti! okolo! viti!* i tako dalje.

Već smo spomenuli da *Morski rječnik* Bože Babića ima dodatak *La manovra delle vele in complesso*. Navodjenje vježbine (*vrvine*) jedara ukupno.¹¹¹ Devedeset izraza vezanih uz oputu jedrenjaka dano je abecednim, a unutar toga logičnim redom, dakle, prema funkciji i smještaju na jedrenjaku. Brodska je užad na jedrenjaku, naravno, složeni mikrosustav, pa ne čudi da je i nazivlje komplicirano (npr. *uzica zadnje gornje pamte, sietke spriednjega nastavka, škota skradnjaka spriednje kosnjače* i sl.). Gotovo su svi nazivi višečlani, a o razlozima takva izbora već je govoreno. Taj se popis proširuje u trećoj knjizi Bože Babića *Naziolje korita i jedrilja broda* iz 1877. godine, gdje nalazimo glosar *Naziolje različitih česti broda*, odnosno popis dijelova i vrsta korita, opute i jedrilja broda.

Morski rječnik iz 1870. godine najstariji je tiskani pomorski rječnik na hrvatskom jeziku, prvi je rječnik Bože Babića, istina - najmanji po broju stranica, ali iznimno značajan i za autorov opus i za početke hrvatske tehničke terminologije. Stvaranje tehničkoga nazivlja zahtjevan

¹¹¹ Uz ovaj naslov možemo navesti zanimljiv primjer, koji najbolje pokazuje na kakve sve poteškoće nailazi autor koji sâm piše svoj rječnik. Ovdje su to Božo Babić u 19. i Radovan Vidović u 20. stoljeću. U uvodu se spominje riječ *vrvica - čelo, talijanski il cavo*; *rieč po cieloj Dalmaciji obična* (str. 4). Radovan Vidović piše *Pomorski rječnik* ekscerpirajući starija djela i nalazi potvrdu samo u djelima Bože Babića (str. 499). U Babićevu rječniku pod natuknicom *Manovra scorrente* nema riječi *vrvica* nego samo *leteća vježbina vrvina* (str. 13). Termina *vrvina* - a ni *vježbina* - u Vidovićevu pak rječniku nema, premda se obje riječi nalaze u naslovu ovoga posljednjega dijela Babićeve knjige. Takvi previdi, naravno, ne umanjuju vrijednost rječnika, samo svjedoče o teškoćama samostalnoga rada u odnosu na timski rad, gdje takvih pogrešaka ima manje.

je posao koji traži i stručna i lingvistička znanja. Božo Babić je pokazao zavidnu razinu oboga, a naročito se to očituje u izboru tvorbenih uzoraka. Dominiraju izvedenice nastale sufiksalsnom tvorbom i višečlani nazivi različitih sintaktičkih struktura. Tehničko nazivlje obiluje nazivima za najmanje dijelove nekoga mikrosustava unutar velikih, poznatih sustava, pa su opisni višečlani nazivi izrazito funkcionalni. Ovaj je rječnik temeljni kamen zdanja hrvatskoga pomorskog nazivlja, na kojemu je i sljedeće katove zidaao upravo Babić.

O tome u sljedećim poglavljima.

POMORSKI PUTOPIS

Godine 1875. tiskan je u Kraljevici putopis *Mladi mornar ili Put brodom iz Senja u Trst. Crta iz života pomorca Hrvata*. Autor je, kako na naslovnoj stranici samozatajno piše, "B. Babić, pr. ravnatelj Nautičke učione u Bakru", a samozatajno je intonirana i posveta knjige.¹¹²

Mladi mornar se posebno izdvaja između Babićevih djela. Naime, to je putopis, dok su ostala njegova djela terminologijski rječnici. Ali, ni ovom prigodom Babić ne odustaje od leksikografskoga pristupa: *Mladom mornaru* je pridodan rječnik - *Nizac hrvatskih rieči po moru, kako se čuju u samom narodu*. Taj je, pak, rječnik jedini u tiskanu Babićevu opusu s hrvatskim natukničkim nizom. Otuda je opravdano veliko značenje koje mu pridajemo. Sa svoje čak 83 stranice to je i njegovo najopsežnije djelo.

Mladi mornar ima (osim već spomenutoga rječnika) tri dijela: *Put, Boravak i Nevrieme*. U predgovoru, pisanu u Bakru na Spasovo, autor se obraća "mladoj našoj mornarici": "Iza desetgodišnjega neprestana rada posta misao put i eto porodi se čedo, najmladje u našem knjižtvu, koje ti sbori o pomorstini jezikom materinjim. Rodište mu je visoka Učka, kršni Velebit, mahnita Krka i blagonosna Neretva. Kako je naša mornarica zaodjenuta sgoljnom talijanštinom, težak to bio posao iznieti na vidik sve prosuto i zakopano po narodu blago, te sastaviti na hrvatskom jeziku ovaj prvienac o morskoj struci. Od pomoći mi bijahu i naši trudnici na tom neobradjenom polju Kazali,

¹¹² Knjiga je tiskana "troškom piščevim", a tiskom "Primorske tiskare".

Vodopić i Šulek, pa i 'morskoj sbornik'. Drugi su narodi radili i viekove, dok su svojim jezikom ovu struku obuhvatili, a k tomu je 'Mladi mornar' samo slabašan pokus. Ovo neka ima na umu blaga razsudba. Pozdravio ga primorac i primorkinja kao pozvanika naše mornarske omladine, primili ga svi kao milo si gojenče! Pregni, mlada naša mornarice, te nastoj uz narodno slovo i rad oduži se i na ovom polju zvanju matere zemlje!"

Autor se u predgovoru ne poziva na svoj prvi objavljeni rječnik, dapače, najavljuje ovu knjigu kao rezultat desetgodišnjega rada, piše kako je težak posao "sastaviti na hrvatskom jeziku ovaj prvienac o morskoj struci", pa ostaje dojam da je to njegovo prvo djelo koje "sbori o pomorštini jezikom materinjim". Ipak, neki navodi u ovome kratkome obraćanju stručnome čitateljstvu izravno upućuju na *Morski riečnik* iz 1870. godine. U prvome redu mislimo na spominjanje Kazalija, Vodopića i Šuleka upravo istim redom kao u uvodu prethodne knjige. Kao i tamo, upozorava se na "morskoj sbornik". Također, zbrojimo li godine rada na koje se poziva u prvome rječniku i pet godina razlike između objavljivanja ovih dviju knjiga, dobijamo desetljeće o kojemu Babić ovdje govori. To su samo neke potvrde da je "Sastavitelj" prvoga rječnika, odnosno "jedan pomorac" iz naslova *Morskoga riečnika* upravo autor *Mladoga mornara* - Božo Babić.

Zanimljivo je da tridesetak godina kasnije sastavitelj bakarskih školskih godišnjih izvještaja 1906. i 1907. godine u popisu nabavljene školske literature spominju prvi rječnik s anonimnim autorom: "*Pomorac, Morski riečnik*", ali je indikativno da je pored njega u popisu upravo Babićev *Mladi mornar*. Mogli bismo pomisliti da se u školi možda više ne sjećaju bivšega ravnatelja jer se davno povukao iz aktivnoga pomorskoga poučavanja i uživa zasluženu mirovinu, nemajući više kontakata sa školom. Ipak, nije tako. Profesora Babića kao volontera spominje Dezider Kasumović, zapovjednik školske lađe *Margita*, u brodskim dnevnicima, pa tako doznajemo da je od 21. do 23. listopada, te ponovno od 28. do 30. listopada 1905. godine bio na kraćim školskim izletima. Babić je pomagao u savladavanju manovre jedrima. Dakle, još je održavao kontakte sa školom, znali su ga nastavnici i učenici bakarske nautike. Mogli su znati da je *Morski riečnik* njegovo djelo.

Ipak, zbog toga ne bismo trebali posumnjati u Babićevo autorstvo. Naime, od ovih su navedenih podataka zasigurno značajniji jezikoslovni podatci. S leksikološkoga je stanovišta relevantan dokaz usporedba dvaju rječnika. Dovoljno je podsjetiti na argumentaciju za uporabu pridjeva *morski* u odnosu na *pomorski*, koju smo našli u *Morskom riečniku*. U *Mladome mornaru* nalazimo isti tekst u bilješci uz sintagmu

morski život na 56. stranici, s istim primjerima iz hrvatskoga i iz ruskoga jezika. Analiza riječi koje donosi *Nizac* te usporedba dvaju rječnika na kraju ovoga poglavlja pokušat će dokazati da je oba rječnika pisao isti autor, a razlike koje se pojavljuju svjedoče o razvoju autorova leksikografskoga umijeća.

Babić nije ni u čemu promijenio ranije iznesen program, nego ga je dapače ovom knjigom nastavio provoditi. Korak dalje je značajno dulji tekst nego u prvoj knjizi (čini ga čak 66 stranica putopisa), složenija i povezanija priča koja omogućuje iznošenje većega broja detalja i navođenje većega broja hrvatskih pomorskih naziva. Korak dalje je svakako i izbor njemačkoga jezika kao trećega jezika u rječniku, uz hrvatski i talijanski u Babićevoj prvoj knjizi. I naposljetku, ali ne manje važan, korak dalje je svakako hrvatska natuknica u rječniku.

Premda nas u kontekstu analize postupaka u stvaranju hrvatskoga pomorskog nazivlja naročito zanimaju rječnici, ovako koncipiran putopis s pratećim bilješkama izuzetno je vrijedan izvor leksičke građe. Također nam je ovom knjigom Babić ponudio i neke podatke o svojem životu, što je velika pomoć u osvjetljavanju života ovoga značajnoga pomorskog leksikografa, s obzirom na oskudnost enciklopedijskih i arhivskih podataka. Vrijedni su i njegovi pogledi na vrijeme u kojemu je živio. I konačno - pred nama je putopis, tekst na granici književnoga i znanstveno-popularnoga stila, pa nas Babić zanima i kao pomorski pisac. Stoga ćemo se prije analize hrvatsko-talijansko-njemačkoga rječnika iz dodatka zadržati na putopisu.

Put

Prvi dio putopisa je, bez velikoga uvoda, upravo *Put*. Kapetan Božo Babić putnik je na jedrenjaku *Marija*, koji iz Senja isplivljava u pravcu Cresa.

Babićev putopis nije samo opis puta nego i izvanredna prilika piscu da pouči čitatelja pomorskomu nazivlju. Već smo rekli da je uz osnovni tekst putopisa dan veliki broj vrlo preciznih bilješki - u prvom poglavlju ih ima više od 130, a u cijelu putopisu 338 numeriranih i još desetak pridodanih - što često zauzima više od pola stranice u knjizi. Bilješke sadrže osim hrvatskoga naziva i talijanski i njemački ekvivalent, zatim mjesto gdje se riječ upotrebljava, odnosno gdje ju je autor čuo, ili kaže da je to "mornarska rieč". Neretva i Vinodol najčešće su lokacije uz koje veže hrvatske nazive. Dakle, bilješke nisu samo usputno pojašnjenje nego gotovo polovina knjige. Ne smije se smetnuti s uma da je putopisu pridodan i rječnik (*Nizac*), pa nije čudno da je *Mladi mornar* izuzetno zanimljiv jezikoslovcima. Tako je,

premda nije primarno leksikografsko djelo, poslužio kao izvor nautičke terminologije za već spominjani vrlo vrijedan *Pomorski rječnik* Radovana Vidovića iz 1984. godine, rječnik koji je sakupio i prezentirao nazivlje vezano uz jedrenjake.

Zbog vrijednosti sakupljene građe zastanimo, dakle, na bilješkama. U njima čitamo da je riječ *jedretina* "iz Šulekova riečnika", *orati sidrom* "po Vodopiću u 'Gružkoj povjesti'", *uzda* "mornarska riječ u Cavčana, iz Kazalijeve sbirke", *jedriti na mjehur* "u Crikveničana", *pobiti jedrilo* "u Nerečvana", *plavica* "u Konavljana", *sustaviti brod* "po ruskom", dok je *otvoriti vodu* jednostavno "mornarska izreka". Rijetke su bilješke iz njegova rodnoga kraja, kao ova uz naziv *kolan* "u Sv. Jurčana kod Senja. Kod Stona *konalica*". U drugoj je bilješci naziv smjestio u širu okolicu, ali je bolje opisao pojam: "kolan zove se u okolici senjskoj proliev mora medju kvarnerolskim ostrovljem".

U tekstu čitamo i staru mornarsku poslovicu "da je uže za tovara, konop (oko pasa) za fratra, a čelo za mornara", gdje uz svoj naziv *vrvica* donosi i čelo "na ostrvi Lopudu, po Kazali-u". Babić, vidimo, bilježi i različite nazive za iste pojmove, pa tako uz naziv *jezdik* navodi da je to *teglo* "u Nerečvana", dok *veslo* zovu *lopatom*, dalje je tu *kotva* i *mačka* "u Bakrana", *zapinj* "u Nerečvana", a *koška* "po ruskom", ili: *kljun* "u Bokelja", *sjekilj* "na zadarskih ostrovih", *rilo* "na Krku", a *ataran* "ruski". Doznajemo i o putovanju riječi, pa je na primjer *stroj broda* "rieč udomljena pri piscih dubrovačkih, a izričito ovako rabljena u ruskom morskome jeziku (korabljo-strojenje)". Babićevi izvori nisu samo (po)morski, pa uz vrstu broda *nevrat* bilježi: "kako me izvjestiše Dunavo-plavci".

Razlog ovako koncipiranu putopisu zasigurno leži i u činjenici da nema sustavnoga pomorskog nazivlja i da se upotrebljava talijansko, o čemu u *Mladom mornaru* Božo Babić izravno kaže: ". . . treba znati, da su to rieči tudje te nam puno smetaju u razvoju naše mornarske vještine; pomislite samo, gospodaru Grga, koliko bite bili vi napredniji, da ste slušali odmah nazivlje i nauku brodarsku u hrvatskom jeziku, a ne toliko vremena glavu si trli, dok ste to naučili na talijansku. Da naši stari nisu mogli to preokrenuti, tomu je uzrok, što bijahu stegnuti jarmom mljetačkim, pa jim stalo jedino do obstanka; ali danas, gdje su Talijani nazadovali i ljuto platili gospodstvo na jadranskom moru, nastaje hora, da se i mi probudimo i prionemo na narodni napredak i narodno poštenje, što je naše, osvajajuć, što je tudje, vraćajuć" (str. 6/7).

U ovome je kontekstu izuzetno zanimljivo Babićevo mišljenje o uključivanju ruskih pomorskih naziva, izneseno u jednoj bilješci: "Mnogi naših pomorskih kapetana i rodoljuba misle, da bi se moglo urediti brodarsko nazivlje u našem jeziku po ruskom nazivoslovju. Ali ako se čovjek bolje zadubi u morski ruski jezik, to nadje, da su

Rusi poprimili svoje nazivlje za brodove-jedrenjake dielom od njemačkoga (Plattdeutsch) a samo neki dio ima narodni korjen. Reći našem mornaru: Wanta, stinga, bizen, šturman, rei, vachta, galsa itd., biti će mu jednako nerazumno, kao što talijanski: sarchia, alberetto, randa, timoniere, pennone, guardia, mura... dočim će odmah obljubiti, ako mu se kaže: puto, nastavak, zadnjača, krmilar, vislo, straža, uzda itd." (str. 5-6). U ovom smo značajnom programskom načelu svakako suglasni s Babićem. A nije nezanimljiv niti nastavak ove bilješke: "To se ipak mora priznati ruskoj mornarici, što sve sprave parne i bojne sile novoga vieka naziva narodnim jezikom" (str. 6). Uz ranije iznesen stav da je svaki strani naziv jednako tuđ, ova postavka o nužnosti traženja domaće riječi za nove pojmove svakako može pomoći u stvaranju novoga nazivlja.

I sve to nalazimo u bilješkama. A ako je toliko informacija u bilješkama, koliko ih je tek u osnovnome tekstu putopisa. Posvetimo se sada njemu.

Kapetan Božo Babić razgovarao je sa svojim suputnicima i o slavnoj Viškoj bitci. Issa, kolonija sicilijanskih Grka, danas Vis, bila je poprište velike pomorske bitke između talijanske i austrijske flote 20. srpnja 1866. godine. Talijanskom je flotom zapovijedao admiral Persan, a austrijskom admiral Wilhelm von Tegetthoff, Mariborčanin rođenjem. Enciklopedijski tekst, lišen emocija, govori o ovom događaju od kojega nas dijeli više od 130 godina: "Sklopivši (8. IV 1866) s Pruskom savez protiv Austrije, Italija je namjeravala da pobjedom nad austr. flotom stekne gospodstvo nad Jadrnom. 16. VII 1866. pod komandom admirala Persana isplovila je talijanska flota iz Ancone u pravcu otoka Visa. Ujutro 18. VII talijanska flota bombardirala je obalne baterije i utvrde na Visu. Sutradan ponovila je isto, ali ni nakon žestokog bombardiranja pokušaji iskrcavanja nisu uspjeli. Uto je ujutro 20. VII stigla pred Vis austrijska eskadra pod komandom admirala Tegetthoffa. Premda je odnos snaga bio znatno u korist Talijana (austr. flota: 27 brodova, 532 topa i 7841 mornar; tal. flota: 34 broda, 645 topova i 10 886 mornara), Tegetthoff je nanio težak poraz talijanskoj floti. Napadnuta u bliskoj borbi, talijanska flota ubrzo je izgubila velike brodove, potopljene su joj oklopnjače Re d'Italia i Palestro, a ostali su brodovi pretrpjeli znatna oštećenja, našto se Persanova eskadra povukla u Anconu. Nakon izgubljene bitke Italija je definitivno odustala od osvajanja Visa, ne ostvarivši namjeru da postane gospodar Jadrana"¹¹³.

¹¹³ Enciklopedija Leksikografskog zavoda, sv. 6, s. v. Vis, str. 626.

Kapetan Božo, sudionik ove bitke, u svoj opis u *Mladom mornaru* unosi mnogo detalja: "Crni oblaci obilježiše trag melječemu brodovlju, koje se je sada poredalo u bojni red na oblik klina: na šilju stiegnoša 'Ferdinand Max' sa razredjenimi oklopnjačama po strani, u sriedi korablja 'Kaiser' sa drvenimi dvokrovkama, a otraga lagani brodovi i topčarice /.../ Oko osam sati u jutro javiše prvi naši izloci (predstraža) neprijatelja i oko 8 sati pomoli se ciela taljanska mornarica, 39 brodova jaka, u dva odjela. U prvom bijaše 11 oklopnjača kao i 11 sivih silesija, naredanih dugom medju Visom i Soltom; a u drugom pusta gora 15 visokih dvokrovka i ostalih parnjača, skupljenih kod Komiza" (str. 16/17).

Dinamiku bitke gotovo da možemo osjetiti u Babićevu angažiranu opisu: "Nasta gruvanje topova i praskanje ognjača; brod u brod ubojiti zrnje siplje i nadmudriti ga gleda, kako da mu oštri sjekilj u bok zarene. Talijani tobož vještiji navališe mahom na naše drveno brodovlje i stisnuše ga u velike, ali se naše oklopnjače brzo obrnuše, da ga zaštite. U tušti dima nemožeš više da razabereš ni prijatelja ni neprijatelja. /.../ Već traje boj dva sata i još nitko neuspje. Taljani kao jači mišljahu se još vazda dobitnikom. Nu opazilo se je već, kako taljansko strielje naše brodove prebacuje i glavnu škodu jedrilju nanaša, dočim su naši za polovicu manji topovi dobro omjereni oganj metali i korita harali. I kao da je nebu već dotužilo i da učini kraj potoru, digne se najedenput crni zastor, koj pokrivaše ovu vrevu mahnitih drieba, i provireće sunce posla trakove pomirbe, nebi li se drugovi razabrali i od boja osustali. Ali udes hoće, da se žarom nove luči boj uprav sada najviše razpali. Ferdinand Max spazi, gdje Re d'Italia hodom stanu, udari ga umnim kretom u bok, pa mu probije rebra, da je mahom tonuo. Taljanska slava poče tamniti i Taljani sami uzmicati..." (str. 17/18).

Tako je Tegetthoff izvojevao sjajnu pobjedu s posadom koju su činili mahom Dalmatinci i Istrani, o čemu svjedoče arhivski podatci, ali i prezimena na spomen-ploči poginulima u Viškoj bitci (*Lenaz, Gercovic, Borovic, Stanic, Benkovic, Soic...*). Poznata je sudbina znanih sudionika bitke, navode to enciklopedije (npr. admiral Wilhelm von Tegetthoff postao je poslije ove pobjede 1868. godine vrhovni zapovjednik austrijske mornarice), ali o posadi se može doznati nešto tek iz posrednih izvora. Tako jedna mala bilješka u Babićevu putopisu odiše herojstvom jednoga člana posade: "Kad je došao Re d'Italia prvi put s Ferdinandom Maxom bok uz bok, odlikovao se krmilar Krković iz Hvara. Spaziv, kako se ogromna zastava na Re d'Italia sprieda po krovu Ferdinanda Maxa mota, skoči tamo i veže ju za stupčice na pramcu, i čim se je taljanski brod otisnuo, zastava se od

uglavja odkide i Krkoviću u šake dopade. Mnogobrojnim hitcem bersagliera izmače on, legav potrbuške na krov. Ova je zastava kitila izbu Admirala Tegethoffa, a zlatna kolajna prsi ovoga mornara" (str. 18).

O događaju je izvijestio i londonski dnevnik "Times", a u bečkome je Ratnom muzeju uz dio sačuvane zastave natpis: "Fragment der Flagge des Italienischen Panzerschiffes *Palestro* erbautet von Steuermann Nicolò Carcovich an bord des *Erzherzog Max*".¹¹⁴

Ni na našim stranama nije zaboravljen. Hvaraninu Nikoli Karkoviću (Hvar 1838. - Trst 1918.) postavljena je na Visu spomen-ploča, a osim u Babićevu putopisu spominje ga još jedan Senjanin. Naime, Karkovićev je čin nadahnua i velikoga hrvatskog pjesnika Silvija Strahimira Kranjčevića, koji je ponudio, naravno, svoje, pjesničko viđenje događaja i daljnje ratnikove sudbine u potresnim stihovima pjesme *Naš čovo*, jedne od *Uskočkih legendi* iz 1898. godine:

*Otkad tebi, moj prosjače, ti rukavi prazno vise?
- Pa od onda, gospodaru, kad smo bili ispod Lisse.
- Grmilo je, kišilo je, ko da vrazi svi se nose,
Ja se popeh vrh fregate, jer naš barjak zapleo se.
- Usred dima, usred zrnja jurnula je naša prova,
I sada bih život dao za taj smješak Tegetova!
- U visini stojeć nako, niz pučinu samo trenuh,
Ni ne vidjeh više mora u oblačju zadimljenu.
- Tek križevlju silnih nava ljuljahu se oštri vrsi;
Pa svejedno - rekoh sobom - što da naš se barjak mrsi?!
- Odjedanput spazih eto: Talijanac na nas suče,
Sa križa mu vojnik vreba da nam ratni barjak svuče.
- Nečeš, rekoh, galijote! - ...pokrih barjak u tom trenu,
A ozdo se zrnje osu i po meni i po njemu.
- Tek ga nazreh kako ljosu, a za njime ljosu i ja;
Padajući on je vikno: Ev-ev-iv-a I-ta-li-a!
- Ja pomislih: "Što se u nas talijanski dereš, skote!
Pa poviknuh: Amiraljo naš eviva, ti čozote!
- Što je dalje bilo, ne znam; tek bilo je dugo, dugo;
Tu izgubih obje ruke; sad sam vako, što bih drugo!
- Penzijice nešto imam, dobri ljudi daju tralja,
Svakog ljeta misu platim za pokojnog amiralja.*

¹¹⁴ Više podataka o Viškoj bitci donosi "Pomorski zbornik" objavljen povodom stogodišnjice bitke, a izdvajamo: Oliver Fijo, *Odjek pomorske bitke kod Visa iz 1866. godine u tadašnjim novinama*, str. 551-564. (navodi o Nikoli Karkoviću: str. 559.).

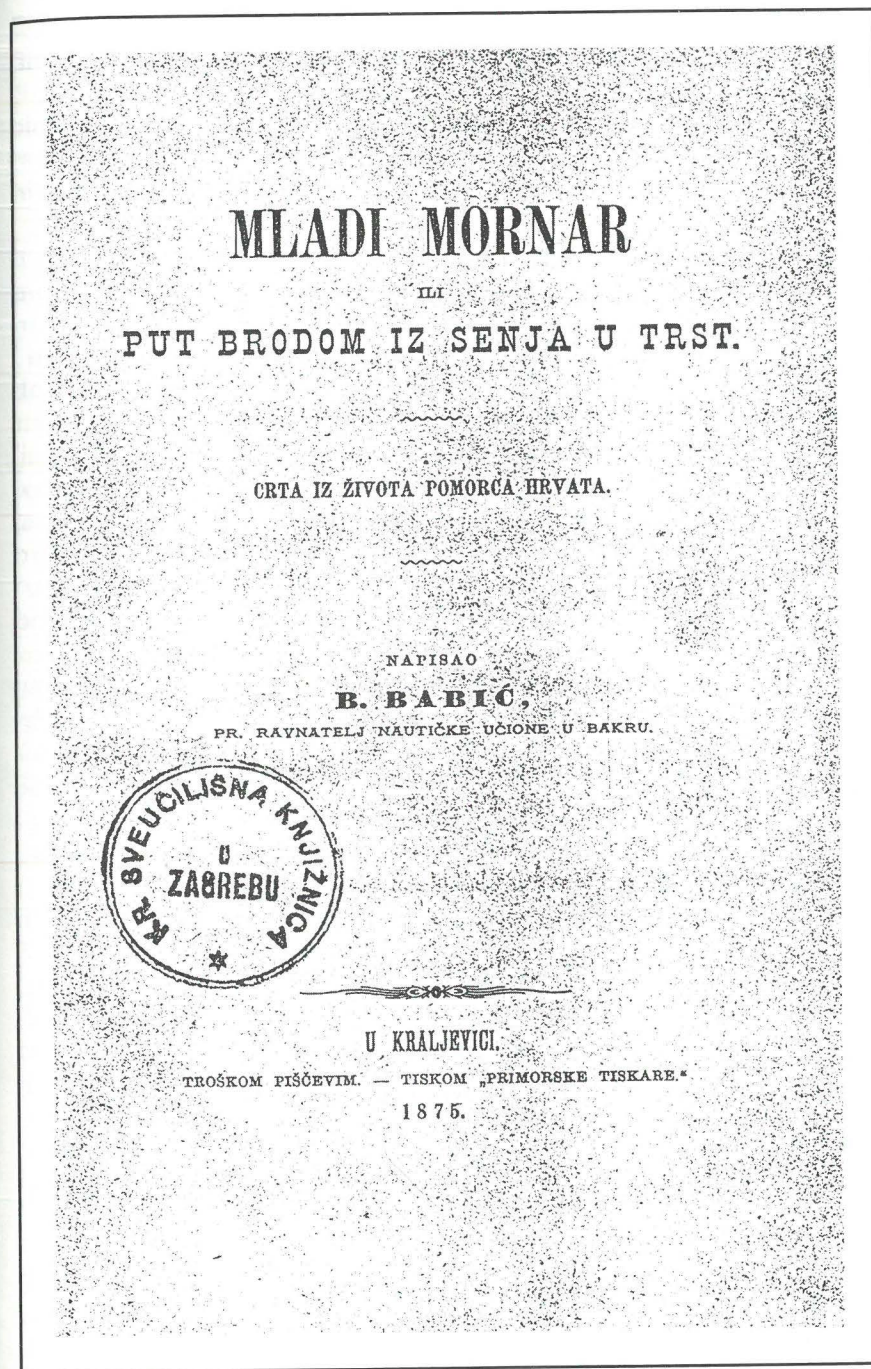
-I molim se, bog da prosti svima nama grešne čine
 I da jošte do godine u životu podrži me.
 -Pošao bih majci božjoj na proštenje a na Krasno,
 Pre neg umrem da se skrušim, da ne bude poslije kasno.
 -Jer me peče, gospodaru, što krštenoj rekoh duši
 Pasju riječ, bog da prosti, kad se ono s križa sruši!
 -Nu... rekoh je! Branio sam s obim rukam amiralja,
 A nijesam ni ja bio vazda vaka kljasta tralja!¹¹⁵

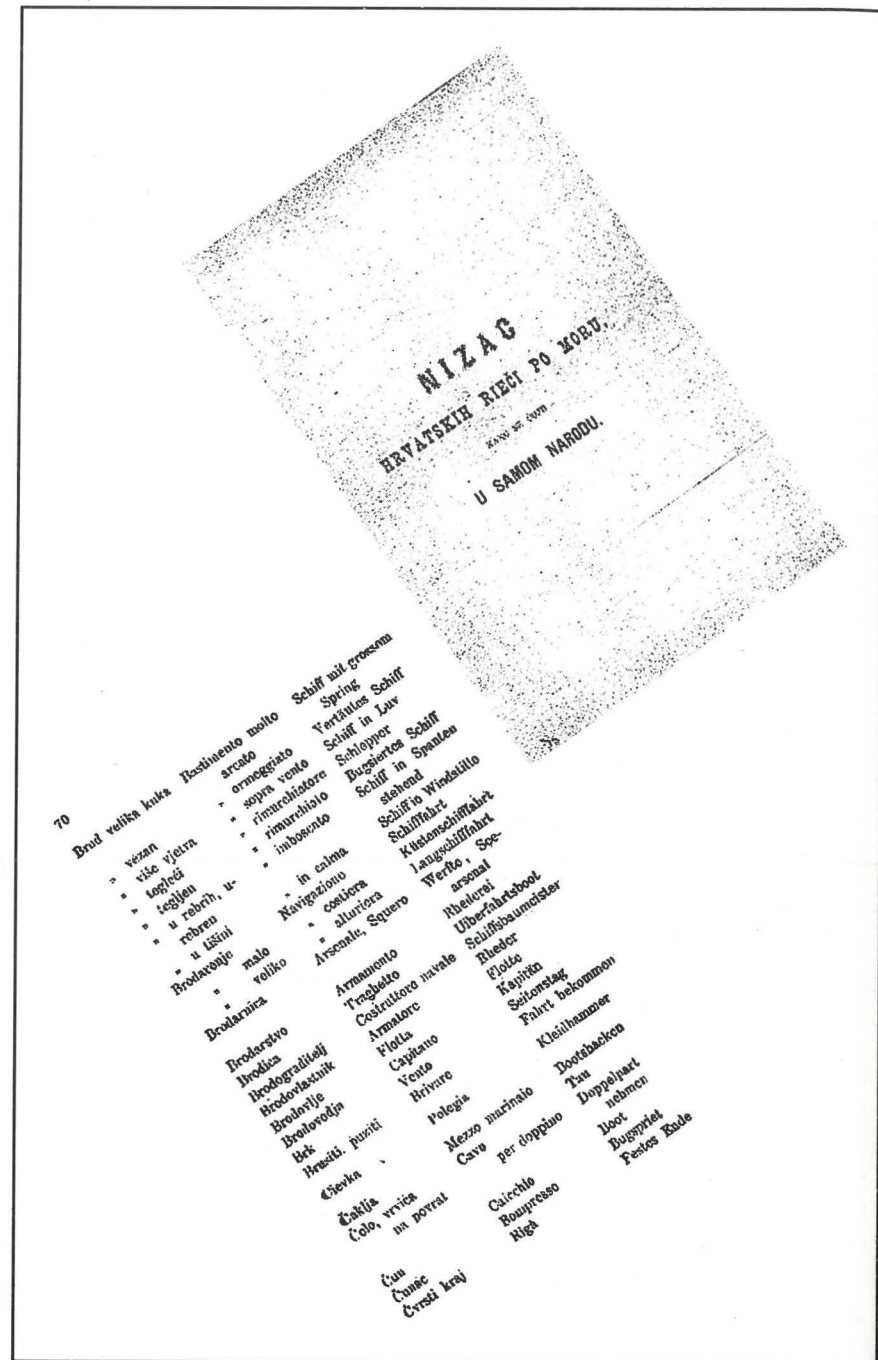
Na kraju prvoga poglavlja, *Put*, emocijama je bogat opis Riječkoga zaljeva: "Tko još nije ovim konalom jedrio i veličajnomu se pogledu na grad Rieku i okolicu divio, dodji pa gledaj, kako ti se Učka sa zelenim podnožjem Ike i Lovrana u vis mota; kako se po brdinah od sv. Kuzma i Josipa razsu sve bielo biserje liepih kućica tija podno Riečine; kako svoju ponosno diže glavu sgoljno mornarska Kostrena, gdje ti se na blizu otvara ribonosna draga, steruč se sve do primorskoga grada Bakra; kako ti mile uspomene budi dična Kraljevica, odklje ti se niže Vinodol sa rodištem pjesnika Čengić-Age, našega bana primorca! Dodji pa se naužij te ljepote ma izpod naših goleti! Čim dalje stupaš u velika vrata, sve više ti se razkriljuje ova divna slika, sve ćeš se više zadubiti u ovo nakičeno zaokvireno ogledalo, dok ti se u tiesnu kod Crnice sklopi i oko te na drugu stranu rukava zanese" (str. 19).

Boravak

Stajanje u creskoj luci i put od Cresa do Pule opisani su u drugom poglavlju pod naslovom *Boravak*. I odmah na početku uz opis creskih "milota" mala, nenumerirana, ali izuzetno zanimljiva bilješka: "Nezaboravnomu Franu Kurelcu osobito omilje Cres" (str. 21). Sigurno je bilo mnogo ljudi koji su voljeli Cres, ali spominjanje Frana Kurelca ima širu kulturološku vrijednost. Kurelčevo ime, naime, nema nekoga značenja za pomorsko nazivlje niti je vezano uz nekoga poznavatelja mora i brodova. Babić se koristi ovom prigodom da spomene starijega filologa, kojega posebno poštuje. Na tome valja zastati, budući da i Božo Babić i njegov prethodnik Jakov Antun Mikoč pripadaju svojim radom riječkome intelektualnome krugu, a Fran Kurelac je prvo ime riječke filološke škole. Ipak, ni Babić ni Mikoč ne pripadaju Kurelčevu krugu, i ne prihvaćaju njegovu književnojezičnu koncepciju. Dapače, prema rječnicima koje su iza

¹¹⁵ Silvije Strahimir Kranjčević, *Pjesme. Pjesnička proza. Kritike. O sebi*, str. 160-161.

sebe ostavili možemo ih uključiti u dugačak popis sljedbenika zagrebačke filološke misli, posebno zbog njihova odnosa prema novotvorbama, čime su misaono bliski Bogoslavu Šuleku - kojemu je upravo Kurelac bio najoštrijim oponentom. Ali, činjenica da su Babić i Kurelac prihvaćali različite poglede na književni jezik nije umanjila poštovanje među njima. Nije poznato da bi bili u ikakvome javnom sukobu.

Nastavimo s putopisom. Kao i u prvome poglavlju, i ovdje su u središtu jedrenjaci. Autor za povod uzima molbu maloga Ive da mu rastumači "cieli ustroj i sastav broda" (str. 21). Na nekoliko stranica praćeno desetcima bilješki Babić opisuje gradnju broda i daje nazive i najmanjih dijelova. Za nas su i opet najzanimljivije bilješke, u kojima doznajemo koje je nazive Babić sakupio i odakle su. *Urebriti brod i stubičati puto* kaže se "u Bakrana", *popelo* je naziv "u Dubrovčana", *ljukoči i vlačina* "u Nerečvana", *pasma* i *vlaka* "na zadarskom ostrovlju", *podac* "u Vinodolu", *leto* i *rub* "na Krku", *štenci krmila* i *sošice* "u Cresana", *tonuti, ribati, odribati* "u Bokelja"... Iz njegova je užega zavičaja na primjer *pomagača* "u senjskoj okolini", ili *pobočnice postelje - bedrenice* "u Svetojurčana kod Senja". Neki su tipovi brodova vezani uz određena područja, pa je i nazivlje za dijelove iz toga kraja. Tako je *sponja* "kod korabe na Kupi", *lokot veže okno s koritom* "kod vinodolske ladve", *vitlica* "na savskoj ladvi"... Kao i u *Morskom riečniku* čitamo da je *ribina* "iz Kazalijeve sbirke", a iz ostalih izvora bilježi da je *nastavak* i *šuperilo* "iz Šulekova riečnika", a *kluba* i *stežište* "iz Parčićeva riečnika". Složeni sustav broda uvjetovao je brojne bilješke, a to je pak rezultiralo i ponekim ponavljanjem ne samo podataka iz prvoga poglavlja, nego i unutar ovoga središnjega dijela knjige.

Jedna od najduljih i sa stanovišta terminologijskoga programa najzanimljivijih bilješki posvećena je već spominjanome Antunu Pasku Kazaliju: "Deblo jedrila, ili kako Kazali kaže i *strom*. Tronco dell'albero. Untermast. Kazali, može se reći, zapodjeo naše mornarsko nazivoslovje. Za njegova župnikovanja kroz 15 godina po Dalmaciji bijaše mu zadaćom kupiti mornarske riječi i izreke po našem primorju i izdati ih. Nu kako je zaodjenuta naša mornarica ciglom talijanštinom, a narodno blago se prosulo i zakopalo u ustijuh naroda, a on više jezikoslovac, nego strukovnjak, to nemogaše ni njegov trud biti toliko omašan; ali ono što nadje, čisto je zlato mornarske svetinje. Putujuć povede ga posestrima vila na jednu zadarsku ostrvicu - ime joj zaboravih, a trudnik mi se ne odazove - gdje ljudi tako malo sa svietom obće, da nadješ još trag staroslavenskomu narečju. On ih uprav nadje, gdje diljaju na jednoj ladji. Biti će se mislio u nebu, slušajući nazivati okostnicu plavi žudjenom hrvaštinom, i riečmi: kobilica,

sjekilj, pasmo, perno rebro, prut, udari temelj hrvatskomu nazivlju za korito broda" (str. 33-34).¹¹⁶

Ovom bilješkom Babić odaje priznanje Kazalijevu radu na sakupljanju hrvatskoga pomorskoga nazivlja. Premda u Babićevim rječnicima nalazimo malo bilješki u kojima se on poziva na Kazalija, a i tada se radi obično o istih nekoliko riječi, po ovome tekstu i po navođenju u predgovorima vidimo da je svojega prethodnika iznimno poštivao. Još jedan pokazatelj Babićeve osobnosti.

Leksikografske vrijednosti sadržane u ovome dijelu Babićeva putopisa uočio je i Radovan Vidović, koji je opis gradnje broda, konkretno opis postavljanja kobilice (str. 21-24), izravno citirao u svojem *Pomorskom rječniku* u središnjoj natuknici *brod*, kojoj je tip obrade enciklopedijska.¹¹⁷

Osim o načinima gradnje brodova kapetan Babić razgovara sa svojim suputnicima i o mnogim znanim brodovima, velikim pomorskim otkrićima i pomorcima, o uporabi niza krmilarskih (navigacijskih) sprava te ostalim temama iz povijesti pomorstva. Taj dio neosporno pokazuje autorova enciklopedijska znanja.

Zastanimo na popisu *krmilarskih sprava: sjevernice ili krmnice, gruzilo, bjegomjer, tlakomjer, dobnici, morski zemljovid i zastave i znakovi*. Jedan je od naziva zanimljiv i za opći rječnik: *dobnik*, donesen ovdje u množini *dobnici*, a kojemu su zabilježene talijanska i njemačka istoznačnica *orologi*, odnosno *Uhren*. Danas je u uporabi turcizam *sat*, a klasični europeizam *ura* obilježava knjiški stil. Ne možemo ne zamijetiti da je *dobnik* dobro tvorena riječ, od osnove hrvatske riječi *dobni* (pridjeva tvorena od imenice *doba* koja znači 'vrijeme') i tvorbenoga sufiksa *-ik*, sufiksa za tvorbu naziva sprava za mjerenje vremena (npr. *pješčanik* 'pješčani sat', *sunčanik* 'sunčani sat').¹¹⁸

Da se izborom tvorbene veze s riječi *doba* radi o dobroj motivaciji, govori nam postojanje još jedne ponude za to značenje iz istoga vremena. To je *dobnjak*, koji vrlo detaljno opisuje Bogoslav Šulek u prvoj knjizi *Prirodnoga zakonika za svakoga iliti Popularnoj fizici*, naslovljenoj *Silarstvo*.¹¹⁹ Kao i *dobnik*, tako se i *dobnjak* tvori od pridjeva *dobni*, ali se sufiks *-jak* gotovo isključivo povezuje s pridjevima tvorenima

¹¹⁶ Isticanja su Babićeva.

¹¹⁷ Radovan Vidović, *Pomorski rječnik*, str. 74-75.

¹¹⁸ Usp. Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, *Nacrt za gramatiku*, str. 199.

¹¹⁹ Bogoslav Šulek, *Prirodni zakonik za svakoga iliti Popularna fizika*. *Priprema*. *Silarstvo*, str. 176-182.

od imenica muškoga roda, tek iznimno srednjega ili ženskoga. Sa stanovišta jezikoslovlja možemo reći da je za značenje sprave za mjerenje vremena Babićev *dobnik* bolja tvorena od Šulekove izvedenice *dobnjak*. Valja dodati da je i ovaj drugi tip tvorbe plodan i danas, a između ostaloga može označavati stvari, od kojih je za pomorsko nazivlje najzanimljiviji središnji pomorski pojam prošlih stoljeća - *jedrenjak*.¹²⁰

Iz pratećega teksta doznajemo i kakvu je sve dokumentaciju trebao imati brod. To su: *pismo broda, nacrt broda, premjernica broda i imenik vojske*, zatim vidimo da "brodovi daleka puta" imaju i *povelju*, a "brodovi mala puta" *putnicu* (str. 38-39).

Osim s ovim važnim organizacijskim činjenicama, Babić nas upoznaje i sa socijalnom brigom za pomorce. To su detaljna objašnjenja kako se izračunava *zdravstveni prihod*, koji ovisi o veličini broda i uključenosti ili neuključenosti broda u pristaništu u trgovinu, te kako funkcionira *mornarska zaklada*, "zavod, koj pruža pomoć siromašnim mornarom ili njihovim udovam u našem primorju" (str. 32), a napominje da joj je "sielo u Trstu i na Rieci" (str. 33). Osim *zdravstvenoga prihoda* Babić pojašnjava i druge brodarske pristojbe - *sidrarinu* i *bačvarinu*, koju jednostavno naziva i *brodarinom*. Veličina broda, teret koji može prevoziti, ili koji prevozi, te broj dana u pristaništu osnove su za izračun ovih brodarskih pristojbi.

Od preostalih bilješki možemo izdvojiti onu u kojoj upoznaje čitatelje s dijelovima *sidra*, u čemu se poziva na Šulekov i Parčićev rječnik. Tako su dijelovi *sidra: kolut, uho, vreteno, klada, okružje, ramena, lopate i nokti* (str. 38).¹²¹

Opća je značajka ovoga putopisa evidentna autorova prisutnost u svakoj rečenici. Ne mislimo tu samo na to da je kapetan Babić jedan od likova ovoga djela, nego još više na izbor suvremenih pomorskih tema. Naime, Babićeva otvorenost novome i modernome u pomorstvu vidi se u tekstu i bilješkama u putopisu, u opisu načina rada parobroda, svrdla (vijka) itd. Također je značajno Babićevo zauzimanje za sigurnost plovidbe. Zanimljivo je, premda i pomalo zamorno, iznošenje podataka o 60 svjetionika na istočnoj jadranskoj obali. Tako doznajemo za lokacije i sve potrebno o starijih 17 svjetionika, a posebno o 43 svjetionika izgrađena u razdoblju od 1871. do 1875. godine, dakle posljednjih pet godine. Za primjer možemo navesti

¹²⁰ Usp. Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, *Nacrt za gramatiku*, str. 92-93.

¹²¹ O *sidru* će biti više riječi poglavlju o Babićevu *Pomorskom rječniku* iz 1901. godine.

opis ranije izgrađenoga svjetionika uz koji su upravo prolazili: "Predgorje (Promontore) ima na ostrovu 'Porer' trajnu bijelu svieću, 33.8 metara visoko nad morem, koja razsvietli obzorje na 14 milja. Na prozoru stražarske kuće uz ovaj svjetionik gori crljena svieća, koja baca samo svoje svjetlo na pogibeljni plitvac (secca pericolosa), te ga tako razsvietli, da bude desno i lievo njega još na uzu puta razsvjetljeno. Ova svieća stoji 7.9 metara visoko nad morem i vidi se po morskom godišnjaku (annuario marittimo) 9 milja daleko" (str. 45). Vjerojatno je i sam autor bio svjestan da bi ovo čitatelju moglo biti dosadno, pa je upravo ovaj *svjetionik* predstavio i poetskim tonom "na izmaku istarskoga poluotoka i ušću kvarnerskoga zalieva": "Mornaru se za silna vihra ukaže ovaj svjetionik na pučini morskom zvjezdom, puteć ga, gdje je i kamo mu se uteći" (str. 41).

Babić govori i o uporabi *semafora* na svjetionicima za "morske brzojave": "Semafori kupe podatke o zračnih pojavih i proriču takodjer brodovom vrieme" (str. 46). Jedino je problem što ih *brodovi mala puta* ne mogu koristiti, jer nemaju *međunarodnoga tumača* ili *Code Reynold*.

Poznavanje međunarodnih propisa na moru smatra nužnim.¹²² Uopće je pomorsko pravo jedna od Babićevih čestih tema, u rasponu od pravnoga rješavanja malih problema, kao što je "tko da koga prije pozdravi" (str. 40), do velikih, pa i danas aktualnih - "čije je more i dokle komu čije gospodstvo na moru siže" (str. 40). O ovome posljednjemu upućuje na relevantnu literaturu svojega vremena, što inače ne čini u bilješkama (osim već spominjanoga pozivanja na leksikografe). Naime, navod "Računa se teritorijalno more do tri morske milje daleko od kraja" proizlazi iz djela *Elemente der internationalen Seerechtes*, autora kapetana korvete Ferdinanda Attlmayersa (str. 41).

I na drugim je mjestima u putopisu Babić ažurirao pomorske podatke, pa na primjer u ovom poglavlju donosi bilješku o mjeri *metar*: "Metar. Meter. Mjera, koja će se rabiti i kod nas od g. 1876. /.../" (str. 31), dakle godinu dana nakon tiskanja *Mladoga mornara*.¹²³ Zanimljiv

¹²² Na hrvatskom će se jeziku prvi put pojaviti jedan rječnik koji sakuplja građu s toga područja tek 1989. godine. To je *Enciklopedijski rječnik međunarodnoga prava mora* Davorina Rudolfa.

¹²³ Šulek osim internacionalizma *metar* predlaže i *mjer*. Ovaj je leksem svojim izrazom previše sličan imenici *mjera*, s kojom je u tvorbenoj vezi i s kojom se često navodi u istome kontekstu, a koja pripada istome semantičkome polju, imajući šira značenja. Stoga se *mjer* nije zadržao, i pored toga što je Šulek izradio logičan sustav nazivlja za mjere za dužinu, u kojemu su augmentativima izražene veće (*mjerčina*, *mjerina*, *mjeretina*), a deminutivima manje jedinice (*mjerak*, *mjerič*, *mjerčić*). Osim mjera za dužinu, usustavio je na isti način i drugo nazivlje za mjere (za zapremninu, težinu itd.), koje se također nije primijenilo u struci. Usp. Bogoslav Šulek, *Prirodni zakonik za svakoga* iliti *Popularna fizika. Priprema. Silarstvo*, str. 13-14.

je i nastavak ove bilješke jer se iz nje vidi da je namijenjena pomorcima: "... a iznosi 3,6 stopa t. j. 10,000.000 dio kvadranta ili 40,000.000. dio zemaljskoga okruga. Zemaljski okrug ima 5400 geografičkih milja" (str. 31).

I druge su mjere tema Babićeva teksta (*star*, *funta*, *kilogram*, *kubični metar*, *stopa*...), a posebno je detaljna pouka o izračunavanju volumena broda, odnosno "kako je lahko saznati objem brodu" (str. 31).

Na kraju poglavlja uplovljavaju u pulsku luku. Kao i ulazak u riječku luku, tako i pogled na pulsku budi u putopiscu pjesnika, s time što se ovdje pjesničko u Babiću pomiješalo sa sjećanjima na ne tako daleku ratnu mornaričku prošlost, pa mu osim ljepota pejzaža oko privlače bojni brodovi: "Laganim vjetrom s bure uputio se brod nizom istarske obale i odjedrio na vrata morskoj tvrđavi Puli. Razkrio mu se krasan pogled u ovu bojnu luku s gorom usidrenih joj visokokrovnih brodova, s naredanimi okolo naokolo sgradami i veličanstvenim divićem (arenom)" (str. 46/47).

Pogled na Pulu i njenu luku potiče Babića da se ukratko osvrne na parobrode, veliku pomorsku tehnološku novost 19. stoljeća. Otkad je 1872. godine u brodogradilištu u Rijeci izgrađen prvi parobrod *Hrvat* za Senjsko brodarsko društvo,¹²⁴ taj je izum prisutan i na Jadranu ne samo kao strano plovilo, nego i kao djelo hrvatskih gradilišta brodova. Babićev je opis osnovnoga principa rada izuzetno jednostavan i razumljiv: "sav se izum osniva na tom, da kao što voda u loncu kipeća zaklop diže, to i ovdje sakupljena vodena para strojem na vreteno svrdla ili kola pritišće, te tako brod goni" (str. 47). U svojem detaljnom opisu načina rada parobroda Babić upotrebljava brojne nazive koji su i danas u uporabi (*kolo*, *parni kotao*, *parobrod*, *stublina*, *svrdlo*, *vodokaz*, *vreteno*...), često uz sinonime (npr. *stublina* - *cilindar*, *vodokaz* - *vodomjer*...), dok su neki izvan uporabe, premda tvoreni u skladu s tvorbom hrvatskih naziva. Tako novi pomorski rječnici ne navode jednočlani naziv *čuvarka*, nego je zamijenjen dvočlanim nazivom *sigurnosni ventil*, ili pak ne navode više hrvatske nazive *prieklopac*, *silomjer* i *smrk*, nego internacionalizme *ventil*, *manometar* i *pumpa*.¹²⁵ Zanimljiva je zamjena naziva *putilo* nazivom *razvodnik*, gdje su oba naziva tvorbeno prozirna (para se upućuje ili razvodi), pa je potpuno

¹²⁴ Usp. *Pomorski leksikon*, natuknica: *Hrvat*; Šime Peričić, *Pomorstvo Senja u prošlosti*, str. 169-203 (posebno 196-200).

¹²⁵ U *Pomorskom rječniku* iz 1902. godine Babić s. v. *Rubinetto* navodi istoznačnice *sisak* i *ventil*, a s. v. *Pompe* lekseme *sisaljka* i *smrk*. Šulekovi su prijedlozi za žargonizam *pumpa*: *smrk*, *cmrk*, *sisalo* i *sisaljka*.

jasna funkcija ovoga složenog ventila. To vrijedi i za naziv *kimalo* u odnosu na *klatno*, ili *beskrajna uzica* u odnosu na *remen*. Neki su pak tvorbeno modificirani: *gustište* - *zgušnjivač* (kondenzator), *omašnjak* - *zamašnjak*, *parna ciev* - *cijev za paru*, *parostroj* - *parni stroj*, *zasunka* - *zasun*, *zaklop* - *zaklopka*... Sinonimi su obično primljenice, pa je tako s. v. *stapalo* uputnica na *stap* ili *klip*, itd.¹²⁶

Za povijest pomorske leksikografije važna je bilješka da je to nazivlje prema "popularnoj fizici dra. Šuleka" (str. 49), koju pomorcima svesrdno preporučuje.

Premda je navod malim početnim slovom, pa bi Babićeva sintagma *popularna fizika* mogla biti i parafraza sadržaja nekoga drugog Šulekova teksta, nema nedoumice da je to već spomenuti *Prirodni zakonik za svakoga ili popularna fizika*, niz od tri knjige iz Pučke knjižnice Društva sv. Jeronima u Zagrebu. Prva je knjiga pod naslovom *Silarstvo* objavljena 1873. godine i osim uvodnoga općega dijela bavi se mehanikom. Naslov je druge knjige *Vesarstvo*, bavi se akustikom, a objavljena je 1875. godine, dakle iste kada i Babićev *Mladi mornar*. Treća će knjiga biti o optici - *Svjetlarstvo* - objavljena tek sljedeće, 1876. godine. I zbog vremena izdavanja i zbog tematskih područja Šulekovih knjiga potpuno je jasno da Babić upućuje na dvije godine ranije objavljenu prvu knjigu - *Silarstvo*.¹²⁷

Iz toga možemo zaključiti da je i opet Božo Babić pokazao da je u tijekovima filoloških događanja te izuzetno informiran o hrvatskoj stručnoj literaturi.¹²⁸ Ovime se još jednom dokazuje da uključenost u stručna zbivanja ne ovisi o životu u metropoli ili provinciji, nego o intelektualnome profilu pojedinca. A Babić se svojim djelom ne jednom osvjedočio kao intelektualac iznimno visoke razine.

Nevrieme

Posljednje poglavlje - *Nevrieme* - odiše dinamikom. To je, naime, opis bure i borbe broda i brodske posade protiv nje: "Zahućao vihar hukom užasnom, uzavrielo valovlje bukom gromovitom, zaškripile

¹²⁶ Usp. Boris Pričard i sur., *Hrvatsko ili srpsko engleski rječnik pomorskog nazivlja*.

¹²⁷ O drugoj je knjizi mogao imati informaciju (podsjetimo se da je predgovor *Mladoga mornara* pisan na Spasovo, dakle u svibnju), ali je ona zbog svoje tematike isključena, dok treća knjiga još nije postojala.

¹²⁸ U ovoj bilješci na stranici 49. Babić nama daje podatak o izdavaču, a svojim suvremenicima praktične savjete. Upućuje ih da uplatom članarine od 5 fr. mogu postati članovima Društva sv. Jeronima u Zagrebu, koje će im nakon toga slati sva svoja izdanja. Jedno od njih je i Šulekova knjiga, koju im tako toplo preporučuje.

bočnice kao da će se brod mahom razkrhati. Brod se valja vratolomice, sad se na nos, sad na krmu osovi, pa se opet bokom izvali. Ljudi se misle izgubljeni, crna jih bieda pretvori u kam; nu još ima nade, još brane bočnice, još drže rebra, još život živi" (str. 53).

Nevrijeme je opasnost i za brod i za mornare na njemu. U skladu sa svojom potrebom za iznošenjem suvremenih podataka Babić govori i o pojasu za spašavanje: "U novije vrieme ima na brodovih u zalih plivaćih pasa, kojimi se čovjek za pogube opaše i ovako bez svakoga napora na površju vode uzdržati može" (str. 54).

Nakon nevremena je jedrenjak *Marija* pristao u Jakinu, gdje su ga opravljali, a "kapetan Božo boravio dane, hodajuć na ribe i razlažuć nazorno malomu Ivi opućenje broda" (str. 54). Upoznajemo i mnoge vrste ribarskih mreža, a navode se nazivi zabilježeni na Cresu i u Stonu. Brod nakon tri tjedna napokon kreće svome cilju - tršćanskoj luci.

Božo Babić ne zaboravlja nevrijeme na moru, pa mu je to povod da u putopis uključi vrlo detaljan opis važnoga orijentacijskog instrumenta *sjevernice* ili *krmnice* (Bussola, Compass), s napomenom da se "prije iznašašća gvozdotežne igle nije moglo ni pomisliti na pravilno brodarenje po širokih morih" (str. 59). Opis uključuje i *vjeternicu* (Rosa dei venti, Windrose) razdijeljenu u 32 jednaka dijela, koje prema Šuleku naziva *zrake*. Iza toga, naravno, slijedi detaljan popis vjetrova prema položaju igle, s istoznačnicama na talijanskom i njemačkom jeziku. Da je ovaj sustav u svakome od uspoređenih jezika nazivan nezavisno, vidi se na svakome primjeru, a izdvajamo: hrv. *Jugo tri zrake k iztoku* - tal. *Scirocco una quarta Ostro* - njem. *Südost zu Süd*; hrv. *Sjever dvie zrake k zapadu* - tal. *Maistro-Tramontana* - njem. *Nord-Nordwest*...

Također je tu i prijevod međunarodnih propisa "da se ukloni sudar brodova". Propisi su "ustanovljeni u Parizu medju svimi državami", imaju 21 članak i Babić ih navodi u cijelosti (str. 60-65). O kako preciznim naredbama se radi, može se vidjeti na primjeru XIII. članka: "Idu li dva parobroda uprav tako jedan prama drugomu, da je pogibelj sraza, onda se imaju oba ukloniti na desno, da drug druga izmieni na lievo", ili XV. članka: "Ako se dva broda, jedan na paru, drugi na jedro, tako križaju hodom, da se sraziti mogu, mora se brod na paru ukloniti brodu na jedro". Pitanje što je brod na paru a što brod na jedra nema jednostavan odgovor, pa je i to ovdje riješeno već prvim člankom: "Svaki parobrod, ako neide parom, van samo golimi jedri, smatra se brodom na jedro. Svaki parobrod, ako ide parom, služio se sada jedri ili ne, smatra se parobrodom". Posljednji nas članak upoznaje s globama koje valja platiti prekrši li se koji od

članaka ovih propisa, a socijalna je komponenta sadržana u činjenici da globe pripadaju mornarskoj zakladi.

Iza ovoga hladnog navođenja pravnih propisa - kontrast: opis zore na moru, rađanja sunca i u daljini naziranje istarskih gradića. Božo Babić, nesumnjivo u duši pjesnik, prenio je svoj doživljaj veličanstvene prirode koji može stati uz bok najljepšim stranicama hrvatske književnosti:

"Na podpunu osvanutku zarudjelo krasno na iztoku i malo zatim pokaza se roščić pun ognjena žara, te obli more sve do broda gdje jasnijim gdje tamnijim rumenilom. Žarki se roščić diže sve to više iznad mora, sve to više razvija u plamteći luk, dok se napokon pomoli kolobarom tolika sjaja, da unj nemožeš više ni gledati. Silan ovaj pojav rodi svietu novim životom.

Sunce ogranu!

Koliko dike u Stvoritelja, što stvara ovolika veličajna čudesa, da jim se čovjek divi, da jih obožava!

A tko više nego mornar da slavi Višnjega, motreć mu na pragu veličanstvenu sgradu svemira, mornar, koga samo korica daske luči od svesilja njegove desnice!

I ako mornar noćju vožnju brodu umali ili tamom koju biedu pretrpi, eno mu vrutka novoga života, da mu svježje snage u žile ulije. Sad mu već nije dosta platna te jih otvara sunčanom zrakom" (str. 65)...

Teško je bilo nakon ovoga završiti putopis i Babić ostaje u ustreptalu raspoloženju. Na svojem cilju u tršćanskoj luci sreće pomorce Dubrovčane, Bokelje, Šibenčane i Korčulane, s kojima zajedno uzvišenim tonom ponavlja još u predgovoru izrečenu želju - da se na hrvatskom jeziku može o svemu u pomorstvu govoriti: "ta hvala bogu čujemo već krsiti brod i svu mu spravu liepom našom hrvaštinom. Do nas samo stoji, da se svoga latimo, a tudjega okanimo" (str. 66).

Nizac

Iza trodjelna putopisa (*Put, Boravak, Nevrieme*) slijedi trojezični rječnik pomorskih naziva *Nizac hrvatskih rieči po moru, kako se čuju u samomu narodu*. Već je rečeno da je ovo jedini rječnik Bože Babića u kojemu je natuknica na hrvatskom, dok su istovrjednice na talijanskom i njemačkom jeziku. U ostalim je Babićevim rječnicima talijanska natuknica. *Nizac* ima oko 350 natuknica, i kao što mu ime kaže, to je niz riječi, dakle glosar, s ekvivalentima na dva jezika, često čak i sa sinonimima, ali bez dodatnih objašnjenja. Babić je odabrao dobar način za upoznavanje hrvatskoga pomorskog nazivlja, ali za potpunija

je znanja nužno pročitati bilješke koje prate putopise i kojima smo posvetili prethodni tekst.

Pogledajmo što pokazuje analiza ovoga malog rječnika. Božo Babić je pokušao naći hrvatske riječi gdje je to mogao, pa bilježimo natuknice kao npr. *Brodarenje (Navigazione, Schiffahrt), Brodovlje (Flotta, Flotte), Brodovodja (Capitano, Kapitan), Pomorstvo (Marina, Marine), Pristanište (Riva, Anlegeplatz)* itd., ali ne i internacionalizme *navigacija, flota, kapitan/kapetan, marina, riva...*, premda su ti nazivi bili u pomorskome uzusu njegova vremena, a neki i u njegovu prvome rječniku iz 1870. godine (npr. *kapetan*).

Zamjećujemo također i kalkove, izravne prijevode tvorbenih segmenata jednočlanih naziva ili izravne prijenose odnosa riječi višechlanih naziva na talijanskom ili njemačkom jeziku, npr. *Krstačica - Crocietta - Sahling, Mornar - Marinaio - Matrose, Brod dugoga puta - Bastimento a lungo corso - Schiff weiter Fahrt, Čvrsti kraj - Riga - Festes Ende, Oko mrieže - Maglia - Netzauge, Nacr broda - Plano del bastimento - Plan des Schiffes, Zapor veriga - Bozza della catena - Kettenstopper* itd.

Kao i u njegovu prvom rječniku, i ovdje su posebno zanimljivi polisemijski odnosi, npr. *Šuplja glava - Bigotta - Jungfernbloch, Uho sidra - Diamante dell' ancora - Ankernuss, Ramena sidra - Bracci dell' ancora - Ankerarme, Oko mrieže - Maglia - Netzauge...* Neka rješenja iz prvoga rječnika Babić ovdje mijenja, zadržavajući polisemijski odnos ili mijenjajući polazište za tvorbu termina. Za prvi su slučaj potvrde npr. *noga sidra - Fuso dell' ancora* (u *Morskom rječniku*), ali *Vreteno sidra - Fuso dell' ancora - Ankerschaft* (u putopisu), zatim *Unghia dell' ancora - čampe sidra* (u rječniku) prema *Nokti sidra - L'unghie dell' ancora - Ankerklauen* (u putopisu)... Za novo polazište u tvorbi dobar je primjer talijanski leksem *Bigotta*, za koji je u *Morskom rječniku* Babić ponudio sinonimijski par *babučina, bušina*, a u putopisu od toga odustaje i navodi sintagmu *šuplja glava*.

Nizac nudi neke nove, drukčije likove od onih u prvome rječniku, i takvih je pomaka mnogo. Tako ovdje čitamo na primjer *osnastiti brod (Matare - Auftrackeln)*, dok je s. v. *Matare un bastimento* u prvome rječniku *oputiti brod*, ili *praće križa (Bracci - Brassen)* u odnosu na raniji naziv *ulače*, i tako dalje.

Naravno, u ovaj su *Nizac* unesene i neke riječi kojih u starijemu rječniku nije bilo, pa izdvajamo *Bedro jedra - Ventame - Stehleik, Mihavica - Tratta - Netz, Obrvnica mrieže - Armatura - Oberes Netztau, Povraz - Togna - Angelzeug, Pristupak - Mandracchio - Bassin...*

Nazivlje koje donosi *Nizac* obuhvaća različita područja. To su, kao i u drugim Babićevim rječnicima, u prvome redu dijelovi broda,

od onih općepoznatih, npr. *korito broda, trup broda, krma, jedro, sidro, vitao*, do specijaliziranih izraza za pojedina jedra ili užad, npr. *košno jedro prveno, vjetrolovka, sošna jedra, podigač, štenci krmila, najgornji prveni križ, košni križ, nastavak krmeni, praće križa*... Dugačak je niz naziva za razna pomorska zvanja i zanimanja, npr. *brodovodja, jedrar, krmar, mali, mornar, vojska broda*... U popisu su i nazivi morskih i pomorskih lokaliteta, npr. *čvrsti kraj, debelo more, luka, pristanište, rat, sidrište, svjetionik, žal*, te dugačak niz vrsta brodova. Velikoga broja naziva koji su u tekstu putopisa i u pratećim bilješkama nema u ovome popisu, pa tako je znatno smanjen popis vjetrova, mjera i mjernih sprava, vrsta brodova te zapovijedi. Tako se u rječniku ne nalazi npr. riječ *brododer*, koja je natuknica u bilješci na stranici 17. gdje se daju talijanska i njemačka istoznačnica te detaljan opis ove vrste oklopnoga broda. Upravo je neunošenje naziva za vrste brodova veliki manjak rječnika, budući da u tekstu navodi velik broj različitih naziva, te sâm u vezi s tim ponosno uzvikuje: "Pa reci tko, da mi Hrvati neimamo jezika za morskupravu!" (str. 9).

Putovanja pomoraca često su duga tisuće milja i stotine dana. Ovaj je put od Senja do Trsta prema prekooceanskim putovanjima gotovo kratak izlet, ali je velikomu znalcu pomorske vještine i leksikološkom pregaocu Boži Babiću bio dobar povod da prenese čitateljima svoje težnje u razvoju hrvatskoga pomorskog nazivlja.

Jedan će drugi pomorski putopis iz istoga vremena opisati dalje putove, također iz pera pomorskoga znalca i pisca, čovjeka koji je također htio ostaviti svojega traga u hrvatskome pomorskom nazivlju, ali će već i površno čitanje pokazati da zastupa potpuno drukčiju leksikološku koncepciju. Riječ je o Jurju Cariću, mlađem nastavniku Kraljevske nautičke učione u Bakru, i njegovu putopisu *Slike iz pomorskog života*. O Cariću i njegovu djelu, naročito razlikama prema Babiću i njegovu djelu, reći ćemo nešto u posebnome poglavlju pred kraj knjige.

BABIĆEVI SPECIJALNI POMORSKI RJEČNICI

Predstavljajući rječnike Bože Babića uočili smo da je napisao tri opća i dva specijalna pomorska rječnika. Opći su pomorski rječnici *Morski rječnik hrvacko-srbski uspoređen sa italijanskijem jezikom od jednoga pomorca iz 1870. godine* i *Pomorski rječnik ili nazivlje za brodarenje po moru iz 1901. godine*, dok smo u prethodnome poglavlju vidjeli da s punim opravdanjem možemo tome pridodati i putopis *Mladi mornar ili Put brodom iz Senja u Trst, Crta iz života pomorca Hrvata iz 1875. godine*, odnosno njegov dodatak *Nizac hrvatskih rieči po moru, kako se čuju u samom narodu*. O načinu strukturiranja leksičke građe u općem rječniku bilo je više riječi u poglavlju o životu i djelu Bože Babića.

Specijalni su Babićevi pomorski rječnici *Nazivlje korita i jedrilja broda u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku iz 1877. te Zapovjed brodovnih obava u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku iz 1878. godine*. Da se radi o specijalnim rječnicima, vidimo već iz njihovih naslova, budući da su iz ukupnosti pomorskoga leksičkoga fonda izdvojili svaki po jednu cjelinu - nazivlje za korito i jedrilje, odnosno sustav brodskih zapovijedi. Ovako selektirana građa doživljava novu preraspodjelu, pa umjesto za rječnike uobičajenoga abecednoga poretka riječi nalazimo 20 (u *Nazivlju*), odnosno 14 značenjskih skupina (u *Zapovjedi*). Broj i struktura semantičkih krugova oblikovani su u skladu s temom koju pojedini specijalni rječnik obrađuje. Za korisnika je to izuzetno važno, jer mu je olakšano traženje ostalih naziva koji su po namjeni bliski nazivu za njemu poznati pojam. To nije moguće u općim terminologijskim rječnicima kakvi su nastajali u 19. stoljeću, a

većina ih je takvih i danas.¹²⁹ Naime, u abecednome poretku najčešće tražimo samo potvrdu oblika već poznate riječi, ako je natuknica, ili prijevod, inojezičnu istoznačnicu, za poznatu natuknicu u dvojezičnom ili višejezičnom rječniku. Naziv koji nam je potpuno nepoznat - premda poznajemo pojam i mogli bismo ga definirati - u takvu rječniku ne možemo naći (osim, naravno, slučajnošću). Za takva su traženja primjereni specijalni rječnici, i njihov redosljed natuknica koji leksikološka literatura naziva *sustavnim redosljedom*.

U ovome ćemo poglavlju predstaviti dva Babićeva specijalna rječnika.

Prvi je *Nazivlje korita i jedrilja broda u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku*,¹³⁰ tiskan u Kraljevici 1877. godine kao treće djelo Bože Babića. Taj mali specijalizirani rječnik obasiže 22 stranice, a dopuna je prethodnoj Babićevoj knjizi *Mladi mornar*. Obraćajući se "domoljubnoj mornarici" autor ističe svoju nadu i želju: "... a najmilija će mi biti nagrada, da se ona putem po moru vježba u tom nazivlju te ga nastoji uvesti u praktičnu uporabu, po kojoj će se javno dokazati porijeklo našoj mornarici" (str. 3).

A da se radi o iznimno značajnoj knjizi, pokazuje nam i sljedeći podatak: *Nazivlje korita i jedrilja broda u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku* jedna je od rijetkih knjiga s hrvatskim naslovom u fondu *Mornaričke biblioteke* u Puli. Naime, većina je knjiga ove knjižnice na njemačkom i talijanskom jeziku, a iz *Kataloga* doznajemo o vrlo malome broju naslova na drugim jezicima, gdje su knjige na hrvatskome jeziku rarijetne, premda je knjižnica bila smještena u Istri, u Puli. O Babićevoj knjizi iz 1877. godine nalazimo podatak u *Katalogu* iz 1905. godine, pa vidimo da je signirana pod brojem 7599.¹³¹

¹²⁹ Noviji leksikološki pristup izradi terminologijskih rječnika pokazuje sretnu kombinaciju klasičnih općih i specijalnih rječnika. To znači da je građa sortirana po abecedi, ali svaka natuknica može postati i makronatuknica, čime se omogućava unos pojmova iz istoga semantičkoga kruga. Za suvremeno koncipiranje leksikografskih djela s područja pomorstva usp. Boris Pritchard, *O ranom razdoblju hrvatske jezične leksikografije u pomorstvu*, str. 63., a za terminologiju uopće usp. Milica Gačić, *Metodologija izrade terminoloških rječnika*, str. 375-386. i Milica Mihaljević, *Natuknica u terminološkom rječniku*, str. 97-106.

¹³⁰ Na naslovnoj stranici čitamo sljedeće podatke: *Nazivlje korita i jedrilja broda u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku*, složio B. Babić, privr. ravnatelj Kr. nautičke učione u Bakru / U Kraljevici / Tiskom "Primorske tiskare" / 1877.

¹³¹ Usp. *Katalog der k. u. k. Marine-Bibliothek*, u 2. i 3. svesku iz 1905. godine, i Roman Lukin, *Mornarička biblioteka u Puli (k. u. k. Marine-Bibliothek)*, slikovni prilozi.

Ostale Babićeve knjige nisu dio knjižnoga fonda *Mornaričke biblioteke*, što između ostaloga govori i o nesustavnome praćenju suvremene pomorske literature na ovome području. To se dobro vidi upravo na Babićevim knjigama, koje su bile objavljene po jedna u Trstu, Bakru i Senju, te dvije u Kraljevici. Tako je *Nazivlje* objavljeno u Kraljevici dio knjižnoga fonda najznačajnije mornaričke knjižnice u Monarhiji, a dvije godine ranije u istoj Primorskoj tiskari objavljen *Mladi mornar* nije za tu knjižnicu nabavljen. Tršćanska izdanja pomorskih djela drugih autora i na drugim jezicima dio su fonda, ali ne i *Morski rječnik*, i tako dalje.

Vratimo se predstavljanju Babićeva rječnika. Premda knjiga ima naslov *Nazivlje korita i jedrilja broda u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku*, prije početka nizanja riječi autor donosi novi, kraći naslov rječnika: *Nazivlje različitih česti broda*. Rječnik je trojezičan: natuknica je na talijanskome jeziku, slijede ekvivalenti na hrvatskom i njemačkom jeziku. Budući da nema nikakvih dodatnih leksikoloških informacija, radi se zapravo o glosaru, popisu termina. Tipom je, dakle, *prijevodni rječnik*, kao i svi ostali Babićevi rječnici. Već smo rekli da je građa podijeljena u dvadeset značenjskih skupina: dijelovi broda, jedrilje i oputa prema smještaju na brodu, a naslovi su tih skupina sljedeći:

1. <i>Krmeni dio broda</i>	11. <i>Tvrdo oputo na čuncu</i>
2. <i>Prednji dio broda</i>	12. <i>Vrveće oputo krmenoga jedrila</i>
3. <i>Sredina broda</i>	13. <i>Vrveće oputo velikoga jedrila</i>
4. <i>Krmeno jedrilo i njegova debla</i>	14. <i>Vrveće oputo prvenoga jedrila</i>
5. <i>Veliko jedrilo i njegova debla</i>	15. <i>Vrveće oputo na čuncu i kod sidra</i>
6. <i>Prveno jedrilo i njegova debla</i>	16. <i>Nazivlje jedara i pobočnih (skradnjih) jedara</i>
7. <i>Čunac</i>	17. <i>Bralo i vrveće oputo jedara na krmenom jedrilu</i>
8. <i>Tvrdo oputo krmenoga jedrila</i>	18. <i>Bralo i vrveće oputo jedara na velikom jedrilu</i>
9. <i>Tvrdo oputo velikoga jedrila</i>	19. <i>Bralo i vrveće oputo jedara na prvenom jedrilu i čuncu</i>
10. <i>Tvrdo oputo prvenoga jedrila</i>	20. <i>Oputo pobočnih (skradnjih) jedara</i>

Vidimo da je i unutar svake skupine zadržan princip podjele po semantičkom kriteriju. To je doprinijelo izuzetnoj funkcionalnosti rječnika. Naime, rječnik je namijenjen "našoj domoljubnoj mornarici", s namjerom da ona savlada naše nazivlje. Dakle, služiti će se njime oni koji profesionalno poznaju brod, a znaju nazive ili na talijanskom ili na njemačkom jeziku. Znamo da im je talijanski jezik bio poznat

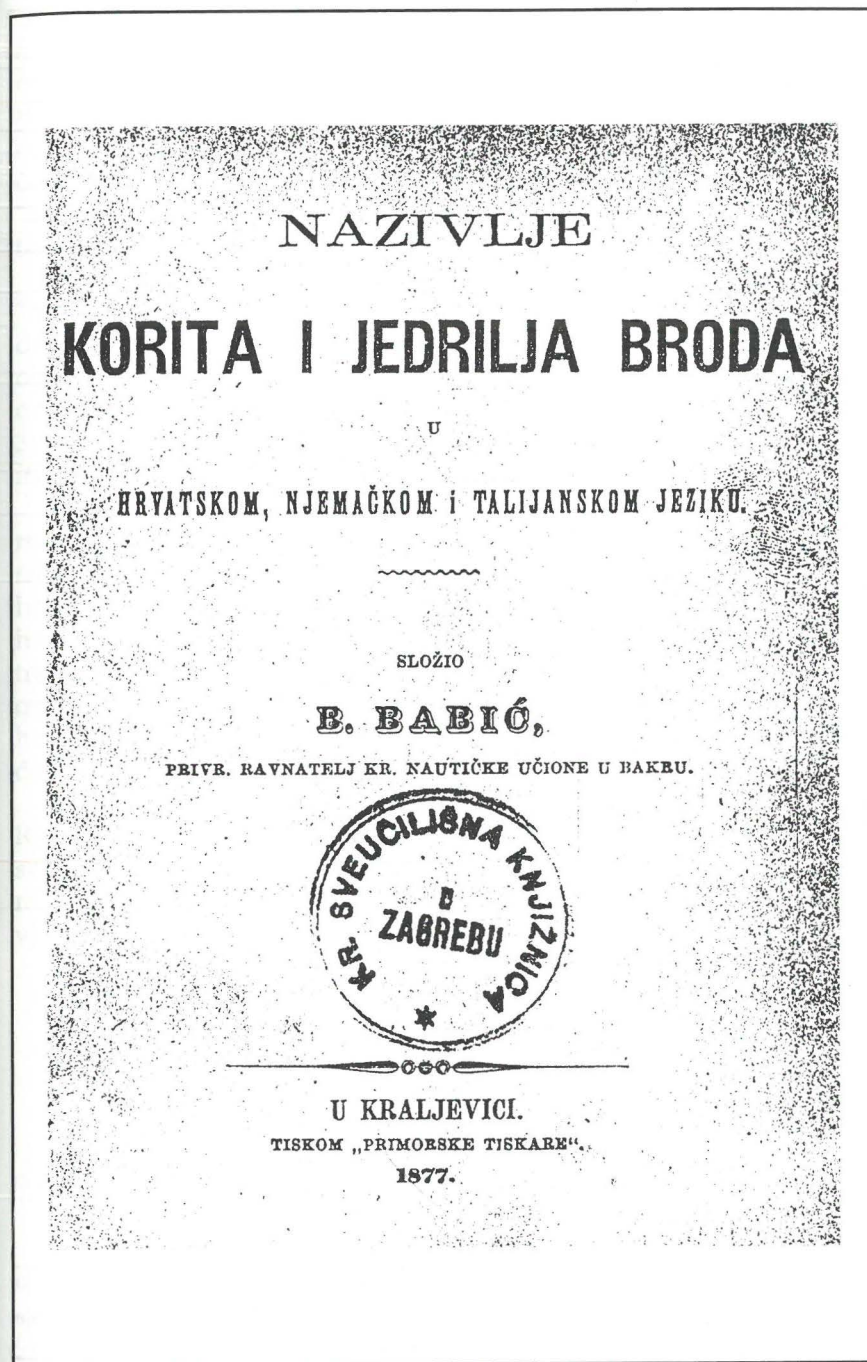
kao nastavni jezik stručnih predmeta pomorskih škola. Na njemačkom, pak, jeziku postoje tiskane nomenklature korita i jedrilja broda, a od njih i Božo Babić polazi u izradi svojega rječnika. Sam kaže da se koristio nomenklaturom koju je njemački brodomjernik Prömel izdao u Trstu, te pulskim izdanjem *Leitfaden für den Steuermanns-Unterricht, verfasst von mehreren Fachmännern* (str. 3).

Kao i svaka nomenklatura, i ova obiluje zalihosnim podatcima. Naime, prikaz nazivlja po značenjskim skupinama rezultirao je čestim ponavljanjem riječi koje su nazivi osnovnih dijelova broda, npr. *kobilica, pasmo, račve, rubnjak, žlieb* i sl.

Jednočlani su termini relativno rijetki u ovom pomorskom rječniku i odnose se na dijelove broda, iznimno na jedrilje i oputu, npr. *bralja, kobilica, ljukoći, podigač, podveze, soherica, zadnjača, uzice*. Ovi su nazivi češće nastali sufiksanim tvorbenim načinom, npr. *bočnica, klobučnica, krovac, vezac, krstačica, pomagачa, rubnjak, podigač, prevjes, zateg, oglav* itd., a rjeđe prefiksanim, npr. *nadbralja, nuzbok, pobočnica, podbočnjaci, podkobilica, podkrov, supraće, suprtice, suzteg* itd.

Rječnikom pak dominiraju višočlani nazivi različitih sintaktičkih struktura. Dvočlani su nazivi obično imenice s atributom, npr. *krmeno kladio, krstačica popriečna, vanjska priečka* ili *brci sohe*. Pridjev omogućuje kolokaciju, odnosno upućuje na položaj na brodu, ili na funkciju, npr. *uteg prvenoga donjega letnoga jedra - uteg prvenoga košnjoga letnoga jedra, vjetrolovka velikoga jedra - vjetrolovka velikoga košnjoga jedra - vjetrolovka krmenoga gornjega jedra* itd. Stoga se logično uspostavljaju nizovi: *krmeni - prveni; košni - krovni - nosni; vanjski - nutrnji; donji - gornji - najgornji; rtni - grljeni - zatezni - oglavni...* Za primjer možemo navesti nizove *rtna / grljena / zatezna / oglavna bralja; prveni donji / košni / gornji / najgornji križ...* Vrlo se često osnovna sintaktička shema imenica + imenički atribut (npr. *oprava osovine, brci sohe*) proširuje atributima na tročlani (npr. *Žabica krmenog jedrila, klobučnica suhoga križa*), četveročlani (npr. *klobučnica krmenog košnjog križa, pratioci praća velikoga križa*) ili petočlani naziv (npr. *podigač prvenoga donjega letnoga jedra, zatezna bralja prvenoga sošnjoga jedra*). Ovi su višočlani nazivi izuzetna značajka opute na jedrenjaku. Uporedba s današnjim nazivljem za manje dijelove plovniha objekata pokazuje da su također opisni i višočlani, što vrijedi za sve male dijelove svih vrsta strojeva. I ne samo strojeva, nego svih makrosustava, pa tako na primjer i ljudskoga tijela u anatomskim rječnicima.¹³²

¹³² Od Babićevih suvremenika takav postupak obilježava i prvi hrvatski medicinski rječnik - *Rječnik lječničkoga nazivlja* Ivana Dežmana objavljen u Zagrebu 1868. godine.

Triangular Trinchetto volante	Gornja zadnjača Pršćeće prvo jedro	Toppsegel Fliehende fock
----------------------------------	---------------------------------------	-----------------------------

Brálo i vrveće opúto jedara na krmenom jedrilu.

Scotte della contra- mezzana	Zatezi košnoga krme- noga jedra	Schotten des Kreuz- marssegels
Bugna della contra- mezzana	Ubralja košnoga kr- menoga jedra	Geitau des Kreuz- marssegels
Demezzi della contra- mezzana	Srednje bralje krme- noga košnoga jedra	Bauchgording des Kreuzmarssegels
Bianca della contra- mezzana	Trbušnica krmenoga košnoga jedra	Bauchtalje d. Kreuz marssegels
Mantisello di contra- mezzana	Suzteg krmenoga koš- noga jedra	Refftalje
Borina di contramezzana	Vjetrolovka krmenoga košnoga jedra	Kreuzmarsbuline
Scotta di belveder	Zateg krmenoga gor- njega jedra	Schotte des Kreuz- bramsegels
Bugna di belveder	Ubralja krmenoga gor- njega jedra	Geitau des Kreuz- bramsegels
Bianca di belveder	Trbušnica krmenoga gornjega jedra	Bauchtalje d. Kreuz bramsegels
Borina di belveder	Vjetrolovka krmenoga gornjega jedra	Buline des Kreuz- bramsegels
Scotta di contrabelveder	Zateg krmenoga naj- gornjega jedra	Schotte des Kreuz- oberbramsegels
Bugna di contrabelveder	Ubralja krmenoga naj- gornjega jedra	Geitau des Kreuz- oberbramsegels
Sacchette	Uzice	Beschlagseisinge
Sacchette di terzaruolo (crozoletti)	Podveze	Reefseisinge
Scotta e mura della randa	Zateg i oglav zadnjače	Schotte und Halse der Besahn

Drugi je Babićev specijalni rječnik *Zapovjed brodovnih obava u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku* iz 1878. godine.¹³³ To je Babićeva četvrta knjiga, ali istovremeno prva koja na naslovnoj stranici navodi puno ime i prezime autora - Bože Babića. Do tada se na njegovim djelima nalazio samo inicijal imena i prezime, a na prvome rječniku čak ni to - tek oznaka "od jednoga pomorca" na naslovnici, i potpis "Sastavitelj" iza uvodnoga teksta. Također je to i jedina Babićeva knjiga tiskana u Bakru, sjedištu pomorske škole kojoj je tada bio upraviteljem.

U uvodnom obraćanju "rodoljubivoj mornarici" autor kaže: "Manjkajuć našoj mornarici ovakovo djelce, naumih ga izdati namjerom, da bi joj ujedno mogla poslužiti uputom i u zapovjed brodovnih obava u hrvatskomu jeziku, što se u našoj trgovačkoj mornarici i onako obavlja nekome smjesom hrvatsko-talijanskoga nariečja" (str. 3). Polazište mu je bila knjiga izašla u Trstu 1854. godine *Anhang zum italienisch-deutschen Wörterbuch zum Gebrauch für die k. k. Kriegs-Marine*.

Knjižica ima samo 20 stranica. Premda naslov sugerira drukčiji redoslijed jezika (*Zapovjed brodovnih obava u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku*), natuknički je niz talijanski, slijede prevedenice na hrvatskom i njemačkom jeziku. Mi ćemo se zadržati samo na središnjem, hrvatskom stupcu, u kojemu Babić nudi hrvatske zapovijedi, koje bi trebale zamijeniti talijanske i njemačke službene zapovijedi, odnosno onodobni uzus na brodovima s hrvatskim mornarima - svojevrsnu smjesu hrvatsko-talijanskih zapovijedi. Talijanske i njemačke zapovijedi prikazat ćemo u osnovnim naznakama, te konzultirati ih gdje bude potrebno.

Rekli smo da je građa podijeljena u 14 semantičkih skupina. Rječnik započinje zapovijedima vezanim uz razvijanje jedara da bi se dalje pratilo ponašanje broda i rad mornara u različitim meteorološkim uvjetima, naročito upravljanje brodom pod različitim vjetrovima do usidrenja. Stoga su naslovi značenjskih skupina sljedeći:

1. Razviti jedra
2. Pod jedrih za liepa vremena
3. Vjetar izpričava
4. Vjetar sve to više izpričava
5. Protivnim vjetrom
6. Vjetar oživljuje
7. Živim vjetrom

¹³³ Na naslovnoj stranici čitamo sljedeće podatke: *Zapovjed brodovnih obava u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku* od Bože Babića, privr. ravnatelja Kr. nautičke učione u Bakru. / U Bakru / Tiskom Stiglića i Desselbrunners / 1878.

8. *Sustaviti brod*
9. *Jakim vjetrom*
10. *Pod žestokim udarom vjetra*
11. *Izkrmiti*
12. *Vjetar je manji*
13. *Usidriti se*
14. *U čamcu*

Vidimo da su naslovi značenjskih skupina dani u rječniku samo na hrvatskom jeziku. To nedvosmisleno potvrđuje da je knjiga namijenjena hrvatskim pomorcima - hrvatskim časnicima, da zapovijedi izriču, i hrvatskim mornarima, da zapovijedi razumiju i mogu izvršiti.

Analizu možemo započeti upravo od ovih naslova. Dovoljan je samo pogled na naslove odjeljaka, pa da se logično zaključi: autor je morao predložiti jasne, razumljive a istovremeno kratke zapovijedi. Naime, o preciznosti zapovijedi ovisi njeno izvršenje, a o njemu pak sigurnost plovidbe. Nevrijeme može stvoriti značajnu buku u komunikacijskom kanalu pa je nužno služiti se zapovijedima koje sadrže što manje zalihosti, da bi bilo što manje mogućnosti za zabune, dakle - kratkim i jednoznačnim zapovijedima. Stoga u ovome rječniku dominiraju glagolski oblici, naročito imperativi. Osim toga, da ne bi bilo nesporazuma, iznimno se rijetko nude sinonimi, što je inače odlika Babićevih općih pomorskih rječnika. Kad bi sinonimi bili uvijek istoznačnice, što oni jesu po definiciji, bilo bi ih moguće uključiti u rječnik zapovijedi. Ali, daleko se češće radi o *približnoj sinonimiji*,¹³⁴ gdje su sinonimi zapravo bliskoznačnice, pa bi različito dekodiranje poruke u uvjetima u kojima se izriču zapovijedi moglo biti opasno. Zato su bliskoznačnice u takvu nazivlju nedopustive.

Iz ovoga proizlazi da je opravdano jezikoslovnu analizu započeti prikazom upotrijebljenih glagolskih oblika, budući da se njima označuju radnje koje mornari moraju učiniti u određenim trenucima plovidbe.

Nosilac je zapovijedi imperativ. Nalazi se u više od stotinu zapovijedi, što je pak više od trećine svih zapovijedi zabilježenih u Babićevu rječniku. Imperativ je - bez izuzetka - u drugome licu jednine, ali glagolski vid nije određen, pa se javljaju parovi *diži - digni, spuštaj - spusti; okreći - okreni...* Analiza pokazuje da se imperativ pojavljuje u rečenicama različitih sintaktičkih konstrukcija. Pomorske zapovijedi

¹³⁴ O terminu *približna sinonimija* ili *bliskoznačnost* usp. Marko Samardžija, *Leksikologija hrvatskoga jezika*, str. 18.

mogu biti jednočlane rečenice, premda je predikat češće dopunjen izravnim objektom, dok se složenim rečenicama zapovijedaju dvije naporedne ili uzastopne radnje. Neovisno o sintaktičkoj strukturi, jedna od zajedničkih značajki u svim ovim zapovijedima jest da je oblik imperativa na početku rečenice. Time je jasno označeno na kojem je dijelu zapovijedi naglasak.

Pokazuje to i dio talijanskih primjera, npr.: *Cazzare la randa - Zategni zadnjaču - Besahn vorschotten; Issa floc - Diži priečku - Klüver hist auf*, dok je u njemačkim zapovijedima rijetko glagolski oblik na početku, npr.: *Prontare per andare in porto - Spremaj se uči u luku - Vorbereiten zum Ankern*, što i očekujemo poznajemo li narav sintaktičkih odnosa u njemačkome jeziku. Što se talijanskih primjera tiče, a oni su izuzetno zanimljivi jer Babić od njih polazi i njima traži hrvatske prevedenice, oni pokazuju da poredak dijelova zapovijedi ili u hrvatskome stupcu uočena sintaktička struktura u talijanskome nije obvezatna, na primjer: *Timone alla roversa - Obrati krmilo - Steuer verkehrt...*

Odlika je dobre zapovijedi da je kratka i potpuno razumljiva svakome kome je namijenjena. Stoga su u osnovi ovoga dijela pomorskoga nazivlja jednočlane zapovjedne rečenice, npr. *Nakreni; Ukrmi; Izkrmi; Stani; Vozi; Razglavi; Spuštaj...* Spajanjem dviju zapovijedi ostvaruje se ušteda vremena, a nove složene rečenice mogu biti bezvezničke, npr. *Razglavi, skrižaj; Spusti, utegni*, ili sastavne rečenice obvezatno s veznikom *i*, npr. *Suzglavi i zategni; Skrižaj i spuštaj*.

Takve kratke zapovijedi nalazimo i u talijanskome i njemačkome stupcu, npr. *Poggia - Izkrmi - Fall ab*, odnosno spojene, npr.: *Maina, rientra - Spusti, utegni - Holt ein, Unterleesegel ab...*

Da bi se ostvarila potpuna preciznost ovakvih kratkih zapovijedi, rečenice su najčešće proširene objektom. Izdana naredba obično govori o radnji na određenome dijelu korita i jedrilja, pa i očekujemo izravni objekt: *Opremi vitao; Spremaj čampe; Spravi poluge; Obrati krmilo; Kupi vrvinu; Zategni zadnjaču; Skrati orepinu; Utegni priečku...* Da je takva zapovijed preciznija od one bez objekta, vidi se u usporednim zapovijedima. Tako samo stvarni kontekst pomaže razumijevanju zapovijedi: *Spuštaj; Suzglavi i zategni*, dok su naredbe s izrečenim objektom razumljive i izvan konteksta: *Spuštaj košna jedra; Suzglavi donja jedra; Zategni zadnjaču*. Naime, ista se radnja može vršiti na različitim objektima, odnosno konkretno na brodu mogu se dizati i ubirati razna jedra, natezati ili otpuštati oputa... Stoga je izricanje objekta u takvim zapovijedima obvezatno: *Uberi zadnjaču : Uberi košna jedra; Diži nastavke : Diži gornje križe : Diži gornja jedra : Diži veliko letno jedro...* Iz primjera je vidljivo kako dodatnu preciznost daje uporaba

obvezatnih semantičkih atributa. S druge je strane moguće na istome objektu obavljati različite radnje, pa bi ispuštanje glagolskoga oblika dovelo do pomutnje na brodu: *Zategni zadnjaču : Drži zadnjaču; Digni vesla : Pušti vesla...*

U zapovijedi je katkada uz predikat važno dati i neku priložnu oznaku, npr. *Okreni zada; Okreni obratno sprieda; Nakreni do kraja; Kreni do kraja na krmi; Zategni zadnjaču po sriedi; Odveži podveze na košnih jedrih i na zadnjači; Vozi desno, izpodsebe lievo...*

Isti se glagolski oblik može naći u različito strukturiranim zapovijedima, npr. *Nakreni; Nakreni do kraja; Nakreni vjetrom.*

Zakružimo iznošenje zapovijedi s imperativom nekim pojedinačnim primjerima: *Kormaru prihvati; Okreći vitlom; Uberi košnjače, ili uberi sve; Spremaj se na priećanje; Spremaj se ući u luku; Pripremi sidra i verige za usidriti se...*

Osim imperativa zapovijedi se često izriču infinitivom, npr. *Dignuti vanjsku priečku; Iztezati sidro; Izložiti pobočnicu i razviti donje pobočno jedro...* Često zapovijedi s glagolom u infinitivu ulaze u sinonimijski odnos sa zapovijedi s glagolom u imperativu, npr. *Kupiti vrvinu pobočnih jedara - Kupi vrvinu; Suzglaviti i zategnuti prveno jedro - Suzglavi i zategni prveno jedro...* Zapovjedni ton infinitiva blaži je od zapovjednoga tona imperativa, pa je stoga naredba izrečena imperativom jača. Ipak, to je razlika samo na površinskoj razini. Naime, obvezatnost izvršenja traži i zapovijed izrečena infinitivom, premda naoko više naliči na prijedlog ili opis radnje.

Za razliku od najčešće kratkih zapovijedi s imperativom, rečenice s infinitivom često su duge, pa su ne samo izravne zapovijedi nego i širi opisi zbivanja na brodu, npr.: *Izkrmiti sa podvezanimi košnjačami, prvenom velikom letnjačom i viharnom zadnjačom; Izložiti pobočnicu i razviti donje pobočno jedro; Ubrati najgornja i najdonja jedra...*

Ostali su glagolski oblici iznimni, npr. *Sidro visi; Praće nesmiju se taknuti pod vjetrom; jedro se nabere sa ubraljom i srednjim braljem, prateć zategom i sl.* I ovdje se nalaze zapovijedi koje su više opisi poslova koje u određenim okolnostima treba obaviti. Vidi se to dobro na ovoj - jednoj - Babićevoj zapovijedi, koju navodimo u sva tri jezika rječnika: *Tutte le vele di straglio come i floc nell, issarli devono essere prima cazzati col vento forte, e nel cargare la scotta non viene mollata - Za velika vjetra moraju se sva letna jedra prvo zategnuti nego li se uzdignu; i snimajuć ih mora zateg vazda zametnut biti - Beim hissen aller Stagegel und Klüver muss früher die Schotte angeholt werden; beim Niederholen bleibt die Schotte fest.*

ZAPOVJED

BRODOVNIH OBAVA

U

HRVATSKOM, NJEMAČKOM I TALIJANSKOM

JEZIKU

OD

BOŽE BABIĆA,

PRIVR. RAVNATELJA KR. NAUTIČKE UČIONE U BAKRU.

U BAKRU.

TISKOM STIGLIĆA I DESSELBRUNNERA.

1878.

Prolunga il tan- gone	Uložiti pobočnicu	Backspiere einlegen
Rientrare i velacci	Utegnuti gornja pobočna jedra	Leesegel einholen
Maina, rientra	Spusti, utegni	Leesegel ab
Dentro i bastoni	Unutra trklje	Spieren ein
Ogliere la man- novra dei ve- lacci	Kupiti vrvinu po- bočnih jedara	Leesegel gut räu- men

Vjetar sve to više izpriečava.

Bracciare di punta	Nakreni do kraja	Scharf anbrassen
Allare le burine	Nategnuti vjetro- lovke	Bulien anholen
Mura i trevi	Suzglavi donja jedra	An die Halsen und Schotten der Untersegel
Cazza randa	Zatogni zadnjaču	Besahnsechote vor

Protivnim vjetrom.

Allesti per virare di bordo	Spremaj se na prie- čanje	Klar zum Stagen
Orza timoniere	Prihvati kormaru	Steuermann an- luven
Cazza randa in mezzo	Zatogni zadnjaču po sriedi	Besahn mittschiff
Mola floe (o carga floe)	Smetni priečku (ili utegni prie- čku)	Klüver los (Klü- ver niederholen)
Smurra	Razglavi	Halsen auf
Mola di gabbia	Smetni krmene vjetrolovke	Marsbulien los
Tira mola a poppa	Okreni zada	Achter rund
Cambia floe	Okreni priečku	Klüver um

Najsloženija je sintaktička struktura, naravno, zavisnosložena rečenica. Budući da zapovijedi moraju biti kratke i jasne, te ne smiju od recipijentata tražiti dodatan napor u dekodiranju, ovakve su rečenice rijetke. Takav je sljedeći Babićev opis: *Prvo se ubere pod vjetrom onda nad vjetrom, prateć zategom i oglavju. Vjetrolovka ostane zametnuta dok jedro neizgubi mah jer se kod svakog biranja jedra mora paziti, da vjetar nelomi jedrom. Veliko jedro se zatvori za nevremena kad se obmota uzicom.*

Nasuprot ovim poduljim opisima nalaze se posebno kratke zapovijedi. Naime, skraćivanje zapovijedi koja time ne gubi informacijsku vrijednost moguće je neizricanjem glagola, što se u rječniku vrlo često koristi, npr. *Gori; Košnjari i gornjari gori; Na praće; Uzicu na plovac; čovjek u moru; Unutra trklje; Vesla doli i sl.*

Usporedba s talijanskim i njemačkim stupcem pokazuje da su i u tim jezicima glagoli neizrečeni, npr. *A riva le aspe - Poluge gori - Spillspachen auf Deck; Scandaglio al gavitello - Uzicu na plovac - Eine Leine an die Ankerboje; In croce - Na križe - In's Kreuz...*

Ovakve se zapovijedi ne pojavljuju uvijek u kratkim rečenicama, ali i kada su rečenice naoko duge, radi se o nizu kratkih naredbi većem broju mornara, što pokazuje sljedeća natuknica u Babićevu rječniku: *Pronti ai ghiudazzi, alle scotte, agli imbrogli, delle gabbie, al cargabasso del floc, ai bracci sopravento - Na podigače, na zatege, na bralje košnih jedara, na uteg priečke, na praće nadvjetrom - Klar an den Marsfallen Schotten und Geitauen, Klüverniederholer und Luobrassen.*

Prije zaključka zastanimo na uporabi atributa. Iz navedenih je primjera vidljivo da se u rječniku Bože Babića atributi pojavljuju gotovo u svim zapovijedima. To, kao i u prethodnome Babićevu specijalnom rječniku, otvara mjesto sumnji u dobar leksikografski postupak. Naime, atribut upućuje na složenu dubinsku strukturu, pa je u suprotnosti s osnovnim zahtjevom koji smo za zapovijed postavili - kratkoća. Nadalje, atribut se obično veže uz jezik književnih djela, a ne uz znanstveni stil, kojemu stručno nazivlje pripada.

Ipak, obje ove zamjedbe ustupaju pred osnovnom značajkom koju tehničko nazivlje mora poštivati - pred jednoznačnosta. A jednoznačnost, odnosno preciznost, postiže se upravo uporabom atributa, koji su sastavnice višečlanih naziva. Tako dobiveni nazivi jesu profesionalizmi, od kojih se u prvome redu očekuje jednoznačnost, a tek onda, ako je moguće, zadovoljavanje kriterija kratkoće. Precizno pozicioniranje dijelova brodske opreme, a u doba jedrenjaka odnosi se to na jedrilje i oputu broda, posebno je važno i dolazi do izražaja u sustavu brodskih zapovijedi. Kapetanu broda mora biti omogućeno s malo riječi izdati mornaru zapovijed koje uže treba pritegnuti ili

opustiti, on nema vremena za nejasne i neprecizne opise, a greške mogu biti sudbonosne. Trenutci u kojima se zapovijedi izdaju mogu biti kritični za opstanak broda, stoga je nužno da mornaru budu aspolutno razumljive, jednoznačne: *Zatvoriti najgornja jedra i utegnuti vanjsku priečku, gornja letna jedra i gornju zadnjaču*. Iz toga se vidi da su ponekad upravo takvi, dugi nazivi, nužni da bi se precizno obilježio neki pojam koji je mali ali važan dio mikrosustava unutar makrosustava (broda). Stoga su ovi atributi semantički obvezatni.¹³⁵

Tako i u talijanskim i u njemačkim ekvivalentima u ovome rječniku, što su pokazali već navedeni primjeri, a tako i u nazivljima drugih struka. Tvorbene mogućnosti njemačkoga jezika, zbog kojih hrvatskim dvočlanim sintagmama najčešće odgovaraju njemačke složenice, nisu u suprotnosti s iznesenim, jer u dubinskoj strukturi također pokazuju postojanje obvezatne atribucije. Pokazuje to usporedba triju stupaca u rječniku u kojima čitamo sljedeću dulju zapovijed: *Allestirsi per molar le vele, gabie, papafighi e contra, trevi sugli imbrogli - Spremaj se, da otvoriš košna, gornja i najgornja jedra, donja jedra na ubraljah - Klar zum Beisetzen der Mars-, Bram- u. Oberbramsegel, die Untersegel auf den Geitauen*. U talijanskom se nazivlju za vrste jedara upotrebljavaju netvorbene riječi ili izvedenice, u hrvatskome sintagme s obvezatnom semantičkom atribucijom, a u njemačkom složenice. To nam govori o različitim tvorbenim mogućnostima ovih jezika, ali i o izgrađenosti pomorskoga nazivlja u vrijeme sastavljanja rječnika.

Zastanimo na još jednoj dilemi vezanoj uz ovu Babićevu knjigu. Naime, nazvali smo je rječnikom, premda su upravo izneseni rezultati analize jasno pokazali da se u stupcima ne uspoređuju riječi triju jezika, nego najčešće složenije sintaktičke strukture: sintagme, jednostavne rečenice, složene, pa čak i zavisnosložene rečenice. Dakle, nije rječnik u uobičajenom smislu toga termina - "knjiga koja sadrži lekseme nekog jezika s objašnjenjima njihova značenja ili lekseme nekog jezika s njihovim ekvivalentima u stranom jeziku ili stranim jezicima".¹³⁶ Ali, zapovijedi su u ovoj knjizi natuknice, kojima se bilježi ekvivalent na druga dva jezika. Ta shema, dakle, odgovara shemi višejezičnih rječnika. U specijalnim ili posebnim rječnicima, među kojima su terminološki rječnici najbrojniji, sintagma je česta natuknica, budući da je ona, sintagma, termin, i ne da se objasniti zbrojem značenja svakoga leksema koji je njen dio. Uostalom, upravo provedena

¹³⁵ O semantički obvezatnim atributima usp. Marija Znika, *Odnos atribucije i predikacije*.

¹³⁶ Marko Samardžija, *Leksikologija hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika u XX. stoljeću*, str. 91.

usporedba s jednim od jezika u Babićevoj knjizi - njemačkim jezikom - pokazuje da su u nazivljima pojedinih struka istovrjednice hrvatskim sintagmama u njemačkome jeziku složenice.

Ovaj pogled u Babićeve specijalne rječnike iz 1877. i 1878. godine pokazao je dio njegova doprinosa hrvatskoj pomorskoj leksikografiji, a s preostalim rječnicima čini cjelinu koja stoji na čelu nastojanja da se hrvatski jezik uključi u pomorsko školstvo i postane službeni jezik pomorstva uz hrvatsku obalu. Specijalni su rječnici u tome odigrali posebno važnu ulogu - dokazali su da hrvatski jezik zadovoljava sve kriterije za jezik stručne literature, budući da se njime mogu imenovati i najmanji dijelovi jedrenjaka, te precizno izreći sve zapovijedi nužne za funkcioniranje broda.

Pomorski rječnik

ili

nazivlje za brodarenje po moru.

Sastavio i izdao

s pomoći senjske trgovačke i obrtničke komore

BOŽO BABIĆ

UMIROVLJENI RAVNATELJ NAUTIČKE ŠKOLE,

U SENJU 1901.

TISKOM IVE pl. HRELJANOVIĆA. (prije H. LUSTER).

U dvadeseto stoljeće ulazi Božo Babić novim značajnim leksikografskim djelom. To je *Pomorski rječnik ili nazivlje za brodarenje po moru*, izdan u Senju 1901. godine,¹³⁷ s pomoći trgovačke i obrtničke komore u Senju. Ovo je Babićevo djelo jedino izdano u Senju, kraju uz koji je vezan rođenjem, u kojemu je proveo svoje dječastvo i kamo se povukao kao umirovljeni ravnatelj bakarske nautičke škole.

U Predgovoru autor govori da već 34 godine skuplja riječi za "hrvatsko brodovno nazivlje na moru" i da je "izdao o tom po koju knjižicu" (str. 3). Pokoja knjižica očit je eufemizam za tri značajna rječnika i jedan putopis. Njegova knjiga *Nazivlje korita i jedrilja broda iz 1877.* godine jedna je od rijetkih hrvatskih knjiga u fondu Mornaričke biblioteke u Puli, što dokazuje da je očitio bila prisutna u stručnim pomorskim krugovima. Ne čudi stoga da je izazvala i pozitivne i negativne kritike, pa se Babić ovdje na njih osvrće i objašnjava svoje gledište na taj problem: "Priznajem, da nije lako sastaviti nazivlje posve dotjerano; ali u mojem nastojanju bilo mi je uvijek na pameti, da budu sve rieči što razumljivije, te će odmah i novajlija na brodu pogoditi njihovo značenje..." (str. 3). Naša analiza ovoga specijalnoga rječnika pokazala je na kakve je sve teškoće u radu nailazio, odnosno koji su bili razlozi uporabe dugih, višesložnih naziva. Dalje autor kaže:

¹³⁷ Na naslovnoj stranici čitamo sljedeće podatke: *Pomorski rječnik ili nazivlje za brodarenje po moru*. Sastavio i izdao s pomoći senjske trgovačke i obrtničke komore Božo Babić, umirovljeni ravnatelj nautičke škole / u Senju 1901 / tiskom Ive pl. Hreljanovića (prije H. Luster). Knjiga ima 61 stranicu.

“Po mojoj misli rieči se mogu prikladno skratiti samo upotrebom kod vježbanja na moru, kako si skraćujemo rieči i u drugim radnjama i potrebama. Dok se neprimi nazivlje u vježbu, nemožemo doći ni do poželjenih kraćenica, jer rieči treba da idu od usta do usta, pa kad proživu svoje vrijeme, prihvatit, ukorienit će se za cielo u najboljem obliku i slogu” (str. 4). Iz toga proizlazi Babićeva vjera da će “vrijeme i vježba ustaliti i pomorsko nazivlje” (str. 4). Hrvatsko, naravno.

A u tome pomaže i skupljanje nazivlja na terenu, pa Babić navodi neke riječi koje je u posljednje vrijeme čuo, naročito na senjskome području, a nisu zabilježene u dosadašnjim rječnicima, kao na primjer: *život vesla (fuso del remo)*, *junak (vela di fortuna)*, *vjetar na po krme (vento s mezza nave)*, *zastava na po boka (bandiera indarno)*, *ciepak (asta della bandiera)*, *ščipa (manovella)* i tako dalje (str. 5).¹³⁸

U uvodnome se tekstu Babić zaustavlja na jezicima koji nam svojim modelima izrade tehničkoga nazivlja mogu pomoći: “U pomorstini može se ipak udomiti i više naziva za istu stvar, ali težiti je nama na to, da budu nazivi kratki, kako ih ima englezki jezik za morsku struku po svojoj vježbi i upotrebi. Mogu ipak smjelo uztvrditi, da mnoge rieči u ovom hrvatskom nazivlju nisu ni duže od rieči talijanskih i njemačkih” (str. 4). Hrvatski je, dakle, jednako dobar kao i ovi navedeni “veliki” pomorski jezici.

Uostalom primjeri iz rječnika najbolje o tome svjedoče. Jedan od središnjih pomorskih termina u talijanskom je *manovra*. U ovome je rječniku Babić morao uz tu talijansku natuknicu nužno navesti u zagradama tri različita pojašnjenja na talijanskom, budući da su to u hrvatskome jeziku tri različita naziva, a u njemačkome dva:

Manovra (esercizio). Vježba. *Manöver*.

Manovra (movimento). Obava. *Manöver*.

Manovra (servizio). Vrvina. *Tauwerk*. (str. 38)

Vratimo se predgovoru. Osim osvrtnja na engleski kao jezik svjetskoga pomorstva i na talijanski i njemački kao značajne jezike za stručnu pomorsku terminologiju, posebno upozorava na novi jezik na našoj nautičkoj sceni - mađarski: “Na more nama prodire već jezik magjarski po političkoj snazi magjarskoga naroda, koji ipak nastava daleko od mora. Nastojmo, da se Hrvat ukaže pravim starosjediocem

na svojoj morskoj obali, služeći se svojom rieči na brodu i na moru” (str. 6). Babićevi rječnici upravo to jasno dokazuju. Uostalom, kada u 20. stoljeću mađarski više ne bude iza sebe imao *političku snagu magjarskoga naroda*, neće ga biti u pomorskome poučavanju, u kojemu nije ostavio nikakva traga. Jedini je trag povijesna činjenica da su se na mađarskome u Rijeci poučavale pomorske vještine na razini pomorske akademije, polagali ispiti i dodjeljivale svjedodžbe nautičarima koji taj jezik nakon toga više nisu u konkretnome pomorskome poslu, na brodu, upotrebljavali.

Rječnik je bio završen još 1900. godine, što vidimo iz nadnevka: *U Sv. Jurju kod Senja, mjeseca studenoga 1900.*, a autor se potpisuje samo inicijalima B. B. (str. 6). Samozatajan, istinski ljubitelj hrvatske riječi u pomorstvu, i time pokazuje da je bitan rječnik, a ne autor.

Ovaj je rječnik Bože Babića peti njegov rječnik, mogli bismo reći - kruna njegova dugotrajna leksikografskoga rada - stoga i najveći. To je opsežan trojezični talijansko-hrvatsko-njemački rječnik na ukupno 54 stranice, s više od 1.160 natuknica.¹³⁹

Talijanske su natuknice najčešće imenice ili višечlane sintagme koje označavaju dijelove broda od najznačajnijih koje poznaju i kontinentalci do najmanjih užadi, zatim su tu nazivi za vjetrove, mornare i brodske časnike, mjerne sprave i ostalo vezano uz brod i more. To vrijedi i za hrvatske istoznačnice u drugome stupcu, a najčešće i za njemačke istoznačnice u trećem stupcu. Razlika je najočitija u tome što samo u hrvatskome stupcu ima ponekada više ponuđenih naziva, dok se daje uvijek samo po jedan talijanski, odnosno njemački naziv.¹⁴⁰ To, naravno, proizlazi iz namjene rječnika - hrvatskim mornarima, te namjere rječnika - stvaranje hrvatskoga pomorskog nazivlja, stoga se nudi više, e da bi se moglo izabrati najbolje, pa onda omogućiti ustaljivanje jednome nazivu.

Pogledajmo tvorbu imenica u ovome rječniku. Jednočlani se nazivi, kao i u dosadašnjim rječnicima, odnose prvenstveno na veće i laicima poznatije dijelove broda (npr. *kotva*, *krma*, *leto*, *nos*, *sidro*) te na ostalo nazivlje vezano uz more i obalu (npr. *luka*, *nasip*, *odliev*, *osjeka*, *sidrište*, *žal*). Dio je toga općega pomorskoga nazivlja i danas u

¹³⁹ Ovo je jedini Babićev rječnik kojemu je pridodana stranica *Izpravci*, na kojoj autor ispravlja desetak pogrešno napisanih riječi, što je dobra pomoć, premda ipak nije sve naveo. Možemo samo žaliti što to nije činio i u drugim rječnicima, jer se neki nazivi pojavljuju samo jedanput, pa ne možemo biti sigurni jesu li ispravno napisani.
¹⁴⁰ Sinonimi su u talijanskom i u njemačkome stupcu zaista iznimni, npr. *Bollina*, *borina* - *Vjetrolovka* - *Baleine*, odnosno *Barile* - *Bačva* - *Tonne*, *Fass*.

¹³⁸ Dijalektološki zapisi potvrđuju bogatstvo pomorskoga nazivlja u senjskome području, od zapisa Pavla Rittera Vitezovića s prijelaza 17. u 18. stoljeće do suvremenih terenskih zapisa Milana Mogušića (*Današnji senjski govor*) i drugih dijalektologa, ali oblici koje Babić navodi već su prošli kroz fonološku prilagodbu književnom jeziku. Prvenstveno mislimo ovdje na prilagodbu refleksa glasa “jat” (*vjetar*).

uporabi, a poznato je i izvan pomorske struke (npr. *jedro, korito broda, krma, pramac, sidro, sordlo, trup broda, vitlo/vitao*¹⁴¹ itd.). Specijalizirani se pak izrazi vezani uz dijelove broda odnose prvenstveno na nazive jedara i užadi, pa su nazivi tek iznimno jednočlani (npr. *košnjača, zateznica*), a obično dvočlani i tročlani (npr. *brci sohe, košni križ, vjetrolovka velikoga jedra*), dok ni sintagme od četiri člana ili čak pet članova nisu rijetke (npr. *škota skradnjaka velike pamte, podigač prvenoga donjega letnoga jedra*). Ipak, budući da je ovo opći pomorski rječnik, brojnost je petočlanih sintagmi znatno smanjena, u odnosu na nazivlje navedeno u njegovu specijalnome rječniku *Nazivlje korita i jedrilja broda iz 1877. godine*, kao što je npr. *podigač dita velikoga košnjoga jedra* (s. v. *conduttore dell mante di gabbia*), *trbušna bralja prvenoga gornjega jedra* (s. v. *bianca di papafigo di parochetto*), *zatezna bralja velikoga sošnjoga jedra* (s. v. *imbroglio di scotta del ghis di maistra*) ili *uteg prvenoga košnjoga letnoga jedra* (s. v. *cargabasso della trinchettina*). I ustaljeni talijanski nazivi pokazuju da je višečlana sintagma nužnost.

Sve ovo pokazuje da se Božo Babić sastavljajući svoj peti rječnik služio prethodnim četirima, ali da nije nekritično unosio sve što je već zabilježio i objavio, nego da je, shodno činjenici da je *Pomorski rječnik* opći rječnik, izostavio specifične nazive za dijelove korita i jedrilja broda. Isto to vrijedi i za zapovijedi, čiji je broj također značajno smanjio u odnosu na *Zapovjedi brodovnih obava iz 1878. godine*.

Tvorbena raščlamba imenica pokazuje da je najprisutniji sufiksalni tvorbeni način, što je i očekivano, s obzirom na tvorbene mogućnosti hrvatskoga jezika. Plodni su sufiksi: **-ica** (*kolabrica, konopnica, krmenica, soherica, uzica, zateznica*), **-ača** (*košnjača, plutača, pomagača, talasnjača, zadnjača*), **-ina** (*glavina, puzina, oribina, ribina, stožina, vrvina*), **-ac** (*ciepac, ključac, palubac, plitvac, plutac, zaputac*), **-ak** (*grljak, izbježak, ogrljak, skradnjak, urežnjak, zaporak, zatežnjak*), **-lo** (*glasilo, gruzilo, iztezalo, lovilo, motovilo, naravnalo, vezalo*) i **-ar** (*gornjar, jedrar, konopar, krmilar, slagar, živežar*), dok su ostali sufiksi slabije plodni, npr. **-Ø** (*dovoz, izkrcaj, otvor, ovoj, vez, zateg*), **-ač** (*obšivač, podglavač, podigač, zaslonjač*), **-ka** (*cievka, letka, priečka*), **-ba** (*oprečba, plovičba, teglitba*), **-lac** (*ćeralac, izvrtilac, ronilac, šuperilac*) ili **-telj** (*pazitelj*)...

U odnosu na suvremenu hrvatsku tvorbu možemo reći da nema većih odstupanja, pa se tako na primjer nazivi za vršitelja radnje muškoga spola tvore sufiksom **-ar** (*jedrar, slagar, krmilar*)¹⁴², nazivi za

otvoren prostor na kojemu se obavlja neka radnja sufiksom **-ište** (*krkalište, pristanište, sidrište, vezište*), a slaganje sa suvremenim stanjem je i u nazivima isprava (*vjerovnica*), raznih davanja (*brodarina, najmovina, vozarina*), jedara (*talasnjača, zadnjača*)...¹⁴³ Ipak, i uza svu tvorbenu sukladnost biti hrvatskoga jezika, većina naziva navedenih u prethodnome odlomku nije se održala u suvremenome pomorskom nazivlju, a neke čak ne navodi ni *Pomorski rječnik* Radovana Vidovića (npr. *gruzilo, košnjača, krmilar, talasnjača*...), koji inače ima brojne natuknice samo s Babićevim potvrdama iz ranijih rječnika (npr. *kotva, pero, štenci, zadnjača, zaputac, zateg, zateznica, žaba*...), ili s Babićevim potvrdama kao najstarijima (npr. *kobilica, oputa, plavica, popelo, uzda*...)¹⁴⁴

Prefiksalna je tvorba imenica rijetka, npr. *leto - suleto, vjetar - nadvjetar - podvjetar, vezica - podvezica, praće - protupraće, klobučnica - suklobučnica, jačanje - objačanje* i sl., a prefiksarno-sufiksna, shodno očekivanju, i rjeđa, npr. *izhlap, pobočnica, pokrovac*...

Složenice nisu tako česte, premda ih se moglo očekivati više, budući da je jedan od mogućih uzora za nazivlje njemačka terminologija s mnogo složenica. Vidjeli smo, na primjer, da je Jakov Antun Mikoč u svoju skicu pomorskoga nazivlja uključio značajan broj složenica. Kako se Mikočeve složenice najčešće nisu zadržale u pomorskom nazivlju, Babićevo rijetko korištenje ovoga tvorbenog uzorka možemo označiti dobrim leksikološkim postupkom.

U ovome su rječniku imeničke složenice tvorene čistim slaganjem, npr. *brododiljač / brodograditelj, brodovlastnik, jugoiztok, parobrod, parostroj*, ili složenosufiksnom tvorbom, npr. *bjegomjer, jugozapadnjak, munjovod, stuponog, vjetrokaža* i sl.

Kad je natuknica imenica, često se navode sinonimi, npr. *plima, priliev; odsjeka, odliev; vislo, okrižica; dok, lučište; zapirač, zaporka; nasip, gat* itd. Osim sinonimijskih parova katkada se navode i sinonimijski nizovi, npr. *brodarina, vozarina, najmovina*.

Drugu skupinu natuknica čine glagoli koji označavaju radnje na brodu i kretanje broda po moru. Glagoli u hrvatskom jeziku mogu iskazati razliku po svršenosti, odnosno razliku u značenju vezanu uz prefiks, pa su uz jedan talijanski i jedan njemački glagol dana obično dva hrvatska glagola, npr. *jezditi, zajezditi; poorati, orati; odvaliti, svaliti; utišati, stišati* i sl.

¹⁴¹ Lik *vitao* hiperkorektno je prilagođavanje normi na osnovi štokavskoga sustava, gdje se svako *l* na kraju riječi zamjenjuje s *o* (*-l > -o*).

¹⁴² Iz prethodnoga se odlomka vidi da se osim sufiksom *-ar* nazivi vršitelja radnje muškoga spola tvore i sufiksima *-lac* i *-telj*, ali je broj primjera značajno manji.

¹⁴³ Usp. Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku, Nacrt za gramatiku*.

¹⁴⁴ O udjelu Babićevih termina u *Pomorskom rječniku* Radovana Vidovića vidi u poglavlju o Vidovićevoj rječniku.

Osim toga, navode se i sinonimi, i to najčešće glagoli, npr. *diljati, graditi (brod); letiti, jezđiti; odriješiti se, odvezati se; nasukati se, nasjesti; podmotati, podviti jedro*, ali je glagol u nekim sinonimijskim parovima sa sintagmama, npr. *bježati u krmu, razkrmiti*. Sinonimijski su nizovi rijetki, npr. s. v. *Naufragare* navode se čak četiri glagolske istoznačnice (ili bolje - bliskoznačnice): *razbiti se, prosukati se, potonuti, potopiti se*.

Sljedeću skupinu glagolskih natuknica čine zapovijedi, preuzete iz autorove knjige *Zapovjed brodovnih obava* iz 1878. godine, s naravno značajno suženim korpusom, npr. *Digni vesla!; Pusti!; Vraćaj!; Zavozi!; Prihvati oštro!; Spuzni! i sl.*

U uvodu Božo Babić spominje potrebu za kratkim nazivima. Analiza pokazuje da to nije uspio uvijek ostvariti, ali ipak su neki nazivi kraći od talijanskih ili njemačkih, npr. *Avarea grossa - Potar - Grosse Havarie; Avarea leggiera - Potrha - Leichte Havarie; Cavo di ratta - Rtac - Hundespint; Conduttore del parafulmine - Munjovod - Draht des Blitzableiters; Groppo di pasa - Uzlac - Der einfache Flaggenstich; Imboscare un bastimento - Orebriti - Schiff in Spanten; Opera morta - Talasnjača - Todtes Werk i sl.*

Ipak, već smo rekli da je u Babićevu nazivlju uočljiva prevaga višечlanih naziva, npr. *oglavna bralja, vanjska priečka, brod urebren, krstačica uzdušna, prvi nastav rebra, velika najgornja klobučnica, brod dugoga puta, klobučnica suhoga križa, klobučnica prvenoga najgornjega križa, letka prvenoga košnoga letnoga jedra, pratioci praća velikoga križa, vjetrolovka velikoga krmenoga jedra...* Analize su pokazale da u pomorskome nazivlju kao i u drugim dijelovima stručnoga tehničkoga nazivlja višечlani izrazi nisu opterećenje, nego upravo suprotno. Oni su rezultat složenosti izgleda broda i tehnologije rada na brodu. Stručni naziv mora biti apsolutno razumljiv - monosemičnost je uvjet. Znači da naziv mora biti jednoznačan a istovremeno sa što manje zalihosti (premda je buka u komunikacijskom kanalu ne samo moguća nego je, na primjer za nevremena i očekivana). Stoga su ovdje višечlani nazivi funkcionalni, dakle i potpuno opravdani.¹⁴⁵

I ti višечlani nazivi mogu ući u sinonimijski odnos s drugim složenim nazivima, npr. *podtremno gruzilo, gruzilo pod triemom*, ili s jednočlanim nazivima, npr. *admiral, pomorski vojvoda; križni brod, križnjak*.

¹⁴⁵ O tome su dani konkretni primjeri u analizi svakoga Babićeva rječnika. Kada je riječ o zapovijedima, u specijalnome smo rječniku iz 1878. godine našli jasnu potvrdu funkcionalnosti višечlanih naziva, npr.: *Spusti i opremi čamac; Izložiti pobočnicu i razviti donje pobočno jedro; Zatvoriti najgornja jedra i utegnuti vanjsku priečku, gornja letna jedra i gornju zadnjaču*.

U tome je kontekstu zanimljivo vidjeti što je Božo Babić u Predgovoru ovome rječniku o uporabi takvih višечlanih naziva rekao: "Vrieme i vježba ustaliti će i pomorsko nazivlje. Možda će od prvenoga nastavka postati prvi stav, od velikoga nastavka veli stav, od velikoga gornjega nastavka veli stavić i t. d." (str. 4). Autor, dakle, vremenom predviđa neke promjene u nazivlju koje donosi u rječniku, ne smatra sebe nepogrješivim i nazive nepromjenjivima, a pravac promjena vidi u kraćenju dugih naziva, stvaranju *kraćenica*. Sam o tome kaže: "Dok se ne primi nazivlje uvježbu, nemožemo doći ni do poželjenih kraćenica, jer rieči treba da idu od usta do usta, pa kad proživu svoje vrieme, prihvatit, ukorenit će se za cielo u najboljem obliku i slogu" (str. 4). To se zbiva sa svim tehničkim nazivljem, a mi smo danas svjedoci takvoga nezavršenoga procesa u području stvaranja računalnoga nazivlja.

Recimo na kraju koju o Babićevu odnosu prema primanju pomorskih naziva iz drugih jezika.

Kada Babić ne bi na terenu našao hrvatskih naziva, upuštao se u novotvorbu, pa rječnik sadrži i autorove, individualne kovanice. Nije se zadovoljavao iskrivljenim stranim naknadno "ponašenim" nazivima koje su hrvatski pomorci tada upotrebljavali. Zbog toga je stava njegov leksikografski rad, kao i sakupljački i zapisivački rad ostalih nastavnika bakarske škole, u stručnoj literaturi označavan kao "bakarska škola radikalnoga purizma".¹⁴⁶ Neki su, pak, takve stavove smatrali nepotrebnim opterećenjem tehničkoga nazivlja, budući da je njihovo polazište bilo da valja normirati riječi koje su se ustalile u uporabi, bez obzira na porijeklo. Stav da ustaljene jezične navike ne treba mijenjati, pa i na štetu hrvatskoga duha našega pomorskog nazivlja, imaju neki mlađi nastavnici bakarske pomorske škole, a među njima je o tome najviše pisao Juraj Carić koncem 19. i početkom 20. stoljeća. O Carićevu otporu prema Babićevim prijedlozima (npr. *zadnjača, prečka*) koji bi trebali zamijeniti tuđice (npr. *randa, flog*), bit će više riječi u odlomku posvećenome njegovoj leksikološkoj i terminološkoj koncepciji.

Babić je, dakle, pokušavao zapisati postojeće hrvatsko nazivlje na terenu, te novotvorbom dopuniti praznine, a izravno je preuzimao što je manje mogao, i to iz talijanskoga nazivlja. Tako s. v. *Bracci* donosi *praće*, s. v. *Quarantina* ima također fonološki prilagođenu riječ *kvarantina*, a s. v. *Spago (da vela)* ima morfološki prilagođen leksem *špag (za jedra)*.

¹⁴⁶ Radovan Vidović, *Jadranske leksičke studije*, str. 227.

Vidimo da je Babić pokušavao, pa uglavnom i uspijevao izbjegavati ovakav način posuđivanja iz talijanskoga jezika. Ipak, postoji i semantičko posuđivanje (kalkiranje) kao sofisticiranija vrsta posuđivanja, koja nudi na prvi pogled domaći izraz, o čijemu stranome polazištu doznajemo tek iz provedene poredbene analize. Stoga nas ne čudi da u rječniku nalazimo veliki broj kalkiranih naziva, naročito višechlanih, npr. s. v. *Bastimento di lungo corso - Brod duge plovidbe, Padrone d'una barca - Gospodar broda, Vapore a elice - Parnjača na svrdlo*, ali i jednočlanih, npr. s. v. *Ottante - Osmar...*

Da ne preuzima samo hrvatski jezik iz talijanskoga, vidimo i s. v. *Bark*, gdje isti naziv nalazimo i kao hrvatsku i kao njemačku istovrjednicu, ili s. v. *Brigg*, gdje je jedina razlika fonološka adaptacija u hrvatskome nazivu *brik*.

Babić u svoj rječnik uključuje internacionalizme (npr. *loksodromija, milja*) i riječi iz talijanskoga jezika, dok je iz drugih jezika preuzimanje minimalno. Tako na primjer za razliku od Jakova Antuna Mikoča, Babić nije unosio turcizme. Iznimka je s. v. *Passera* riječ *čamac*, ali smo danas svjesni da je taj turcizam u izrazitoj uporabi. Naime, do pred konac 19. stoljeća nije u hrvatskim rječnicima zabilježen, a kao prvi leksikografski zapis Vidović navodi¹⁴⁷ da ga tada nalazimo u prvoj knjizi *Akademijina rječnika*, što ju je uredio Đuro Daničić, očito prema *Srpskom rječniku* Vuka Stefanovića Karadžića. Božo Babić s. v. *Passera* u svojemu prvome rječniku iz 1870. godine ima dvije riječi: *čelnuk* i *vozica*, a s. v. *Barca* ima *čamac* i *čelnuk*. Babić ima *čamac* i u svojoj knjizi iz 1878. godine *Zapovjed brodovnih obava*. Dakle, riječ je sustavno u Babićevim rječnicima, a i danas se upotrebljava za označavanje malih plovila. U nekim je ustaljenim sintagmama danas nezamjenjiva (npr. *čamac za spašavanje, gumeni čamac* i sl.), premda jezični savjetnici upozoravaju da je bolji izbor općejadranski izraz *barka*, upotrebljavan od 15. stoljeća,¹⁴⁸ ili stare hrvatske riječi praslavenskoga porijekla *lađica* i *čun*.¹⁴⁹ Dodajmo da je za mala plovila u starim hrvatskim rječnicima bila veća raznolikost, pa ćemo navesti samo neke primjere, te uz njih samo autore nekih rječnika ili pjesnike koji su ih zabilježili: *brodić* (Vitezović), *brodac* (Mikalja, Della Bella,

Belostenec), *brodak* (Baraković), *brodica* (Vitezović), *plav* (Vrančić, Jambrešić), *plavčica* (Vrančić, Vitezović, Tomo Babić), *plavca* (Baraković), *plavka* (Pavlinović), *plavica* (Božo Babić), *ladja* (Habdelić, Jambrešić), *ladjica* (Vitezović, Jambrešić), *čun* (Vitezović), *barka* (Habdelić, Belostenec, Tomo Babić, Stulli)... Uz bilješke s terena (*barčica, kajić, gajeta...*) to zaista svjedoči o velikome bogatstvu naziva za mala plovila.

I jedna leksikološka napomena. Dio naziva naveden u ovome odlomku na tvorbenoj razini označujemo kao deminutive, ali je važno reći da ove umanjene gube svoju stilističku funkciju, koja obično upućuje osim na malo još i na nježno, pjesničko, mlado i sl. Ove su umanjene time što su postale stručni nazivi sačuvala samo semantičku funkciju. Stoga je odnos *brod - brodić* ili *lađa - lađica* u prvome redu odnos dvaju stručnih naziva za vrste plovila.

Neke strane riječi ipak jasno prodiru u hrvatsko pomorsko nazivlje tako da ih danas i ne osjećamo stranima. Takva je na primjer riječ *sidro*, koja je u starogrčkome glasila *sideros* (u srednjogrčkome *sideron*). *Sidro* navode autori brojnih starih hrvatskih rječnika: Vrančić, Mikalja, Della Bella, Belostenec, Voltić, Stulli... I u književnim je tekstovima hrvatskih pjesnika, navedimo samo najzanimljivije: u *Juditi* Marka Marulića ili u *Ribanju i ribarskom prigovaranju* Petra Hektorovića. Za riječ *sidro* Petar Skok kaže: "Treba pretpostaviti da je riječ *sidro* ušla u naš jezik posredstvom dalmato-romanskoga".¹⁵⁰ S istim je značenjem u hrvatskome jeziku upotrebljavana riječ slavenskoga porijekla *kotva*. Premda u osnovi znače isto, Babić tim dvjema riječima daje različita značenja: s. v. *Ancoratto* navodi *kotva, malo sidro*, a s. v. *Ancora* ima samo riječ *sidro*. Dakle, strani je izraz zauzeo šire semantičko polje, ima opće značenje, a staroj je hrvatskoj riječi značenje omeđeno na oznaku za malo, pa će biti logično da se zadržava u kratkoj plovidbi, na malim brodicama, među pomorcima koji i ne moraju imati pomorskoga školovanja. Uostalom, riječ *sidro* se "ukotvila" kao hrvatski pomorski naziv puno ranije od Babićeva vremena - vidjeli smo da je nalazimo sustavno od prvoga hrvatskoga rječnika Fausta Vrančića iz 1595. godine preko Šulekova¹⁵¹ prijedloga tehničkoga nazivlja do danas. *Kotva* polako ali sve vidljivije klizi u pasivni leksički sloj.

To su samo neke riječi koje pokazuju Babićev odnos prema mogućnostima stvaranja hrvatskoga pomorskog nazivlja.

¹⁴⁷ Usp. Radovan Vidović, *Pomorski rječnik*, str. 103.

¹⁴⁸ Najstarije je spominjanje u trogirskim, dubrovačkim i kotorskim zapisima (usp. Radovan Vidović, *Pomorski rječnik*, str. 517-518.), a kasnije u djelima i rječnicima nastalim prvenstveno na jadranskome prostoru, ali i u prvome kajkavskome rječniku - *Dikcionarju* Jurja Habdelića iz 1670. godine - nalazimo natuknicu *barka* (navis).

¹⁴⁹ Usp. *Govorimo hrvatski. Jezični savjeti*, str. 119. (autorica ovoga priloga: Sanja Vulić).

¹⁵⁰ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*.

¹⁵¹ U analizi Babićeva pomorskoga putopisa vidjeli smo da se autor poziva na Šulekovo nazivlje vezano uz *sidro* i dijelove *sidra*. Za detaljniji opis usp.: Božo Babić, *Mladi mornar*, str. 38.

Pomorski rječnik iz 1901. godine rezultat je Babićeva vrijedna rada više desetljeća. Donosi više od tisuću pomorskih naziva, prvenstveno vezanih uz jedrenjake. Budući da je još prije Babićeva rođenja parni stroj primijenjen na parobrod, te da su već u Babićevoj mladosti u riječku luku uplovljavali parobrodi, preuzimajući jedrenjacima polako ali sigurno primat i u vojnoj i u trgovačkoj mornarici, nazivlje za dijelove jedrenjaka nezaustavljivo je počelo prelaziti u pasivni rječnički fond. Dok je nazivlje za jedrenjake još bilo suvremena potreba pomorskoga školstva i života na brodu u vrijeme izdavanja prvih Babićevih rječnika, ovaj posljednji rječnik, tiskan u dvadesetom stoljeću, opisuje i imenuje u većemu svojem dijelu vrste brodova i njihovu opremu koja se sve manje i manje upotrebljavala.

Unatoč tome Babićev rječnik nije prošao bez odjeka. Još je iste godine javnosti predstavljen u tadašnjem najznačajnijem hrvatskom časopisu "Vienac". Učinio je to Luka Roić, nastavnik bakarske pomorske škole.¹⁵² Roić nije bio samo pomorski stručnjak, nego je također kao i Babić bio jedan od sakupljača pomorskoga nazivlja za korito i jedrilje broda. Prikaz je vrlo pohvalan, a izuzetno je značajan poziv stručnjacima da autoru, Boži Babiću, šalju prijedloge za ispravak, najavljujući time rad na drugome popravljenom izdanju. U riječkome je "Novom listu" 1990. godine ogranak Matice hrvatske objavio oglas o traženju *Primorskoga rječnika*, prema Matičinim podacima posmrtno objavljenoga 1912. godine, malom nakladom od samo 330 primjeraka. Na žalost nitko se na oglas nije javio, ne samo da nitko nije donio rječnik, nego niti kakvu obavijest o njemu. Je li to bilo drugo popravljenom izdanje *Pomorskoga rječnika*, koje najavljuje Luka Roić, ili je to neki novi rječnik na kojemu je Babić radio posljednje desetljeće svojega života, ili ipak samo neprovjeren podatak - ne znamo.

Vratimo se Roićevu prikazu Babićeva rječnika. Rekli smo da je to pohvalan prikaz, ali je njegova vrijednost još i više u tome što se na nj i kritički osvrće. Izdajamo dvije konkretne primjedbe.

Na stranici 13. s. v. *Bocca di bastimento* Babić daje hrvatsku istovrjednicu *pero broda*, te njemačku *Grösste Breite des Schiffes*. Roić

¹⁵² Naslov je članka poduži: L. Roić, Božo Babić, *Pomorski rječnik ili nazivlje za brodarenje po moru, Senj 1901*. Premda nigdje nema punoga imena autora prikaza, neosporno je to Luka Roić, također nastavnik bakarske pomorske škole, te ravnatelj od 1882. do 1892. godine, dakle, nakon Babića. Ovaj prikaz nudi još jedan podatak: Babićev je rječnik imao cijenu od 1 krune i 20 florina. Osobno mi je žao što nisam uspjela naći više takvih "malih", životnih podataka o Babićevim rječnicima (oglas u novinama, indirektno osvrte i slično).

ne prihvaća leksikaliziranu metaforu *pero broda*, nego nudi dva hrvatska jednočlana naziva: izravnu prevedenicu s talijanskoga *usta* (također metaforu), te naziv *otvor*. Obje su riječi očitro višeznačne, te takve nisu najbolje za stručno nazivlje. Naravno, to se odnosi i na Babićev naziv.¹⁵³ Da ni jedan od ova tri naziva nije dobar terminologijski izbor, pokazuju podatci iz Vidovićeva *Pomorskoga rječnika*, gdje nema natuknica *otvor* i *usta*, a *pero* ima potvrdu samo u Babićevu putopisu, kao zapis "u zadarskoj okolici", sa značenjem 'širina broda'. U suglasju je to s pridjevom *perni*, u izrazu *perno rebro*, što znači 'najšire rebro u boku', a potvrda je i opet samo Babićeva, i to iz *Morskoga rječnika*, također s napomenom o istome lokalitetu (ovdje: "na otocima zadarskijem"). Suvremeni pomorski rječnik bilježi sintagme koje bi odgovarale ovome značenju: *širina broda*, *širina broda na glavnom rebro*, odnosno *najveća širina broda* i *najveća širina broda na glavnom rebro*.¹⁵⁴

Druga se Roićeva primjedba odnosi na naziv *morski častnik* (s. v. *Ufficiale di marina*, str. 58), umjesto koje predlaže *pomorski častnik*. Njegova je argumentacija da je moguća sintagma *morski pas*, "jer on u moru živi", što dakle ne vrijedi za posadu broda.¹⁵⁵ Već smo u vezi s naslovom prvoga Babićeva rječnika - *Morski rječnik* - zastali na uporabi pridjeva *morski* i *pomorski* u njegovome nazivlju.¹⁵⁶ Naveli smo Babićevo detaljno obrazloženje u korist pridjeva *morski*, koje je ponovio u putopisu. Naslovom ovoga svojega petog rječnika - *Pomorski rječnik* - očitro je odstupio od te argumentacije, a to potvrđuju i neke riječi, od kojih se s *morskim častnikom* najbolje može usporediti sljedeći naziv za člana brodske posade: s. v. *Ammiraglio - Admiral, pomorski vojvoda*. Možemo samo ustvrditi da je previdom u pojedinim riječima ostao ranije uporabljavan pridjev, pa tako i u primjeru *morski častnik*. Ova je Roićeva primjedba i sa stanovišta suvremenoga nazivlja ispravna.¹⁵⁷ Naime, suvremeni rječnik hrvatskoga pomorskoga nazivlja uz pridjev *pomorski* ima sintagmu *pomorski kapetan*, dok uz pridjev *morski* nema

¹⁵³ Tako se u *Rječniku hrvatskoga jezika* Vladimira Anića (Zagreb 1994.) navode po četiri značenja za riječi *otvor* i *usta*. Za riječ *pero* navodi se čak devet značenja, a upravo deveto pripada pomorskome nazivlju: "kobilica jedrilice" (što je središnja uzdužna čvrsta drvena osnova broda, pa nikako nije sukladna ovdje rasparavljano značenju poprečnoga otvora broda).

¹⁵⁴ Usp. Boris Pričard i sur., *Hrvatsko ili srpsko engleski rječnik pomorskog nazivlja*, str. 229.

¹⁵⁵ Zanimljivo je da se na istoj stranici nalazi i sintagma *morski običaj* (s. v. *Usanza di mare*), na koju se ne osvrće.

¹⁵⁶ Usp. poglavlje *Prvi hrvatski tiskani pomorski rječnik*.

¹⁵⁷ Roić također ne prihvaća sintagmu *val mora* (s. v. *Colpo di mare*, str. 21.), nego nudi *udarac mora*, i slično.

NACRT RADA NA POMORSKOM NAZIVLJU JURJA CARIĆA

sintagmi sa značenjem članova posade, ne ubrajamo li u to, naravno, *morskoga vuka*, leksikaliziranu metaforu sa značenjem 'iskusan pomorac'.¹⁵⁸

Provedene analize rječnika *iskusnoga pomorca* Bože Babića pokazale su da je cijeli život radio na stvaranju hrvatskoga pomorskog nazivlja. Nazivlje koje je ponudio pripada hrvatskome književnom jeziku, budući da autor nije nekritično unosio sve što je čuo ili sâm o pomorskome nazivlju znao. Pod time u prvome redu mislimo na mornarske žargonizme i lokalne čakavske nazive, koje je kao (*po*)*morski častnik* i *Svetojurčan* zasigurno poznao. Mornarske je žargonizme, npr. *bonaca*, *flok*, *kolomba*, *navigacija*, *prova*, *randa*, *škota*, *škver*... zamijenio nazivima iz hrvatskoga književnog jezika: *tišina*, *priečka*, *kobilica*, *plovitba*, *pramac*, *zadnjača*, *zateg*, *brodarnica*... Izuzetno su rijetki leksemi iz čakavskoga područja kao *mašklin* (s. v. *Majo picco*) ili leksem iz kajkavskoga podneblja *luknja* (s. v. *Boccaporta*). Naime, upravo se iz odnosa prema neknjiževno-jezičnim izrazima (dijalektizmima, žargonizmima, arhaizmima, tuđicama...), uz istovremenu otvorenost općehrvatskome leksičkome korpusu, najbolje vidi leksikografova namjera: izraditi rječnik pomorskih naziva na hrvatskome književnom jeziku.

Stoga to više čudi često navođenje u literaturi da je Božo Babić stvarao hrvatsko pomorsko nazivlje na osnovi svojega senjskoga nazivlja! Ali, budući da takve "konstatacije" nigdje ne prate primjeri, zapravo nas to onda i ne čudi.

A danas postoji relevantna literatura. Studija *Današnji senjski govor* Milana Moguš, a posebice rječnik i ogledi govora njoj pridodani, najbolje pokazuju senjsko pomorsko nazivlje. Ono je pod značajnim utjecajem talijanskoga jezika, odnosno pripada mornarskome žargonu sjevernojadranskoga prostora. Izdvojimo samo neke pomorske nazive: *ankora*, *bonaca*, *bokaporta*, *bordizat*, *flok*, *kapitan*, *kolunba*, *kontraranda*, *randa*, *štiva*, *timun*, *vapor*...¹⁵⁹ Tih, pak, noštromizama, kao što smo vidjeli u rječnicima Bože Babića nećemo naći, zamijenjeni su hrvatskim nazivima, najčešće novotvorenica. Babić također nema ni čakavske likove leksema koje je Moguš zabilježio kao dijalektološke podatke koji pokazuju neku fonološku značajku senjskoga govora različitu od književnoga jezika. Tako nema zapisa *jadro* i *jadrenjak*, ili *nevera* i *mriža*, nego standardizirane likove *jedro* i *jedrenjak*, odnosno *nevjera* i *mrieža*, i slično.

Vjerujemo da je naša raščlamba Babićeva leksikografskoga rada, uz možda ponegdje previše primjera, ali s težnjom da tvrdnje budu vjerodostojne, jasno pokazala da je Božo Babić zaista zaslužio epitet *oca hrvatskoga pomorskog nazivlja*.

U prethodnim smo poglavljima detaljno pregledali rječnike Bože Babića i na brojnim primjerima ustvrdili kakav je bio njegov stav prema bilježenju pomorskih naziva. Vidjeli smo da mu je polazište bila zapisana građa s terena, i to riječi iz primarnoga, hrvatskoga fonda. Da bi to mogao ostvariti, prikupljao je građu uzduž jadranske obale, od Rijeke do Kotora, a nije zaobilazio ni riječne nazive za vrste brodova, prihvaćajući i te plovne objekte dijelom hrvatske brodarske baštine. Stoga se u popisu mjesta zapisa brojnih riječi ne nalaze samo otočne i primorske lokacije, nego i savska i dravska, a naročito neretvanska obala. Babiću je ta širina zahvata bila nužna, jer je njegov cilj bio izrada rječnika standardiziranoga pomorskog nazivlja, pa je najlogičnije bilo prikupiti postojeće nazivlje na cijelome terenu. Te je lokalne i dijalektalne nazive tada fonološki i morfološki prilagođavao hrvatskome književnom jeziku, pa je takve književnojezične likove zapisivao u svojim rječnicima. Tek ako ne bi takvim načinom pronašao hrvatskih naziva, služio se novotvorbom, pa njegovi rječnici sadrže i autorove kovanice. Ipak, ne toliko koliko bismo možda očekivali od toga tipičnoga leksikografa 19. stoljeća, koji je uzor u svojem radu vidio u Bogoslavu Šuleku. Zajednički im je zadatak bio stvaranje hrvatskoga tehničkoga i znanstvenoga nazivlja, pa je novotvorba bila opravdan izbor.

To su bila dva moguća izvora pomorskoga nazivlja, i u oba je Babić zahvaćao. Ali, u treći mogući izvor nije zahvaćao, ako je ikako mogao. Nikako se nije zadovoljavao iskrivljenim stranim naknadno "ponašenim" nazivima koje su hrvatski pomorci tada upotrebljavali, a koje pomorska leksikografska literatura naziva noštromizmima. Zbog

¹⁵⁸ Usp. Boris Pričard i sur., *Hrvatsko ili srpsko engleski rječnik pomorskog nazivlja*, str. 156. i 108.

¹⁵⁹ Milan Moguš, *Današnji senjski govor*, str. 5-152. (Rječnik: 115-146.; Ogledi govora: 147-150.).

toga je stava njegov leksikografski rad, kao i sakupljački i zapisivački rad ostalih nastavnika bakarske škole, u stručnoj literaturi označavan kao "bakarska škola radikalnoga purizma".¹⁶⁰

Ipak, ne svih bakarskih nastavnika i sakupljača pomorskoga nazivlja. Neki su, naime, takve stavove smatrali nepotrebnim opterećenjem tehničkoga nazivlja, budući da je njihovo polazište bilo da valja normirati riječi koje su se ustalile u uporabi, bez obzira na porijeklo. Stoga oblikuju stav da ne treba mijenjati ustaljene jezične navike, pa i onda kada su riječi stranoga porijekla. Po jednome od njih, Jurju Cariću, ti su se pomorski izrazi "kasnije odjenuli hrvatskim oblikom i ostali naši".

Tko je bio Juraj Carić, u prethodnim poglavljima spomenut kao bakarski nastavnik, autor pomorskih udžbenika, analitičar pomorskoga školstva, kritičar Crnićeva rječnika i putopisac?

Rođen je 1854. godine u Svirču na Hvaru, na Hvaru je započeo školovanje, a nastavio ga u Priku kod Omiša, Dubrovniku i Splitu.¹⁶¹ Po završetku pomorske škole u Splitu otisnuo se kao kadet na dvogodišnje putovanje jedrenjakom *Jared*, koje je kasnije bilo izvorom za pomorski putopis *Slike iz pomorskog života*. Time njegovo školovanje nije bilo završeno: u Trstu polazi viši tečaj nautike i polaže kapetanski ispit, a u Grazu tri godine studira matematiku, fiziku i astronomiju. Nakon položenoga ispita u Trstu bio je imenovan nastavnikom matematičke i nautičke znanosti za nautičke škole.

Time počinje plodno dugogodišnje poučavanje u pomorskim školama Austro-Ugarske Monarhije. Prvo mu je radno mjesto bilo u bakarskoj pomorskoj školi, u kojoj je, u usporedbi s ostalim školama u kojima je radio, bio najkraće - od 1882. do 1890. godine, ali mu je to bilo najplodnije i najznačajnije razdoblje. Tada je, naime, objavio i svoj već spomenuti pomorski putopis i pomorske udžbenike na hrvatskom jeziku, čemu ćemo se kasnije vratiti.

Zbog politike Khuena Hedervarija Carić traži premještaj u Dubrovnik, gdje ostaje do 1901. godine, kada je premješten u Kotor i tamo ostaje kao ravnatelj pomorske škole do umirovljenja 1912. godine.

Kao političar opredijelio se protiv autonomaša te bio član Narodne stranke. Bio je narodni zastupnik, a njegov je prvi govor u

Dalmatinskom saboru u Zadru 1902. godine bio o pomorskim školama. Govorio je o zastarjelosti sustava školovanja, zbog čega je nužno proširiti obuku, i stručno i teorijski. Po Cariću su ispiti osposobljavanja u pomorstvu "negacija svake znanosti i stručnosti".¹⁶²

Ovaj smo problem naznačili u pregledu rada pomorskih škola u 19. stoljeću, pa vidimo da se stanje do početka novoga stoljeća nije popravilo. A ni sljedećih desetljeća. Naime, Juraj Carić ovu temu nastavlja i poslije Prvoga svjetskog rata, kada u splitskim novinama "Novo doba", "Jugoslavenski narod" i "Država" govori o nastavnome programu, u kojemu je u središtu plovidba i manovra jedrenjaka, a oni su nestali iz trgovačke mornarice u drugoj polovini 19. stoljeća. Stoga se treba preorijentirati na plovidbu i manovru parobrodima, uz proširenje opće naobrazbe. Oliver Fijo u vezi s ovim stavovima vidi Carića kao "naprednog i zaslužnog pomorskog stručnjaka, čije bi zamisli, naročito u pitanju pomorskog školstva, bile i danas korisne."¹⁶³ Ovdje valja podsjetiti i na povijesni kontekst, dakle vrijeme kada je pisan ovaj članak: pedesetih je godina, naime, opet bilo različitih pokušaja reorganizacije pomorskoga školstva, pa kada Fijo govori o primjenjivosti Carićevih stavova na suvremeno stanje, tada prvenstveno aludira na preseljenje nautičkoga smjera bakarske škole u Rijeku od 1947. do 1954. godine.

Vidimo da se Carić nakon umirovljenja nije prestao baviti pomorskim temama, ni kao stručnjak ni kao pedagog. Kada se poslije Prvoga svjetskog rata ustrojila nova država, ostvarile su se njegove želje kao jugoslavenskoga rodoljuba.¹⁶⁴ Ponovno se aktivirao i postao inspektor pomorskih i stručnih škola u Pokrajinskoj vladi u Splitu. Juraj Carić je umro 1927. u Jelsi na rodnome otoku Hvaru.

Za naše su predstavljane hrvatskoga nazivlja najznačajnije Carićeve knjige s pomorskim temama. *Pomorska enciklopedija* bilježi uz Carićevo ime da je on "prvi u nas pisao stručne knjige iz područja nautičke znanosti". Pod time se misli na radove nastale za autorova boravka u Bakru.

Prvi je Carićev rad objavljen u izvještaju bakarske pomorske škole za 1882.-1883. školsku godinu: *O reduciranju observiranih elemenata k središtu zemlje pri opredjeljivanju geografične duljine pomoću mjesečnih*

¹⁶⁰ Radovan Vidović, *Jadranske leksičke studije*, str. 227.; usp i: Diana Stolac, *Hrvatsko pomorsko nazivlje*, str. 176-185.

¹⁶¹ O životu i radu Jurja Carića usp. sljedeću literaturu: Oliver Fijo, *Juraj Carić - pisac, pomorac i pedagog, uz stogodišnjicu rođenja*; Antun Pasko Kazali, Mato Vodopić, Luka Botić, Juraj Carić, *Izabrana djela*; *Pomorska enciklopedija*; *Pomorski leksikon*.

¹⁶² Oliver Fijo, *Juraj Carić - pisac, pomorac i pedagog, uz stogodišnjicu rođenja*, str. 19.

¹⁶³ Oliver Fijo, *Juraj Carić - pisac, pomorac i pedagog, uz stogodišnjicu rođenja*, str. 19.

¹⁶⁴ Tako će se za njega naći mjesta u Stanojevićevoj *Narodnoj enciklopediji srpsko-hrvatsko-slovenačkoj*, u kojoj drugi pomorski pripovjedači, leksikografi ili pedagozi nisu zabilježeni. Carić je predstavljen kao pripovjedač, ali se ne navode njegovi pomorski udžbenici.

distanca, objavljen iste godine u Zagrebu i kao posebna knjiga s naslovom *Nješto o mjesečnih distancah (nautičko-astronomska rasprava)*. Riječ je o stručnome tekstu od 45 stranica iz područja nautičke astronomije, važnoga područja za tadašnje upravljanje brodovima.

Iz područja nautičke astronomije izdao je i svoj prvi udžbenik: *Elementi matematičke geografije* 1888. godine,¹⁶⁵ a uskoro objavljuje i drugi: *Nautika - geodetični dio* 1890. godine.¹⁶⁶

To su bili prvi udžbenici za pomorske škole napisani na hrvatskom jeziku. Budući da je u tadašnjim pomorskim školama stručna nastava izvođena na talijanskom jeziku, logično je bilo da je sva osnovna i prateća literatura bila na talijanskom. Stoga ove knjige nisu mogle biti u popisu literature u službenim školskim programima. Ipak, bakarska je škola uspjela dobiti dopuštenje za uporabu ovih udžbenika, ali uz ograničenja, kako nam pokazuje tekst "Naredbe i važniji odpisi visokog. kraljevskog zemaljskog vladinog odjela za bogoštovje i nastavu", objavljen u školskome izvještaju za 1889.-1890. godinu. Pod brojem 3 nalazi se tekst: "Pripušta se za učevnu porabu u ovoj kr. nautičkoj školi knjiga pod naslovom *Elementi matematičke geografije (uvod u nautičku astronomiju)*, koju je napisao i o vlastitom trošku izdao ovdješnji profesor Juraj Carić (Vis. odpis od 22. veljače g. 1890. br. 1810)." Nešto dalje, pod brojem 6, ista je formulacija za drugi Carićev udžbenik: "Pripušta se za učevnu porabu u ovoj kr. nautičkoj školi knjiga pod naslovom *Nautika (geodetični dio)*...", koju je napisao i o vlastitom trošku izdao ovdješnji profesor Juraj Carić (Visoki odpis od 23. ožujka 1890. br. 2436.)."

Tim su se odredbama Carićevi udžbenici mogli upotrebljavati u bakarskoj pomorskoj školi, ali ne i u drugim pomorskim školama u Monarhiji. Ovi udžbenici nikako nisu mogli ući u školsku uporabu ni desetljeća kasnije, kada je već hrvatski jezik snažnije pokucao na školska vrata. Naime, nešto prije odluke da se stručna nastava u bakarskoj pomorskoj školi ima izvoditi na hrvatskom jeziku, Juraj Carić je te 1918. godine u Zadru izdao brošuru *Na obranu dvoiju hrvatskih nautičkih knjiga*, kojom staje u obranu svojih školskih udžbenika s kraja 19. stoljeća. Traži pohrvaćivanje pomorskih škola, budući da se u njima još uvijek dopušta učenje iz loših talijanskih knjiga, u kojima on kao stručnjak nalazi i teorijske i činjenične pogreške.

¹⁶⁵ Puni je bibliografski podatak: Juraj Carić, *Elementi matematičke geografije. Uvod u nautičku astronomiju*, Na Rijeci 1888. U Carićevoj bibliografiji u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti* greškom se navodi naslov "Elementi matematičke geometrije" (Antun Pasko Kazali, Mato Vodopić, Luka Botić, Juraj Carić, *Izabrana djela*, str. 407.).

¹⁶⁶ Puni je bibliografski podatak: Juraj Carić, *Nautika. Geodetički dio. Sa 59 slika*, U Bakru 1890.

Osim ovih objavljenih stručnih pomorskih knjiga zna se da je Juraj Carić 1890. godine započeo rukopis knjige *Nautička astronomija*, koji ostaje nezavršen i neobjavljen, a onda je stradao u požaru kuće u kojoj je Carić živio u Kotoru.

Osim stručnih tekstova Carić je napisao i izdao i više književnih djela vezanih uz pomorske teme. To su roman *Krištof Kolumbo i otkriće Amerike* iz 1892. godine, zatim *Obitelj kapetana Opovića* i *Ribareva kći* iz 1895. te *S naših ostrva* iz 1921. godine.

Ipak, Cariću je časno mjesto u povijesti hrvatske književnosti donijelo prvo njegovo književno djelo s pomorskom tematikom. To su *Slike iz pomorskog života*, putopis objavljen u dva dijela 1884. i 1885. godine, s dodatkom: *Tumač nekotjih rieči i imena* i *Tumač slici broda s jedriljem*. Autor ilustracija je bio njegov kolega, nastavnik bakarske škole biolog Narcis Damin. O važnosti ovoga Carićeva djela dovoljno govori ponovljeno izdanje četrdeset godina kasnije u Sarajevu, 1923. godine,¹⁶⁷ te činjenica da su upravo *Slike* izabrane za predstavljanje njegova književnog rada u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, a objavljene su i brojne književne kritike. Tridesetak je godina Carićev književni rad pratio književni kritičar i autor predgovora drugome izdanju *Slika Arsen Wenzelides*, koji ga je smatrao "osnivačem hrvatsko-srpske pomorske beletristike". Nešto je konkretnija *Pomorska enciklopedija*, gdje se navodi da je to djelo "u kojemu se prvi put u našoj književnosti iznose opažanja iz života naših mornara na oceanskim brodovima", čime se ne zanemaruje stariji pomorski putopis *Mladi mornar ili Put brodom iz Senja u Trst* Bože Babića iz 1875. godine.

Carić je kao kadet putovao na barku *Jared* pelješkog društva iz Orebića, nakon čega je napisao ovaj poduži putopis, s očitim literarnim pretenzijama. Podnaslov je prvoga dijela *Preko Sredozemnog mora*. Carić opisuje putovanje parobrodom, za razliku od drugoga dijela putopisa, čiji je podnaslov *Preko Crnoga mora i preko Atlantika*, a opisuje se put jedrenjakom duge plovidbe.

Za našu je analizu zanimljivo pogledati neke dijelove putopisa, kako bismo vidjeli kakvim se leksikom Carić služio u opisivanju broda kojim je putovao. Izdvajamo sljedeću rečnicu, kojom se opisuje poslovi prije oluje:

¹⁶⁷ U drugome će izdanju promijeniti naslov *Tumač k slici broda sa jedriljem* u *Tumač k slici broda*, a bit će učinjene i neke manje promjene u nazivlju u odnosu na prvo izdanje.

“Pošto bijahu smotani i zatvoreni trevi, randa, gornja jedra i vanjski flok, kapetan naredi da se zatvore gornje gabije i unutarnji flok.”¹⁶⁸

Iz ovoga opisa vidimo da je Juraj Carić upotrebljavao noštromizme, za razliku od Bože Babića, koji je težio riječima hrvatskoga porijekla u svojem putopisu. Tako je noštromizme *randa*, *gabija* i *flok* Babić već u svojem prvome rječniku iz 1870. godine zamijenio tvorenicama *zadnjača*, *košnjača* i *prička* (u kasnijim rječnicima: *priečka*). U Mikočevu su rukopisnom rječniku iz 1852. godine, pak, ponuđena dva hrvatska naziva za *randu*: *repka* i *kotarica*, za *gabije* bilježi *kriljke*, ali za *flok* ne nalazi zamjene, dok je talijanski naziv *contra flocco* zamijenio mješovitom tvorenicom *protuflok*.¹⁶⁹

Ali, bez obzira na drukčija polazišta, nedvojbeno je da su sva trojica razmišljala o nazivima nužnima za opis broda i brodskih poslova, oblikovali svoj stav u vezi s time i pokušali dati svoj doprinos stvaranju hrvatskoga pomorskog nazivlja.

Tako u predgovoru svojega putopisa Carić objašnjava motive koji su ga vodili u sakupljanju pomorskoga nazivlja. Njegov je stav da ne treba mijenjati ustaljene jezične navike, pa i onda kada su riječi stranoga porijekla. Po Cariću ti su se pomorski izrazi, kako smo već naveli, “kasnije odjenuli hrvatskim oblikom i ostali naši”. Stoga u raspravi o pomorskome nazivlju povedenoj kasnije, 1921. godine, iznosi jasan stav da nema razloga mijenjati na primjer ranije navedeni naziv *randa*, na koji su pomorci navikli, za hrvatski naziv *zadnjača*, ili da svi razumiju i upotrebljavaju naziv *flok*, pa ga ne treba zamijeniti nazivom *prečka*, i slično.¹⁷⁰

U prihvaćanju ovakvih leksikoloških stavova Carić je imao i pomoć jednoga od onodobnih najpoznatijih filologa - Dubrovčanina Pere Budmanija, dugogodišnjega urednika *Akademijina rječnika*. Carić se Budmaniju obratio u vezi s tehničkim nazivima u svojem udžbeniku *Nautika*, na što mu je dan odgovor da je “svakako manji barbarizam primiti tuđu riječ, nego našu udesiti po tuđemu jeziku”, te da “riječi tuđe, kad ih je već jednom narod primio, treba ih držati u onom obliku, koji su od naroda dobile bez obzira na onaj, koji su u svom

jeziku imale.”¹⁷¹ Budmanijev stav pokazuje temeljnu razliku u leksikološkoj koncepciji koju su prihvaćali hrvatski vukovci na prijelomu stoljeća u odnosu na leksikološka načela Bogoslava Šuleka i njegovih suvremenika. Stoga je istoga mišljenja bio i Milan Rešetar, koji je to izrazio Cariću u jednome pismu iz 1918. godine. Po svemu tome vidimo da je Carić pripadao novoj, mladoj generaciji hrvatskih filologa, za razliku od Bože Babića, koji je pripadao starijoj generaciji, a koja je djelovala na osnovama zagrebačke filološke škole. To je, dakle, podrazumijevalo prihvaćanje Šulekovih leksikografskih načela, gdje je prvenstveni izvor riječi hrvatski jezični korpus, a u nedostatku već postojećih riječi leksikografi se upućuju u novotvorbu.

Ali, ovdje se ne može zaključiti da je novije automatski suvremenije i teorijski bolje i prihvatljivije. Naime, valja se podsjetiti standardizacijskih procesa u dijakronijskoj cijelosti. Upravo je generacija kojoj su pripadali i Budmani i Carić učinila korak natrag u razvoju hrvatskoga standardnog jezika, i to neprihvaćanjem hrvatske književnojezične baštine isto kao i zanemarivanjem trodijalekatske osnove hrvatskoga jezika.¹⁷²

Iz toga proizlaze razlike između pomorskoga nazivlja koje su koncem 19. stoljeća ponudili Juraj Carić i Božo Babić. Hrvatski su pomorci tada upotrebljavali noštromizme, koje je Carić vjerno bilježio, ali je zasigurno za standardiziranje pomorskoga nazivlja više učinio Babić, koji je pokušavao pronaći naše riječi da zamijene postojeće tuđice. I valja reći da je u tome vrlo dobro uspio.

Osim u predgovoru svojem putopisu Juraj Carić je o svojoj leksikografskoj koncepciji pisao i kasnije. Poslije Prvoga svjetskog rata pokrenuo je inicijativu za rad na našoj pomorskoj terminologiji, pa u novopokrenutom dubrovačkom mjesečniku “Naše more” objavljuje članak *Za jedinstveno pomorsko nazivlje*, kojemu prilaže detaljan nacrt rada.¹⁷³ Iz njega se još jasnije vidi razlika između njegove leksikografske koncepcije i koncepcije “bakarske škole radikalnoga purizma”, kako pristup tehničkome nazivlju Bože Babića naziva proučavatelj djela obojice bivših bakarskih nastavnika Radovan Vidović. Carić daje

¹⁷¹ Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskoga školstva na našoj obali u XIX stoljeću*, str. 77., te vrlo detaljno u: Radovan Vidović, *Povijest rada na sakupljanju i obradi naše pomorske terminologije (od početka do drugoga svjetskog rata)*, str. 785.

¹⁷² Usp. Milan Moguš, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*.

¹⁷³ Juraj Carić, *Za jedinstveno pomorsko nazivlje*. O Carićevu nacrtu usp. Radovan Vidović, *Povijest rada na sakupljanju i obradi naše pomorske terminologije (od početka do drugoga svjetskog rata)*, str. 781-783.

¹⁶⁸ Antun Pasko Kazali, Mato Vodopić, Luka Botić, Juraj Carić, *Izabrana djela*, str. 546.

¹⁶⁹ Zanimljivo je zamijetiti da je Carić u prvome izdanju upotrebljavao nazive *kontraflok*, *kontraranda* i *kontrapal*, da bi u drugome izdanju i on pribjegao mješovitim složenicama *protuflok*, *proturanda* i *protupal*.

¹⁷⁰ Više o Carićevim leksikološkim stavovima vidi u: Radovan Vidović, *Jadranske leksičke studije*.

prednost riječima iz "ustiju naših pomoraca", dok su za njega nove riječi, kovanice, kao mogućnost bilježenja nazivlja na posljednjem mjestu, a i tada uz ograničenja, na primjer "uz obrazloženje za svaku riječ". Zbog takvoga nas njegova stava ne mora začuditi da u tome nacrtu Carić izrijekom spominje samo svoje udžbenike.

Svoj će stav čvrsto braniti i u napisima u vezi s *Pomorskim rječnikom* Rudolfa Crnića. Naime, kada je 1921. godine poručnik trgovačke mornarice Rudolf Crnić proveo anketu o pomorskom nazivlju u prostorijama bakarske škole, između okupljenih pomorskih stručnjaka nalazio se i nadzornik nautičkih škola Juraj Carić. Već je tada pretpostavio da ga neće zadovoljiti rječnik, koji bi trebao biti rezultat te ankete. I zaista, kada Crnićev *Pomorski rječnik* izlazi 1922. godine, Carić ga je u članku *Pomorski rječnik - jedan filološki rekord* oštro napao kao čudnu "filološku rabotu", kao rječnik koji je "desetak ljudi stvorilo za dvanaest dana", ili još žestice: "skupusilo na vrat na nos"! Sudionike ankete dijeli na one koji "nijesu znali dobro što je prova a što krma" i one koji se "u posao svestrano razumiju". Oni prvi su odlučivali, a oni drugi su govorili "zaludu", nije ih se slušalo. Čitajući "ovaj čudni rječnik" Carić je zaključio da sada "imamo još samo veću zbrku u našoj ionako nesređenoj pomorskoj terminologiji".¹⁷⁴

Zašto je napad na Crnićev rječnik bio tako oštar?

Raspad Austro-Ugarske Monarhije iz temelja je izmijenio situaciju u jeziku hrvatskoga pomorstva i pomorskoga školovanja. Hrvatski kao nastavni jezik u bakarskoj, pa potom i u ostalim pomorskim školama na našoj obali Jadranskoga mora, zatim zapovijedni jezik u novoj ratnoj i trgovačkoj mornarici, tražili su hitno normiranje hrvatskoga pomorskog nazivlja.

Započelo je provođenje raznih anketa i razgovora o pomorskim nazivima, a svima je cilj bio osloboditi se talijanskoga jezika kao dotadašnjega stručnoga pomorskoga jezika. I dok većina tih napora nije pokazala nikakve konkretne rezultate, jedan se posebno izdvaja.¹⁷⁵

Riječ je o odluci broj 7743 od 30. svibnja 1921. godine, kojom je ministar prosvjete Svetozar Pribičević odredio provođenje ankete među pomorskim stručnjacima, a cilj je bio prikupljanje naziva za izradu pomorskoga rječnika. Anketa se odvijala u prostorima Pomorske akademije u Bakru od 14. do 26. srpnja 1921. godine. Službeni je predsjednik bio Branko Živković, predstavnik Ministarstva prosvjete, ali je anketu zamislio i zapravo vodio poručnik trgovačke mornarice Rudolf Crnić (kasnije kapetan duge plovidbe).

Zastanimo na liku Rudolfa Crnića.¹⁷⁶ Rođeni Zagrepčanin i zagrebački učenik, od 1909. do 1910. godine i učenik bakarske pomorske

¹⁷⁴ Usp. Juraj Carić, *Pomorski rječnik - jedan filološki rekord*.

¹⁷⁵ Usp. Petar Skok, *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu*, str. 3. (predgovor Izvršnoga odbora "Jadranske straže").

¹⁷⁶ Podatke o Rudolfu Crniću usp. u: *Hrvatska enciklopedija*, sv. 4.; *Pomorska enciklopedija*, sv. 2.

škole, opredijelio se za pomorsko zanimanje. Kao poznati pomorski publicist objavljivao je u dnevnicima "Obzor", "Jutarnji list" i "Novosti", te u stručnim i beletrističkim časopisima priloge o moru i pomorstvu, te svoje doživljaje s pomorskih putovanja. Između ostalih radova zanimljivo je izdvojiti članak "Otkud nam kapetani za našu trgovačku mornaricu?",¹⁷⁷ u kojemu detaljno prikazuje povijest pomorskoga školstva na našoj obali, posebno brojnim podatcima o svojoj bivšoj bakarskoj školi. Bio je dugogodišnji tajnik Kluba pomoraca u Zagrebu. Crnić je 1923. godine objavio *Pomorsku čitanku*, ali ga povijest hrvatskoga pomorstva prvenstveno pamti kao urednika *Pomorskoga rječnika* iz 1922. godine, koji će nastati upravo nakon bakarske ankete.

Iz Predgovora toga *Pomorskog rječnika* doznajemo imena i tadašnje funkcije svih šesnaest sudionika ankete. Osim već navedenih Crnića i Živkovića to su bili predstavnici nekoliko zainteresiranih ministarstava (saobraćaja, vojske i mornarice), pomoračkih udruga, a posebno je značajno da su prisutni bili nastavnici dubrovačke i kotorske pomorske škole, te bakarske pomorske akademije.

Zanimljivo je da bakarska škola nije bila samo mjesto održavanja ankete ili mjesto rada trojice njezinih predstavnika: ravnatelja dr. Frana Mihletića, zapovjednika školskoga broda Nikole Gerechtshammera i nastavnika Mirka Nikolića. Ona je bila dio životopisa većine sudionika ankete. Neki su u njoj bili učenici, kao na primjer voditelj skupa Rudolf Crnić, ili Bakranin Nikola Gerechtshammer, dok su drugi bili raniji bakarski nastavnici, kao na primjer školski nadzornik Juraj Carić, ravnatelj dubrovačke nautičke škole Antun Riboli, predstavnik Ministarstva saobraćaja kapetan duge plovidbe Nikola Turina ili predsjednik ankete i predstavnik Ministarstva prosvjete Branko Živković. Dok je Riboli u bakarskoj školi kratko vrijeme predavao talijanski i francuski jezik, a Živković desetak godina matematiku i deskriptivu, Carić i Turina su predavali upravo predmete nautičko-pomorske struke. Carića uostalom znamo kao autora prvih hrvatskih pomorskih udžbenika, a Turina je bio i zapovjednik bakarskoga školskog broda, i to posljednji zapovjednik *Margite*, a prvi *Vile Velebita*.

Na anketu su došli s već pripremljenim prijedlozima hrvatskoga pomorskog nazivlja. Crnić naročito ističe bakarske nastavnike Nikolu Gerechtshammera i Mirka Nikolića, koji su, osim svojih bilježaka, imali rukopisni *Zavodski rječnik bakarske pomorske škole*, u kojemu su svoj udjel dali Narcis Damin, Vjekoslav Baborsky, Bare Poparić, Milan

¹⁷⁷ Rudolf Crnić, *Otkud nam kapetani za našu trgovačku mornaricu?*.

Miholjević i drugi. Ovome urednik dodaje kao značajnu pomoć i dva tiskana rječnika Bože Babića: *Nazivlje korita i jedrilja broda iz 1877.* i *Pomorski rječnik iz 1901. godine.*

Iz teksta, a posebno tona Predgovora, vidljivo je da je Rudolf Crnić posebno poštivao i vrednovao dugogodišnji sustavan rad bakarskih nastavnika na sakupljanju hrvatskoga pomorskog nazivlja. Stoga je u novome pripremljenome rječniku i očekivano tražiti značajan utjecaj bakarske škole radikalnoga purizma, kojoj su pripadali svi navedeni bakarski nastavnici - neposredni i posredni sudionici.

Ali ne i svi nazočni. Već smo u prethodnome poglavlju rekli da se između okupljenih pomorskih stručnjaka nalazio i nadzornik nautičkih škola Juraj Carić kao predstavnik pokrajinske vlade za Dalmaciju. Shodno sastavu stručnjaka i svojoj leksikološkoj koncepciji,¹⁷⁸ Carić već tada pretpostavlja da ga neće zadovoljiti rječnik, koji bi trebao biti rezultat te ankete.

I samo nekoliko mjeseci nakon izlaska iz tiska Crnićeve *Pomorskoga rječnika* 1922. godine, Carić ga u članku *Pomorski rječnik - jedan filološki rekord* oštro napada zovući ga "tobožnjim pomorskim rječnikom".¹⁷⁹ Za Carića je anketa bila čudna "filološka rabota", jer su u njoj, pored pomorskih znalaca, koji nisu imali većega utjecaja, sudjelovali i oni glasnjiji - koji su odlučivali, premda "nijesu znali dobro što je prova a što krma". Teško se možemo složiti s Carićem, jer smo komentirajući ranije popis sudionika ankete vidjeli da su gotovo svi imali pomorskoga iskustva ili bar nastavnog u pomorskim školama. Također je riječ o ozbiljnim namjerama i voditelja i sudionika ankete, pa je prežestoko izjavio da su ga "skupusili na vrat na nos"! Kratko vrijeme između ankete i objavljivanja rječnika može izgledati kao nedovoljno promišljen posao, ali valja se podsjetiti da je Crnićeve namjera bila što prije objaviti sakupljenu građu, pa nakon toga na temelju te građe i primjedaba koje bi uslijedile započeti radom na većem, opsežnijem pomorskom rječniku.

Cariću je to bilo poznato, ali je njegova reakcija uslijedila tako brzo između ostaloga i zato da novi planirani rječnik ne bude ovakve leksikološke koncepcije. Njegove su primjedbe na prvi pogled brojne, ali se zapravo sve mogu svesti na traženje da se prihvate i kao jedini zabilježe mornarski govorni izrazi, a ne da se uporno traže hrvatski

¹⁷⁸ O Carićevim leksikološkim stavovima vidi u: Radovan Vidović, *Povijest rada na sakupljanju i obradi naše pomorske terminologije (od početka do drugoga svjetskog rata)*, "Mogućnosti", str. 781-783.; Radovan Vidović, *Jadranske leksičke studije*.

¹⁷⁹ Juraj Carić, *Pomorski rječnik - jedan filološki rekord*.

nazivi. Kao svojevrsne zaštitnike svojega stava navodi filologe Peru Budmanija i Milana Rešetara. Stil, pak, Carićevih rečenica u kojima komentira pojedine hrvatske nazive gotovo da bismo mogli nazvati uvredljivim, i za Crnića i za hrvatski jezik. Naime, dovoljno je pogledati sljedeće Carićevo "obrazloženje", pa da nam bude razumljivo da ni u najžešćoj polemici ipak ne bismo trebali nalaziti ovakve izjave: "Zašto, na primjer za *pik* riječ *sošnjak* a ne *tošnjak*, *bošnjak*, *mošnjak* itd. kad je ovo sve sa *sošnjakom* ista družina, koja s *pikom* nema nikakova, ama baš nikakova posla? Zašto reći za *flok* da je *prečka*, a ne *brečka*, *trečka*, *mrečka* itd?"

Iza tako izvedenoga "dokaznoga postupka" Carić logično zaključuje da je Crnićev rječnik "biser u našoj literaturi" koji će dovesti do još veće zbrke u ionako nesređenome hrvatskome pomorskom nazivlju.¹⁸⁰

Da bismo mi danas sami mogli oblikovati svoje mišljenje o Crnićevu rječniku, neovisno o onodobnim napadima ili pohvalama, ukratko ćemo predstaviti njegovu koncepciju i na pojedinim riječima pokušat ćemo pokazati koji je odabir iz ukupnosti pomorskoga nazivlja obavljen. Odnos prema drugim nautičkim nazivima vidljiv je i u *Pomorskom rječniku* Radovana Vidovića, objavljenom pola stoljeća kasnije, 1984. godine, u kojemu će se između ostalih pomorskih leksikografskih djela ekscerpirati i Crnićev *Pomorski rječnik*.

Rječnik je trojezični: talijansko-njemačko-hrvatski. Iz Predgovora doznajemo da je njemački stupac uključen u prvotno zamišljen talijansko-hrvatski rječnik zato "da može koristiti i ratnoj mornarici". Stoga su pripremljenim talijanskim nazivima posebno određene hrvatske prevedenice, koje su bile rezultat ankete, dok su njemačke nazive naknadno dodali kapetan fregate Mavro Wickerhauser i kapetan korvete Josip Kontić.

Rječnik je podijeljen u deset cjelina, naslovi su tih cjelina napisani velikim slovima na hrvatskome jeziku, dok su talijanski i njemački nazivi dani ispod toga naslova u zagradama. Time urednik Crnić naglašava namjenu rječnika hrvatskim pomorcima, kao što je to svojedobno učinio i Božo Babić u svojim specijalnim rječnicima - u Crnićevu Predgovoru spomenutome *Nazivlju korita i jedrilja broda* iz 1877., te u *Zapovjedi brodovnih obava* iz sljedeće 1878. godine.

¹⁸⁰ Detaljnu analizu Carićeve kritike Crnićeva rječnika v. u: Radovan Vidović, *Povijest rada na sakupljanju i obradi naše pomorske terminologije (od početka do drugoga svjetskog rata)*, str. 783-785.

POMORSKI RJEČNIK

UREDIO I IZDAO
RUDOLF CRNIĆ
PORUČNIK TRG. MORNARICE

ŠTAMPARIJA JUGOSLAVENSKI KOMPAS D. D., ZAGREB - 1922.

sottocontraforte	der Unterbalkweger	donji podgrednjak
spina delle bitte	das Belingsknie	potporanj bitve
spiraglio, invetriata, portellino di fianco	das Scheelicht, das Deckfenster	odušnik
spostamento	das Deplacement eines Schiffes	razvodanj
stanti	die Stütze, der Ständer	potpiraci
stella d'una nave	das Scharf	kroj broda
stella morta	das Todtholz	mrtvi ugao, pic
stili di coperta	die Relingsstützen	stupovi ograda
stiva	der Rauin	siagalište
stivetta (deposito del nocchiere, gavone)	das Bootsmannsgat	vodino spremište, gavun
stramazzo, traversa delle bitte	der Belingsbalken, Querrubelling	priječnik bitve
suola del timone	die Sohle des Ruders	potplat krmila
Tagliamare	der Gallionsschegg	vodosjek
lambucchio	die Lukenkappe	strela
tavolato dei ponti (maderi)	die Deckbeplankung	palubnice; palubna popela
tavole per pagliuolo	die Flurböizer	podnice
testa dell'argano	der Gangspilkopf	glava vitla
testa del timone	der Ruderkopf	glava krmila
tonnellaggio	der Tonnengehalt	tonaža
tonnellata	die Tonne	tona
trave	der Balken, der Träger	greda, balvan
tressa, intestatura, testata del madiere	der Stoss der Bodenwrange	sastavak popela
tressa (in generale)	das Stossblech	umetak
trincarino	der Wassergang	žlijeb
tromba d'aria, tromba da vento, manica da vento	die Ventilationsröhre	zračnik
tubatura	die Rohre	cijevi
tubo della losca del timone	der Ruderkoher	cijev krmila
tuga	der Aufbau, die Deckhütte	kuća
Vanticoiore di poppa, di prora	der Binnenvor-(Binnenachter)-Steven	blazina; krmeni, pramčev stavec
varare	vom Stapel lassen	porinuti
varo, varamento	der Stapellauf eines Schiffes	porinuće
vasi	die Schlitzenkufen	salinci
verricello	die Winde	dizalica, winch
violino del bompresso	die Bugsprietviolinen	listovi kosnika
Zavorra	der Ballast	sovrnja, balast
zavorrare, inzavorrare	bellasten	ukrcati sovrnju
zoja, ghirlanda	das Bug-, (Heck) band	rašlje, zoja

Tipi delle navi — die Schiffstypen — Tipovi brodova.

abbocchievole, gelosa, vergola	das Kipp Schiff	izvrnjuša
barca	das Boot, die Barke	čamac, barka
barca da carico, maona	das Lastboot	mauna
barca di salvataggio	das Rettungsboot	čamac za spasavanje
barc(o)	die Bark	bark
bastimento, nave	das Schiff	brod, lada
bastimento a due eliche	das Zweischraubenschiff	brod na dva vijka
bastimento ad eliche gemelli	das Frachtschiff	teretni brod
bastimento per carico	das Passagierschiff	putnički brod
bastimento per passeggeri	das Schlepp, das geschleppte Schiff	teglenica
bastimento rimorchiato	die Brazzera	bracera
brazzera	die Brigg	brigantin; brik;
brigantino, brick	der Briggschoner	skuna
brigantino-goletta	der Bragozzo	bragoc
bragozzo	der Bagger	gliboder
cavafango (draga)	der Kutter	kuter
cutter	der Guzzo	guc
guzzo	der Luger	luger
luger(o)	das Schifi	brod, lada
nave: bastimento	das Kompositischiff	brod mješovite konstrukcije
nave a costruzione composta	der Pfahlmaster	brod s golim jarbolom
nave a palo	der Dreimaster	brod sa križevina (sa tri jarbola)
nave a tre alberi	das Zisternenschiff	čatrnja
nave cisterna		

Rječnik je velikoga formata, na papiru slabe kvalitete, bez tvrdoga omotnog lista i slaboga uveza. Ima 38 stranica, a na svakoj je stranici prosječno sedamdesetak natuknica. Talijanskoj se natuknici u sljedeća dva stupca samo navode njemačka i hrvatska prevedenica, bez ikakvih drugih podataka, ni gramatičkih ni leksičkih. Sve to potvrđuje Crnićev stav da je ovaj rječnik tek priprema za veliki pomorski rječnik koji valja, na ovim temeljima, napraviti kasnije.

Građa je u *Pomorskom rječniku* podijeljena u sljedeće odjeljke:

1. *Nautika*
2. *Brodogradnja*
3. *Oprema broda*
4. *Manovra*
5. *Zapovijedi*
6. *Meteorologija, oceanografija i kartografija*
7. *Brodsko računovodstvo*
8. *Parostroj*
9. *Službeni saobraćaj*
10. *Razno.*

Krenimo redom po odjeljcima, zastajući dulje na onima koji nam nude najbolji uvid u Crnićevu leksikološku koncepciju, a to su prvi i treći dio rječnika.

Logično je da *Pomorski rječnik* počinje građom iz nautike, te da nautički nazivi obasižu više od četvrtine rječnika, odnosno daju više od sedamsto natuknica. U ovome je dijelu knjige najuočljiviji utjecaj dotadašnjega nazivlja, pa je shodno tome u hrvatskome stupcu ponuđen najveći broj internacionalizama, npr. *aberacija, amplituda, antipod, asteroid, deklinacija, dromoskop, ekliptika, gradacija, horizont, indeks, izogona, kompenzacija, kulminacija, loksodroma, meridijan, nautika, objektiv, oktant, opozicija, ortodroma, parametar, perioda, planet, rezultanta, sfera, zona...* I u složenim je nazivima također najviše primljenica, npr. *ekscentričnost sekstanta, grafička konstrukcija, horizontalna ekvatorijalna paralaksa, inducirani magnetizam...* Primjeri pokazuju da su ovi internacionalizmi morfološki i tvorbeno prilagođeni hrvatskome jeziku, a osim u nautičkoj struci ovo su temeljni termini i ostalih prirodoslovnih struka, posebice u zemljopisu.

Zanimljivo je da je i nazivlje navedeno u šestome odjeljku također dio nazivlja ovih struka, ali da su meteorološki, oceanografski i kartološki nazivi u najvećemu broju hrvatski, npr. *doba plime (eta della marca), hrid, greben (scoglio), maglovit (fosco), mrtvo more (mare vecchio), obala (costa), pijavica (tromba), pritok zraka (afflusso dell'aria), tišina (bonaccia), udar vjetrova (groppo di vento), uzlazna struja (corrente ascendente), vrtlog (vertice), zaliv (baia)...* Naročito to vrijedi za razrađen sustav naziva vjetrova, npr. *lahor, povjetarac, vjetrić, umjereni vjetar, jaki vjetar, žestoki vjetar, oluja, vihar, orkan...*

Vratimo se nautičkome pojmovlju. Pogled u njemački stupac pokazuje da je nautičko nazivlje najvećim dijelom i u tom jeziku internacionalno, odnosno riječi su porijeklom iz latinskoga i grčkoga jezika (npr. *die Deklination, die Ekliptik, der Horizont, der Magnet, das Objektiv, das Parameter...*), dok je manje prevedenica, koje su inače značajka njemačkoga tehničkog nazivlja (npr. *die Abweichung za aberaciju, die Biegung za fleksiju, die Erdferne za apogej...*).

Kada Juraj Carić iznosi svoje primjedbe na Crnićev rječnik, one ne obuhvaćaju nautičko nazivlje, budući da uključivanje velikoga broja internacionalizama odgovara i njegovoj leksikografskoj koncepciji.

Ali, Crnić je u ovome dijelu rječnika ipak uspio zabilježiti i hrvatske nazive, i to kao sinonime internacionalnima, kao npr. *kometa, repatica (cometa), sprava, aparat (apparato)* ili same, kao npr. *kočnik (scappamento), sitnozor (cannocchiale micrometrico)* i slično.

U dijelu složenih naziva sastavljač rječnika je uspio pronaći hrvatske nazive, ali ipak samo onda kada je bar jedna riječ iz toga složenoga nautičkog naziva inače i dio općega rječnika. Tako se bilježe nazivi: *circumpolarni krug (circolo circumpolare), kulminacija donja (culminazione inferiore), kut elevacije (angolo di elevazione), plan luke (piano del porto), polarna zvijezda (stella polare)...* Rijetko je uspijevaao u potpunosti izbjeći internacionalne nazive, npr. *mala poluos (semiasse minore), nagib broda (inclinazione della nave), zvijezda-stajačica (stella fissa)...*

Opći nazivi, koji su istovremeno i nautički termini, obično su u trećemu stupcu riječi hrvatskoga porijekla, npr. *čas (momento), godina (anno), pero (molla), šiljak (perno), širina (latitudine)...*

U drugome odjeljku - *Brodogradnja* - bilježi se najviše naziva koje smo nalazili u prošleme stoljeću u rječnicima Bože Babića, kao npr. *lukoća (braccio)*, premda su u tim rječnicima nazivi za dijelove broda neravnomojerno razrađeni, pa su naglasci bili na jedrima i oputi, što će ovdje biti tek u sljedećem odjeljku. Crnić bilježi gotovo isključivo hrvatske brodograđevne nazive, dok u izdvojenome dijelu *Tipovi brodova* to uvijek ne uspijeva. Nalazimo hrvatske nazive *brod, brod mješovite konstrukcije, brod na dva vijka, čun, čunica, izvornjuša, lađa, lađa-bolnica, putnički brod, splav, teretni brod...* Za neke, mahom veće tipove brodova, navode se tuđice *bark, bracer, brigantin, brik, čamac, gig, guc, jahta, kuter, luger, pulaka, mauna, trabakul...* Veći dio ovih naziva i danas je u uporabi, premda su se neki hrvatski izgubili ili se rijetko upotrebljavaju (*čunica, izvornjuša, lađa-bolnica*), dio je naziva danas vezan uz stare tipove brodova, pa pripada historizmima (*bark, brigantin*), dok se uporaba nekih značajno proširila (*čamac, jahta*). Neki su, pak, brodovi doživjeli značajne promjene, kao npr. lagani ribarski čamac *guc*, upotrebljavan

na jedrenjacima kao brodski čamac, a u povijesti sportskoga jedriličarstva zabilježen kao naša prva sportska jedrilica. Naziva za onodobne novije tipove brodova nema, pa tako ni naziva za brod na parni pogon.

Neke od cjelina u rječniku imaju i podcjeline. Tako je najveća i najstroženija *Oprema broda* podijeljena na devet dijelova:

- *Jarboli i križevi*
- *Jedra*
- *Dijelovi jedra*
- *Nepomična oputa*
- *Pomična oputa*
- *Sidro, verige i pribor*
- *Žabe, škripci, koloturnici*
- *Užeta, konopi, čela*
- *Uzlovi.*

Ova podjela jasno pokazuje da je i u ovome rječniku nastalome na početku trećega desetljeća dvadesetoga stoljeća isto kao i u prošlostoljetnim rječnicima pod nazivom *brod* poiman *jedrenjak*. Vidi se da se pod *manovrom* prvenstveno nalaze nazivi vezani uz manovru jedrenjaka. Uostalom, od ukupno 38 stranica rječnika *Oprema broda* ima punih 8 stranica, dok su *parostroju* posvećene samo tri stranice, a već smo vidjeli da samoga naziva *parobrod* uopće u rječniku nema. Značajan doprinos u nalaženju i bilježenju hrvatskih strojarskih naziva dao je pomorski strojar Pero Šakić, na anketi u Bakru prisutan kao predstavnik Saveza jugoslavenskih pomoraca. On je u dvanaest godina rada, uz pomoć filologa i stručnjaka, sakupio 5600 naziva vezanih za brodski parni stroj i strojarsku praksu.

U povijesti hrvatskoga pomorskog školstva ime Petra Šakića zapisano je zlatnim slovima. Taj se pomorski strojar prvi u nas izborio za to da mu pomorska vlada u Trstu svjedodžbu o završenom školovanju izda na hrvatskome jeziku. Stoga je upravo njegova svjedodžba najstarija napisana na hrvatskome jeziku, a zbog nepostojanja tiskanoga obrasca te 1908. godine, pisana je rukom.¹⁸¹

Kada govorimo o odnosu prema jedrenjaku, odnosno parobrodu u ovome rječniku, valja reći da je u zapovijedima primjetan pomak prema suvremenome stanju. Izdvojeno je dvanaest zapovijedi pod naslovom *Stroj*, dok ostali podnaslovi - *Krmilo, Sidro, Priveze* i *Signalne zastave* - pokazuju da su donesene samo opće brodske zapovijedi,

¹⁸¹ Usp. Oliver Fijo, *Prilozi poznavanju pomorskoga školstva na našoj obali u XIX stoljeću*, str. 18. Više podataka donosi *Pomorski leksikon*, pa doznajemo da je Petar Šakić (1889.-1977.) organizirao *Jugoregistar* u Splitu i bio njegov direktor (1949.-1957.). Proučavajući tehnologiju brodske parnog stroja, nalazio je i nova, bolja rješenja, te patentirao tri izuma za uštedu goriva.

dok specifičnih vezanih uz jedrilje više nema. Sjećamo se da je taj dio zapovijedi bio temeljni u Babićevu rječniku iz 1878. godine.

Najžešći napad Jurja Carića upravo je na ovaj središnji dio Crnićeva rječnika - opremu broda, te posebno podcjeline u kojima se bilježe nazivi jedara i jarbola, a slijedom toga i opute. Već smo ustvrdili da su na primjer Jakov Antun Mikoč i Božo Babić pokušavali naći hrvatske nazive za brodsku opremu, a da je Carić bilježio noštromizme. Pogled u Crnićev rječnik pokazuje da je na ovome dijelu nazivlja urednik najjasnije nasljedovao bakarsku terminologijsku praksu. Umjesto razgovornih likova *flok*, *gabija* i *randa* Crnić bilježi hrvatske nazive *prečka*, *košno jedro* i *sošno jedro*, pa su stoga i višočlani nazivi od njih tvoreni npr. *stražnje košno jedro niže*, *prednje sošno jedro*, *nutarnja prečka*... Ovi će hrvatski nazivi ostati i kasnije u stručnoj i školskoj uporabi (s manjim korekcijama, npr. *košnjača* za *košno jedro*, i sl.), dok na brodu i dalje vladaju noštromizmi. U ovome je kontekstu još razumljiviji Carićev i Crnićev sukob, zapravo sukob govornoga uzusa i književnoga jezika.

Ovime smo pokušali prikazati Crnićev rječnik i objasniti zašto je doživio takve napade iz pera Jurja Carića. Carićeva leksikološka koncepcija, koja je dopuštala prilagodbu stranih naziva hrvatskome fonološkome i morfološkome sustavu, a poradi normiranja mornarskoga govornoga uzusa, nije mogla pozitivno vrednovati Crnićev rječnik, nastao na tragu bakarske purističke leksikografske tradicije. Najznačajniji leksikograf takovoga opredjeljenja Božo Babić bio bi najvjerojatnije i najbolji Crnićev branitelj, ali više nije bio među živima i nije mogao u ovoj žučnoj polemici zastupati svoje stavove - potrebu za zamjenjivanjem stranih termina hrvatskima.

Nedvojbeno je da su jedrenjaci snažno obilježili prošla stoljeća, ali ih ni dvadeseto stoljeće nije potpuno zaboravilo. Naravno, valja reći da su danas najčešće ipak samo izložbeni uzorci, školski ili turistički brodovi za nostalgična putovanja ili pak sportska plovila.

A nazivlje?

Nazivlje za oputu i jedrilje brodova, najznačajniji dio jedrenjačkoga terminologijskog sustava, nastalo je u vrijeme kada su se jedrenjaci gradili i kada su bili u uporabi. Danas se na suvremene jedrenjake primjenjuje dijelom to devetnaestostoljetno nazivlje, a ako neki dio brodske opreme nije isključivo vezan uz jedrenjak kao tip broda, primjenjuje se dijelom i novo nazivlje, najčešće pod utjecajem engleskoga jezika. Engleski je, naime, jezik nezaobilazan i obvezatan za modernoga pomorca, pa je bez njega nemoguće zamisliti suvremeno pomorsko komuniciranje, o čemu će više riječi biti u sljedećem poglavlju.

Vratimo se hrvatskome nazivlju. Valja promotriti odnos vremena nastanka jedrenjaka i vezanja naziva uza nj. Naime, ti se tipovi brodova ne razvijaju dalje u tehnološkome smislu, ne oblikuju se novi dijelovi broda ili brodske opreme, pa time i ne traže nove nazive. Vrijeme osamnaestoga stoljeća, kada se na primjer počinje postojećim jedrima na jedrenjacima dodavati *prečka*, trokutasto jedro iznad kosnika, koje služi uravnoteženju jedrilja, te pomaže jedrenju uz vjetar i manevriranju, daleka je prošlost. Ili druga polovina toga stoljeća kada se jedrilje pojačava *sošnim jedrom*. I tako dalje.

Iz toga proizlazi da nema potrebe za mijenjanjem postojećega nazivlja, za njegovim značenjskim modificiranjem ili stvaranjem novih

naziva. Vrijeme kao da je za njih jednostavno stalo. Onaj dio nazivlja koji je općega tipa, kao npr. *brod, veslo, jedro, pramac, krma* i slično, primjenjiv je i na druge vrste plovila, pa je i dalje u dnevnoj uporabi i dio je suvremenoga pomorskog nazivlja. Specifičan dio nazivlja veže se samo uz jedrenjake. Za druge uporabe nema potrebe. Stoga sve one nazive, koji se nisu primijenili na nove tipove brodova, možemo smatrati historizmima.

A to znači da nisu dio suvremenoga pomorskog nazivlja.

Ipak, nisu zaboravljeni. Zaljubljenici u jedrenjake i dalje kreću na romantične plovidbe, pa se i nazivlje u jednome svome segmentu revitalizira. A drugi zaljubljenici, oni u riječi, drže potrebnim podsjećati na ovaj dio hrvatskoga jezičnog blaga.

Među njima je značajno mjesto svojim radom osigurao splitski jezikoslovac Radovan Vidović. On je 1984. godine, nakon dugih godina rada na proučavanju i skupljanju hrvatskoga pomorskog nazivlja, objavio u Splitu značajno leksikografsko djelo: *Pomorski rječnik*.

Pomorski rječnik Radovana Vidovića obuhvaća, kako u Predgovoru sam kaže, "razdoblje od srednjeg vijeka do vremena industrijske revolucije, to jest razdoblje brodova na vesla i jedra". Pomorski se nazivi navode prvenstveno prema u ovom stoljeću sakupljenoj građi za pomorsko-ribarstvene nazive. Starije su potvrde najvećim dijelom iz književnosti ili, pak, općih rječnika, i to rijetko izravno, a mnogo češće preko *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti¹⁸² ili lingvističke literature. Izvori su također dijalektološka i etnološka građa, te pravni i povijesni spisi.

Pomorski nazivi koje je Radovan Vidović sakupio i prezentirao u svojem *Pomorskom rječniku* tematski pokrivaju sedam područja (str. V), uz koja navodimo po nekoliko primjera:

1. **brod (vrste brodova, dijelovi broda, oprema broda):** barka, bok, brodsko vitlo, deblenjak, gornje leto, jarbol, kotva, letnjača, plav, prova, sidro, soha, sošnjača, teretnjak, upora glavne palube, vitlo, zadnjača, zateg;
2. **brodogradilište:** navoz, skalada, škver;
3. **brodogradnja:** brodovlasnik, rašpa;
4. **navigacija i manevar:** dubinomjer, navigat, sinjal, vjetrokaz;
5. **život na brodu:** bočno valjanje, brodski časnik, kapitan, brodarina, moreplovnica, veslati, zaveslaj;

¹⁸² *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880-1976.

6. **pomorska meteorologija, astronomija:** kalig, levanat, lebić, mrtvo more, nevera, plima, struja, vikor, zapadnjak, zavjetrina;
7. **geomorfologija (koliko je u vezi s morem):** jaz, lukobran, obala, plaža, pristan, rat, sidrište, suho, svjetionik, valobran.

Već iz ovoga kratkoga prikaza vidimo da se tematska područja Vidovićeva rječnika ne razlikuju značajno od pomorskih rječnika iz 19. stoljeća, naročito od rječnika Bože Babića. Premda Vidović ne izdvaja u posebnu skupinu na primjer mjere (npr. *star*) i mjerne sprave (npr. *kompas*), vjetrove (npr. *jugo*), pomorska zvanja (npr. *kapitan*) ili brodske zapovijedi (npr. *ankorat*), što čine Babić i njegovi prethodnici, i ti su segmenti pomorskoga nazivlja uključeni u rječnik.

Osim povijesnih, dijalektoloških, etnoloških i književnih djela, važan su izvor za Vidovića bili pomorski rječnici. Radovan Vidović je sakupio vrijednu pomorsku leksičku građu iz brojnih objavljenih, ali još brojnijih rukopisnih rječnika.

Koji su pomorski rječnici najstariji?

Najstariji naš rukopisni pomorski rječnik koji je ekscerpiran u Vidovićevo jest *Rječnik rukokretni* Jakova Antuna Mikoča iz 1852. godine,¹⁸³ a tiskani *Morski riečnik* Bože Babića iz 1870. godine - sljedeći je tek *Pomorski rječnik* Rudolfa Crnića iz 1922. godine. Božo Babić autor je još jedne navedene knjige - *Mladi mornar* iz 1875. godine, koja naslovom ne upućuje tako direktno na sebe kao izvor sustavne pomorske terminologije, ali je i naša analiza pokazala da on to jest, uz činjenicu da petinu knjige čini pomorski rječnik. Dakle, dva najstarija tiskana pomorska rječnika istoga su autora - Bože Babića.

Zanimljivo je pogledati kakvo mjesto u Vidovićevo *Pomorskom rječniku* imaju upravo termini iz tih Babićevih knjiga objavljenih 1870. i 1875. godine.

Impozantan je popis od čak četrdeset riječi uz koje se navodi samo značenje prema djelima Bože Babića, podsjećajući još jednom na činjenicu da je Babić jedan od naših najznačajnijih pomorskih terminologa. Neke su od tih riječi popraćene citatima iz *Morskog riečnika* iz 1870. godine, npr. *perni* (u izrazu *perno rebro*), *pravac* (= *kosnik*), *pristup* (tal. *mandraccio*), *priteg* (= *steznica*). Među tim riječima je i ranije u ovome tekstu spomenuta riječ *prečka*, premda je Vidović navodi u ikavskome liku *prička* iz predgovora prvoga Babićeva rječnika. Naziv je danas nezaobilazan, kao dio službene nomenklature, premda u govoru najčešće zamjenjivan nazivom *flok*, a da se radi o važnome

¹⁸³ Prema čitanju Blaža Jurišića iz 1958. godine.

terminu, vidjeli smo i iz reakcije Jurja Carića na Crnićevo unošenje upravo lika *prečka* u svoj rječnik 1922. godine.

Mnogo su češće potvrde iz *Mladog mornara* iz 1875. godine, neke možda malo poznate, npr. *hajmica*, *ribina*, *štenci* (*štenci krmila*), *šuplja glava*, *teglo*, *zapinj*, ali i neke inače uobičajene u pomorskoj terminologiji, npr. *koš*, *kotva*, *leto*, *mačka*, *okno*, *osovina*, *vez*, *zadnjača*, *zateznica*. Potvrde iz oba ekscerpirana Babićeva djela ima u riječima *podvezati* i *orvica*. Također je u nekim riječima samo u Babićevu rječniku potvrđen izdvojen lik termina, npr. pored uobičajenog *lukoč* samo u Babića lik *ljukoći*, i sl.; ili je samo njegova potvrda iz hrvatske literature, npr. *plavica* (ili *plavčica*; dem. od *plav*, vrsta brodića).

Pozivanje na Babićevo djelo kao najstariji zapis termina također je često, npr. *kobilica*, *oputa*, *orepina*, *petlja*, *utok*, *uzda*, *vezat(i)*, *žaba*... Ponegdje se uz Babića spominje kao izvor određenoga termina još samo *Akademijin rječnik*, npr. *utok* (*utočište*, *zaklon*), *uzda* (*mura*), *zateg* (tal. *scotta*); ili tekst Petra Skoka *Naša pomorska i ribarska terminologija* iz 1933. godine, npr. *popelo* ('daske što bok sačinjavaju'), *popeliti* ('postaviti popelo'), *prihvatiti* (*orcat*), *sjekilj* (*kljun*; *rilo*). Za riječi koje imaju mnogo potvrda Vidović najčešće Babića ne spominje.

Iz ovoga je vidljivo kako je priređivač *Pomorskoga rječnika* u dvadesetome stoljeću visoko vrednovao Babićevo djelo i poslužio se njime da prikaže bogato hrvatsko nazivlje za jedrenjake i njihovu opremu. Ipak, *Pomorski je rječnik* rezultat rada jednog čovjeka i kao svugdje gdje taj zahtjevan leksikografski posao pada na leđa pojedincu, dešavaju se previdi. Čak pedesetak natuknica ne nalazimo, premda su to riječi iz dodatka *Morskom rječniku* s naslovom *La manovra delle vele in complesso*. Navodjenje *vježbine* (*orvine*) jedara ukupno, npr. *klobučnica*, *pomagača*, *sietka*, *siža*, *ulača*, *utlegar*, pa čak iz naslova: *vježbina*, *orvina*; ili su pak iz *Mladog mornara* iz pridodanoga rječnika pod naslovom *Nizac hrvatskih rieči po moru, kako se čuju u samom narodu: bačvarina, bralja, brodograditelj, brodovlastnik, brodovlje, brodovodja, krmar, krstačica, letka, mornarenje, mornarica, olovnjača, parnjača, pomorstvo, snast, tegljača, ubralja, uzlenjača, vitlica* itd.¹⁸⁴

U obradi nekih natuknica donose se potvrde iz literature ili terenskih zapisa iz 20. stoljeća, premda bi Babićev citat pokazao da postoji potvrda iz 19. stoljeća, npr. *apoštol*, *igo*, *klin*, *ključ*, *kolabra*, *mornariti*, *nos*, *sidrati*, odnosno niz: *odliv* - *priliv* - *zaliw*. Tako Vidović za vrlo

¹⁸⁴ Zanimljivo je zamijetiti da u Vidovićevu *Pomorskome rječniku* nema nijedne složenice s prvim dijelom motiviranim riječju *brod* (npr. *brodograditelj* i sl.), pa je otuda i razumljivo da nema ni Babićevih riječi toga tvorbenoga uzorka.

važan naziv *jedrilje* kaže da je riječ vrlo česta u Kumičića, u *Siroti*, a da navede i Babićev primjer, imao bi relevantnu i stariju potvrdu - roman *Sirota* tiskan je 1885. godine, dakle deset godina poslije *Mladoga mornara*.

Neovisno o nekim manjim zamjerkama, *Pomorski je rječnik* značajno djelo u povijesti hrvatskoga pomorskoga nazivlja. Na jednome je mjestu sakupljena gotovo sva autoru dostupna građa, pažljivo ekscerpirana i objašnjena. Posebna su vrijednost neke natuknice kojima je Vidović pristupio po načelu uređivanja enciklopedijskoga rječnika, pa nudi izuzetno vrijednu građu - ne samo terminološki nego i predmetnu. Tako na primjer natuknice *barčica*, *bracera*, *brod*, *drivo*, *gajeta*, *kapitan*, *laja*, *leut*, *mali*, *škver* ili *vitar* donose opise brodova, gradnje brodova, odnosa na brodu i slično. Za primjer možemo navesti možda očekivanu natuknicu *brod* u 27 stupaca ili 14 stranica ovoga rječnika, ali i natuknicu *bark* opisanu u čak 19 stupaca, odnosno 10 stranica, s detaljnim opisom njegova složenog jedrilja, što je ponajmanje leksikografski uzrokovano.

Analiza Vidovićeva *Pomorskoga rječnika* pokazuje da je njegov autor vjerno navodio leksičke podatke vezane uz pomorstvo iz svojih brojnih izvora. Raznovrsnost izvora - od rječnika književnoga jezika preko književnih tekstova do dijalektološke građe - dovela je do nejasne diferencijacije termina, pa su kao natuknice u ovome rječniku navedeni istovremeno i književnojezični nazivi i dijalektalni likovi i noštromizmi. Ovo je nerazdvajanje termina samo odraz različitih leksikoloških koncepcija koje su postojale i u devetnaestom i u dvadesetom stoljeću. U prošlim smo to odjeljcima najbolje vidjeli na usporedbi Babićevih i Carićevih terminoloških načela. Vidović je književnojezične nazive hrvatskoga porijekla i mediteranske mornarske izraze dijelom prilagođene hrvatskome jeziku ujedinio, dodavši im još i nazive iz starih hrvatskih rječnika - od Vrančićeva preko Habelićeva do Stullijeva - i zapise s terena - iz različitih primorskih mjesta, naročito s otoka, iz brodogradilišta i sl. Kako je ovih terenskih zapisa u ekscerpiranu korpusu očito bilo više, i u rječniku prevladavaju takvi leksemi, pa može ostati neispravan dojam da je Vidović promicao noštromizme.

A upravo brižno bilježenje leksičke baštine govori tome usuprot. Uzualni su nazivi jednostavno činjenica današnjega pomorskoga komuniciranja, koju jezikoslovac Vidović, da je to i želio, nije mogao previdjeti.

Svoj je *Pomorski rječnik* Radovan Vidović podijelio u dva dijela. Ovdje smo predstavili prvi dio, u kojemu se na više od petsto stranica donose hrvatske riječi iz naših izvora, te im se navode potvrde i

poneka dodatna objašnjenja. Drugi je manji dio rječnika naslovljen "Pomorske riječi iz naših izvora na latinskom jeziku", gdje su brojne potvrde iz Vitezovićeve rukopisnog rječnika,¹⁸⁵ starih statuta uzduž naše strane jadranske obale, od Pirana preko Senja, Paga i Zadra do Dubrovnika i Kotora, zatim iz suvremenih latinskih rječnika ili povijesnih spisa.

Rječnik prati bogati indeks pojmova, koji nisu natuknice ni uputnice u rječniku, ali se navode u obradi natuknice. To je bilo nužno, naročito zbog enciklopedijskih opisa pojedinih natuknica, ali i postojanja usporednoga književnojezičnoga i uzualnoga nazivlja, koja je oba autor navodio, o čemu smo već govorili. Ovdje nalazimo na primjer riječi *brodarina*, *čelik-čelo*, *gaz*, *izvanja prečka*, *jugo*, *kormilo*, *letnjača*, *lukobran*, *oglavno jedro*, *praća*, *strojar*, *val*, itd., s natuknicom gdje su riječi spomenute. Tako se naziv *brodski časnik* nalazi u opisu natuknice *ofičal*, zatim *gornje leto* je navedeno pod natuknicom *papafig*, ili *kormilar* - *timunijer*, *luka* - *porat*, *mornar* - *mariner*, *nosivost* - *portada*, *obala* - *marina*, *pramac* - *prova*, *prečka* - *flok*, *sidrište* - *ankoraj*, *strojarnica* - *makina*, *vitlo* - *argan*, *zadnjača* - *randa*, *zavjetrina* - *šotovento*, i sl.

Sličnoga je tipa i prateći indeks talijanskih i engleskih riječi. Većina se talijanskih riječi ne razlikuje značajno od uzualnih naziva zabilježenih u rječniku, npr. *fiocco*, *flocco* - *flok*, *randa* - *randa*, *scafo* - *škaf*, *scrivano* - *škrivan*, *squero* - *škver*, *stiva* - *štiva*, *traverso* - *traveras*. Već i ovi primjeri pokazuju da je većina fonološki i morfološki prilagođena. Engleskih je riječi značajno manje, a najčešće nisu motivirale uzualne nazive, koji su natuknice pod kojima ih u rječniku nalazimo, npr. *flying-jib* - *kontraflok*, *for-stay-sail* - *trinketina*, *inner-jib* - *flok*, *stem* - *ašta od prove*, *upper-deck-hock* - *zoja od kvartira od prove*, *watch* - *straža*, *gardija*. Iznimne su englesko-hrvatske usporednice, kao *runner* - *runer*, *tender* - *tender*. Pogled u ovaj indeks potvrđuje jasnu povezanost jedrenjačkoga nazivlja uz mediteransku pomorsku kulturu, dok će engleski nazivi postati pomorački imperativ tek s novim tipovima brodova i preookeanskim putovanjima.

Posebno su zanimljivi slikovni prilozi. Na crtežima gajete i bracere, označeno je po četrdesetak dijelova, a za svaki se navodi po nekoliko naziva, s podatkom o mjestu gdje se upotrebljava. Niz *tamun* - *temun* - *timun* - *timon* pokazuje da su zapisani samo terenski podatci, dok se književnojezični nazivi ne navode - *kormilo*. I crteži izdvojenih dijelova korita ili jedra također su popraćeni uzualnim nazivima, najčešće prema anketi Jadranskoga instituta iz 1950. godine.

¹⁸⁵ Prema čitanju Blaža Jurišića iz 1965. godine.

Ovaj prikaz strukture *Pomorskoga rječnika* pokazuje na kako je velikome i složenome projektu Radovan Vidović radio. Pripremajući se za izradu tako zahtjevnoga djela Vidović je dugi niz godina proučavao povijest hrvatskoga pomorskog nazivlja. Objavio je velik broj radova s ovom tematikom, a ovdje izdajamo jedan članak i jednu knjigu.

Dvije godine prije objavljivanja rječnika Vidović ga je najavio u opsežnome članku *Povijest rada na sakupljanju i obradi naše pomorske terminologije*.¹⁸⁶ U njemu je dao jedan od dotad najsustavnijih pregleda, obogativši prinose Blaža Jurišića iz pedesetih i šezdesetih godina novim podatcima i spoznajama. Tako donosi cjelovit "Upitnik za sakupljanje folklorističkog gradiva o moru" Petra Kasandrića iz 1887., te tekstove Jurja Carića razasute po časopisima, prvenstveno njegov nacrt rada na sakupljanju pomorskoga nazivlja iz 1919. godine i polemičke članke povodom *Pomorskoga rječnika* Rudolfa Crnića.

Desetak godina poslije rječnika tiskana je Vidovićeva knjiga *Jadranske leksičke studije*, u kojoj osim ponovnoga objavljivanja ovoga članka, nalazimo nove prinose u drugome dijelu knjige *Pomorske leksičke teme*.¹⁸⁷ Vidović je također godinama uređivao splitski časopis *Čakavska rič*, na čijim je stranicama objavljen velik broj tekstova ove problematike, te mnogi prinosi s terena, pa je časopis nastavio s takvom praksom i nakon njegove smrti.

Ipak, kruna Vidovićeve rada ostaje njegov *Pomorski rječnik*, u kojemu je sačuvala od gubljenja rasutu pomorsku leksičku građu, a svojega čitatelja s kraja dvadesetoga stoljeća vraća u doba veličanstvenih jedrenjaka.

¹⁸⁶ Radovan Vidović, *Povijest rada na sakupljanju i obradi naše pomorske terminologije (od početka do drugoga svjetskog rata)*, str. 770-803.

¹⁸⁷ Radovan Vidović, *Jadranske leksičke studije*.

P O M O R S K A K N J I Ž N I C A
UREDNIK / P. MARDEŠIĆ Sv. 1.
Sv. 1.

PETAR MARDEŠIĆ

POMORSTVO

I. DIO: BROD

ZAGREB 1944

IZDANJE HRVATSKOG IZDAVALAČKOG BIBLIOGRAFSKOG ZAVODA

HRVATSKA POMORSKA LEKSIKOGRAFIJA 20. STOLJEĆA

Na jednome smo mjestu u ovoj knjizi nazvali Božu Babića ocem hrvatskoga pomorskog nazivlja. Pokušali smo to pojasniti analizom njegovih radova, i to ne samo rječnika, nego i ostalih pomorskih publikacija, prvenstveno njegova putopisa.

Ali, dok se time može prikazati nečija leksikografska i leksikološka koncepcija, za ovako visoku atribuciju to nije nikako dovoljno. Valja vidjeti što su od Babićeva rada preuzeli nastavljači na velikome poslu - stvaranju hrvatske nautičke terminologije. Prikazom pomorskih rječnika Rudolfa Crnića i Radovana Vidovića ušli smo duboko u 20. stoljeće i pokazali koliko je Babićeva rada u njih utkano.

Za Crnićev smo *Pomorski rječnik* iz 1922. godine nedvojbeno ustvrdili da je na tragu bakarske škole radikalnoga purizma, premda je među sudionicima ankete koja je rječniku prethodila bilo i predstavnika drukčije leksikološke koncepcije. Mislimo pod tim, naravno, na Jurja Carića, autora brojnih djela s pomorskom tematikom, kojima je pokazao da daje prednost mornarskim žargonizmima pred novotvorenicama. To je potvrdio objavljivanjem nacrtu rada na pomorskome nazivlju po strukama i uputa za sakupljanje i sistematizaciju građe 1919. godine, te reakcijom, zapravo izrazito negativnom recenzijom Crnićeva rječnika.

U predstavljanju Vidovićeve *Pomorskog rječnika* iz 1984. godine vidjeli smo da su Babićevi rječnici najstariji hrvatski tiskani rječnici među ekscerpiranima, te da je određeni broj naziva potvrđen samo u Babića, ili su njegove potvrde najstarije. Ali, o Babićevu udjelu u stvaranju nazivlja za jedrenjake još više govore natuknice uz koje

nema njegova imena, premda ih nalazimo u njegovim rječnicima, nego su imena brojnih drugih izvora. To potvrđuje život riječi.

Ipak, time još nismo dokazali da je Božo Babić ostavio traga u suvremenome pomorskom nazivlju. Nedostaje analiza ostalih leksikoloških izdanja, te velikih zamišljenih i ostvarenih ili neostvarenih projekata u 20. stoljeću.

Prvi je takav projekt zamislio Petar Kasandrić na kraju 19. stoljeća i oblikovao ga u "Upitnik za sakupljanje folklorističkog gradiva o moru". Premda je upitnik objavljen između 1887. i 1926. godine ukupno čak osam puta, malo je materijala sakupljeno, a objavljen je samo dio građe iz Pelješa i iz Bola na Braču.¹⁸⁸

Početak 20. stoljeća bakarski su nastavnici nastavili sakupljati, slagati rukopisne rječnike ili objavljivati pomorsko nazivlje, a među njima smo već spomenuli Narcisa Damina, Vjekoslava Baborskog, Bartola Poparića, Milana Miholjevića, Dezidera Kasumovića, Nikolu Gerechtshammera i Mirka Nikolića. Iz zavodskoga rječnika, Kasumovićeva trojezičnoga rječnika za tršćanski *Lloyd* i rukopisnoga rječnika posljednje dvojice bakarskih nastavnika čitamo da je njihova leksikološka koncepcija bila ista kao i Babićeva - pokušati pronaći hrvatske riječi umjesto tradicionalnih tuđica u govornome jeziku.

Na tome tragu je i pokretanje sarajevskoga časopisa s pomorskom tematikom "Jedro". Premda je kratko izlazio, u njemu je objavljeno više zanimljivih radova vezanih i uz pomorsko nazivlje. U svojoj analizi Radovan Vidović izdvaja pomorske nazive koje je objavio profesor kotorske (kasnije lošinjске) pomorske škole kapetan Luka Dobrilović 1917. godine, koji je pozivao na služenje hrvatskim jezikom u pomorstvu i brodarstvu, pa stoga kaže da bi nam dobro došao "jedan mali pomorski rječnik".¹⁸⁹

Vidimo da se većinom radi o manjim radovima, rukopisima i nezavršenim projektima. U razdoblju između dvaju svjetskih ratova pojavile su se za našu temu relevantne samo dvije značajne knjige. Osim već analiziranoga Crnićeva *Pomorskog rječnika* iz 1922. godine to je studija Petra Skoka objavljena prvo u splitskome časopisu "Jadranska straža" 1932. i 1933. godine, a kasnije, 1933. godine, i kao knjiga u *Pomorskoj biblioteci Jadranske straže*. Časopisni je naslov *Od*

¹⁸⁸ Usp. Radovan Vidović, *Povijest rada na sakupljanju i obradi naše pomorske terminologije (od početka do drugoga svjetskog rata)*, str. 777-779.

¹⁸⁹ Usp. Radovan Vidović, *Povijest rada na sakupljanju i obradi naše pomorske terminologije (od početka do drugoga svjetskog rata)*, str. 781.; Blaž Jurišić, *O našoj pomorskoj terminologiji*, str. 461.

koga naučiše jadranski Jugosloveni pomorstvo i ribarstvo?, takav je naslov i na prvoj unutrašnjoj stranici knjige, dok je na koricama knjige naslov *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu*. Pod ovim se drugim naslovom ova Skokova knjiga najčešće i navodi u stručnoj literaturi.

Studiju čini dvanaest tekstova, u kojima se više obrađuje ribarska nego pomorska terminologija. Također je, za razliku od dotadašnjih autora, Skok etimološki objašnjavao pojedine nazive, kako one opće indoeuropske (npr. *more*), ili riječi slavenskoga porijekla (npr. *lađa*), tako i one stare dalmatsko-romanske (npr. *timun*) i mlađe mletačke nazive (npr. *argola*), te nazive grčkoga (npr. *sidro*), arapskoga (npr. *leut*) i turskoga porijekla (npr. *čam*). Među riječima slavenskoga porijekla najviše je općih naziva vezanih uz more (npr. *plima*) ili naziva jednostavnih plovila (npr. *brod*) i glavnih dijelova plovila (npr. *krmilo*). Zaključuje da su preuzeti navigacijski nazivi dalmatsko-romanski i mletački, a nazivi riba većim dijelom, pak, grčkoga porijekla, ali preuzeti preko romanskih - dalmatskoga ili mletačkoga, i tako dalje. Značajan utjecaj mletačkoga vidi u bilingvnosti primorskoga čovjeka, te prestižnosti mletačkoga kao jezika vlasti, pa daje i jasnu sociolingvističku studiju.¹⁹⁰

Ovo je prvi sustavan etimologijski prinos hrvatskome pomorskom nazivlju. Uostalom, u Skokovu ćemo kasnije objavljenome etimologijskom rječniku naći upravo za pomorsko i ribarsko nazivlje zanimljive rječničke članke.

Za našu je temu relevantna studija o mogućem čitanju *Ribanja i ribarskoga prigovaranja* Petra Hektorovića, te dva poglavlja o dijelovima broda i vrstama brodova, odnosno o pomorskoj meteorologiji, s pratećim crtežima. Premda romanist po struci, Skokovo je opredjeljenje za hrvatsko nazivlje, a za neke od stavova opravdanja nalazi upravo u Hektorovićevome epskom spjevu iz 16. stoljeća, o čemu je više riječi bilo na početku ove knjige.

Neke će, pak, stavove iznesene u ovoj studiji dopuniti i ispraviti petnaest godina kasnije u knjizi *Leksikografske studije*. Zanimljivo je korigiranje u vezi s riječi *oseka*. Ispravlja se i navodi da je *osjeka* "krivi jekavizam", jer se nigdje ne javlja lik *osika*, premda su brojni zapisi upravo s čakavskoga ikavskog terena.¹⁹¹

¹⁹⁰ Sustavnu analizu nazivlja prema porijeklu nalazimo kasnije u radu: Mirko Deanović, *Stratifikacija naših pomorskih i ribarskih naziva po njihovu porijeklu*, str. 735-744. Što se slavenskih naziva tiče, njih nalazimo već u Miklošičevu staroslavenskom rječniku (*Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*) iz 1862. - 1865. godine. Analizu pomorskih naziva u tome rječniku usp. Blaž Jurišić, *O našoj pomorskoj terminologiji*, str. 452 - 454.

¹⁹¹ Usp. Petar Skok, *Leksikografske studije*, str. 8-15. U polaznome se praslavenskome liku, naime, ne nalazi 'jat' (ě) nego prednji nazal (e), pa je u hrvatskome obvezatna kontinuantna e.

Božo Babić ima za to značenje sinonime *odsieka* i *odliev*.¹⁹² Zanima nas je li Skok znao za Babićeve rječnike. Odgovor je da, a to utvrđujemo ne samo po Skokovu radu, nego i po izravnom navođenju imena Bože Babića i citata iz njegova prvoga rječnika, odnosno iz putopisa.¹⁹³ Osim Babićeva i Crnićeva te *Akademijina rječnika* Skok nije ekscerpirao druga leksikografska djela, nego je imao podatke s terena od brojnih informanata od Krka do Mljeta.

Od tridesetih se godina stručnim radovima iz područja pomorstva javlja Petar Mardešić. Osim što je s Antunom Ribolijem objavio *Pomorsku meteorologiju* 1936. i *Oceanografiju* 1943. godine, novija ga povijest pomorske leksikografije bilježi kao idejnoga začetnika edicije *Pomorstvo*, autora pomorskih udžbenika i urednika *Pomorske enciklopedije*.

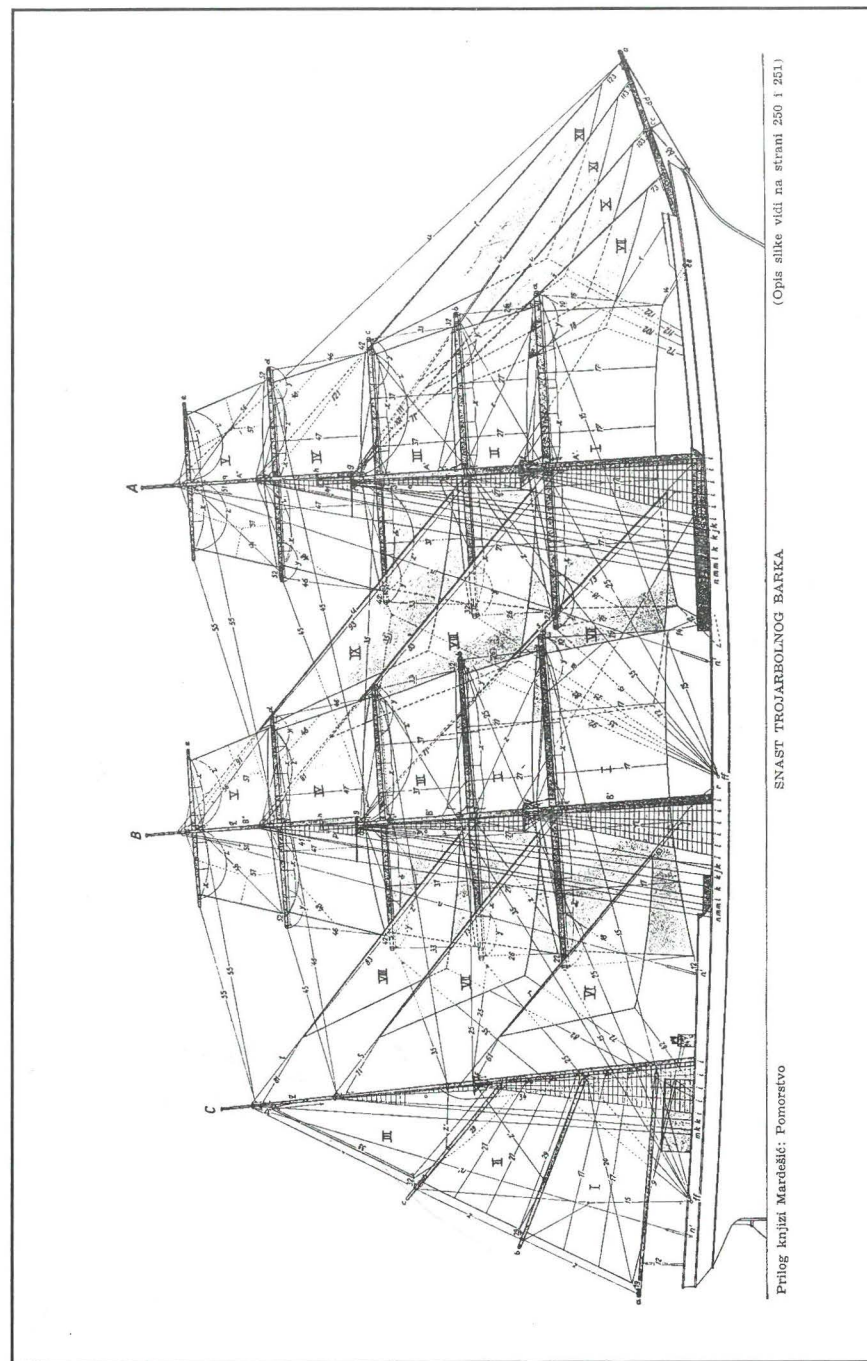
Krenimo redom. Mardešić je zamislio ediciju *Pomorstvo* u četiri sveska, ali su objavljena samo dva, i to prvi svezak *Brod* i četvrti svezak *Riečno brodarstvo* 1944. godine. Drugi je, pak, svezak *Manevriranje* ostao u rukopisu, a treći nije napisan. Premda zamisao nije realizirana u potpunosti, pomorska je struka dobila svoju prvu veliku ediciju enciklopedijskoga tipa.

Zastanimo na prvome svesku - *Brod*. Naslovi poglavlja najbolje pokazuju koncepciju knjige: *Vrste brodova*, *Trup*, *Užeta* (*Konopi*, *čela*, *Užarski radovi*), *Žabe*, *Snast* (*Snast jedrenjaka*, *Snast parobroda*), *Sidra i lanci* (*Sidra*, *Lanci*, *Sidrena oprema*, *Suvremeni sidreni uređaji*) i *Čamci*. Ti naslovi također pokazuju i kakvo je brodersko nazivlje upotrebljavano, a naročito se to dobro vidi u pojedinim detaljnim opisima. Tako je u poglavlju *Snast jedrenjaka* u odlomcima *Jarbolje*, *Oputa*, *Vrv* i *Jedrilje* primijenjeno nazivlje koje u osnovama poznajemo iz radova autora koje smo označili kao pripadnike bakarske škole radikalnoga purizma. A još je to evidentnije u posljednjem odlomku ovoga poglavlja - *Opis snasti trojarbolnog barka*, čija je slika dana u prilogu na kraju knjige.¹⁹⁴ To je, naime, stranica s ukupno dvije stotine naziva, odnosno detaljan popis naziva jarbola, jedara, opute i vrvi na tome složenom jedrenjaku.

¹⁹² Usp. Božo Babić, *Morski riečnik*, str. 9.

¹⁹³ Usp. Petar Skok, *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu*, str. 130. Premda, valja reći da je još i Vidović utvrdio da je Babić ovdje površno čitan i neispravno naveden. Radi se, naime, o Babićevu pozivanju na Kazalija u vezi s nazivima *kobilica* i *sjekilj* (Božo Babić, *Morski riečnik*, str. 5. i *Mladi mornar*, str. 34.), što je Skok prenio kao Babićev osobni zapis s terena.

¹⁹⁴ Usp. Petar Mardešić, *Pomorstvo*, I. dio: *Brod*, str. 250-251.

(Opis slike vidi na strani 250 i 251)

SNAST TROJARBOLNOG BARKA

Prilog knjizi Mardešić: Pomorstvo

OPIS SNASTI TROJARBOLNOG BARKA
(SILIKA U PRILOGU NA KRAJU KNJIGE)

A. Priančani (prveni) jarbol
A'. Prveni sljemeni nastavak
a. Prveni donji košni križ
b. Prveni donji košni križ
c. Prveni gornji košni križ
d. Prveni donji sljemeni križ
e. Prveni gornji sljemeni križ

I Prvenjača
II Prvena donja košnjača
III Prvena gornja košnjača
IV Prvena donja sljemenjača
V Prvena gornja sljemenjača
VI Letnjača
VII
VIII
IX
X
XI Prečnjača } Prečke
XII Prečkica }

f Prveni koš
g Prveni košić
h Prveni košnjača
i Prvene dublene pripone (6)
j Prvene glavinske zaputke (2)
k Prvene zaputke košića (3)
l Prvene zaputke glavince (1)
m Prvene sljemene zaputke (2)
n Prvena vršna zaputka
o Prvene vršne pripone
p Prvene sljemene pripone
q Prvene sljemena jakovijica
r Prveno debleno leto
s Prveno unutarnje košno leto
t Prveno vršno leto
u Prveno srednje košno leto
v Prveno vanjsko košno leto
w Prvene sljonce
x Krajnje sljonce
y Pranje ključnice
z Nepomičan ključničar
aa Kosnik
bb Vodno leto
cc Postajka
dd Postajno leto (2)
ee Prveni prućnjaci
ff Prveni prućnjaci (2)

JARBOLJE
B. Veliki jarbol (velejarbol)
B'. Veliko deblo s košnim nastavkom
b. Veliki sljemeni nastavak
a. Veliki donji košni križ
b. Veliki donji košni križ
c. Veliki gornji košni križ
d. Veliki donji sljemeni križ
e. Veliki gornji sljemeni križ

JEDRIJELJE
I Velenjača
II Velička donja košnjača
III Velička gornja košnjača
IV Velička donja sljemenjača
V Velička gornja sljemenjača
VI
VII Velička letnjača
VIII Velička letenka
IX Velička letenica

OPUTA

f Veliki koš
g Veliki košić
h Veliki košnjača
i Velike dublene pripone (6)
j Velike glavinske zaputke (2)
k Velike zaputke košića (3)
l Velike zaputke glavince (1)
m Velike sljemene zaputke (2)
n Velezaputka
o Veličke košne pripone
p Veličke sljemene pripone
q Veličke sljemena jakovijica
r Veličko debleno leto
s Veličko košno leto
t Veličko vršno leto
u Veličko vršno leto
v
w
x Sljonce
y Pranje sljonce
z Nepomičan ključničar
aa
bb
cc
dd
ee
ff Velički pračnjaci

C Sturi jarbol

a Deblenjak
b Srednjak
c Svanjak
d
e
f
g
h
i
j
k
l
m
n
o
p
q
r
s
t
u
v
w
x
y
z
aa
bb
cc
dd
ee
ff

f Sturni koš
g Sturni košić
h Sturni košnjača
i Sturne dublene pripone (5)
j Sturne sljemene zaputke (2)
k
l
m
n
o
p
q
r
s
t
u
v
w
x
y
z
aa
bb
cc
dd
ee
ff

Ako nam se 200 naziva čini mnogo, onda griješimo. Popis koji donosi samo nazive jedara na barku s pet jarbola pokazuje razlikovanje čak pedeset vrsta jedara.¹⁹⁵ Mali dio toga nazivlja vezan je uz trokutna jedra nad kosnikom - prečke. A slika prečki ima više od osamdeset pozicija s čak 73 pridodana naziva.¹⁹⁶ To najbolje pokazuje da je nazivlje za dijelove jedrenjaka dostiglo u ovome radu svoje vrhunce, da se radi o razrađenoj sustavu naziva i to što je najvažnije - sustavu hrvatskih naziva.

Što se udžbenika tiče, Mardešićeva je *Enciklopedija plovidbe* iz 1948. godine zaista zavidnoga obujma - gotovo osamsto stranica velikoga formata. Time je pomorsko školstvo dobilo svoj veliki udžbenik, kakvi će od tada do danas izlaziti na hrvatskome jeziku i pokriti sva područja pomorskoga poučavanja na pomorskim akademijama, višim školama ili fakultetima.

I kruna ovoga rada - *Pomorska enciklopedija*, koja je s prvim sveskom izašla iz tiska 1954. godine. A vrijednost joj je i u uporabljenu hrvatskome pomorskom nazivlju, što je isticano još u vrijeme objavljivanja prvih svezaka.

Kojih su se terminologijskih načela držali priređivači enciklopedijskih članaka?

Pogledajmo niz od 21 naziva glavnih jedara na čajnome kliperu (trojarbolnom križnjaku), čiji se crtež s popisom jedara nalazi pod natuknicom *brod*. Nad kosnikom su *prečkica*, *prečka* i *prečnjača*, a na prvenom jarbolu su *prvena nadvrhovnjača*, *prvena vrhovnjača*, *prvena sljemenjača*, *prvena gornja košnjača*, *prvena donja košnjača* i *prvenjača*. Na najvišem srednjem jarbolu jedra su: *glavna nadvrhovnjača*, *glavna vrhovnjača*, *glavna sljemenjača*, *glavna gornja košnjača*, *glavna donja košnjača* i *glavna deblenjača* (*glavno jedro*, *glavnjača* ili *velejedro*). Krmeni jarbol nosi krmenu *nadvrhovnjaču*, krmenu *vrhovnjaču*, krmenu *sljemenjaču*, krmenu gornju *košnjaču* i krmenu donju *košnjaču*. Nad krmom je *sošnjača*, a između jarbola još su se razapinjala *letna jedra*.¹⁹⁷

Dovoljno je podsjetiti se nazivlja koje je gotovo stoljeće ranije nudio Božo Babić, a naročito njegova specijalnoga rječnika *Nazivlje korita i jedrilja broda* iz 1877. godine. Analizirajući nazivlje u tome rječniku zaključili smo da je Babić pokušavao naći hrvatske nazive, da je atribucija obvezatna u imenovanju tako složenih sustava, da su stoga višočlani nazivi nužnost, te da su se realizirale dvočlane i tročlane,

¹⁹⁵ Usp. Petar Mardešić, *Pomorstvo*, I. dio: *Brod*, sl. 436., str. 227.

¹⁹⁶ Usp. Petar Mardešić, *Pomorstvo*, I. dio: *Brod*, sl. 381., str. 184-185.

¹⁹⁷ Navod prema: *Pomorska enciklopedija*, sv. I., str. 470.

a za pomoćna jedra i četveročlane sintagme. U enciklopedijinu je nazivlju provedeno isto načelo s istim opravdanjima, a korak dalje su jednočlani nazivi za trokutna jedra nad kosnikom: *prečkica*, *prečka* i *prečnjača* (u odnosu na Babićeva jedra *vanjska priečka* i *priečka*), a s istim odbacivanjem govornih žargonskih naziva (*kontraflok*, *flok*). Također je drugi naziv za jedro nad krmom - *sošnjača*, u odnosu na Babićevu (i Crnićevu) *zadnjaču*, i opet s nenavođenjem govornoga lika *randa*, što je bio na primjer Carićev izbor.

Babićevo je nazivlje očito našlo puta do suvremenoga normiranoga hrvatskoga pomorskog nazivlja.

Vidimo da je došlo vrijeme velikih timskih projekata. Do tada smo bilježili napore pojedinaca, pa su se u njihovim rezultatima mogle naći i nedosljednosti. Sada je pogrešaka manje, provjere su veće, jer iza teksta članka ne stoji samo autor nego i uredništvo. Ipak, dublji pogled u pojedine enciklopedijine članke ipak pokazuje da su, usprkos objektivnosti koja obilježava enciklopedijski tekst, autorske osobnosti uspjele progovoriti i o svojem odnosu prema moru. Vrijedi to za oba izdanja *Pomorske enciklopedije*, gdje na primjer u natuknicama vezanima uz vrste jedrenjaka lako uočavamo da je autoru najljepši i najelegantniji upravo već spomenuti *čajni kliper*, i slično.

Sljedeća je stepenica bila izrada konciznije verzije pomorske enciklopedije - *Pomorskoga leksikona* 1990. godine, koji je zbog svoje jednosveščanosti funkcionalniji. I u njemu je primijenjeno isto načelo glede hrvatskoga pomorskog nazivlja, pa se normiraju hrvatski nazivi (*deblenjak*, *kosnik*, *letka*, *oglavno jedro*, *pramčani jarbol*, *prečka*, *sošno jedro...*), a noštromizmi se ne navode (*gis*, *papafig*, *randa...*) ili imaju uputu na standardnojezične nazive (*flok* - *prečka...*). Kao i u enciklopediji, i ovdje kratki tekstovi podsjećaju na sakupljače pomorskih naziva i autore rječnika, na primjer Božu Babića, Jurja Carića, Rudolfa Crnića, Nikolu Gerechtshammera ili Petra Šakića, dok će neki biti ispušteni (Narcis Damin, Dezider Kasumović, Mirko Nikolić...).

U vrijeme izlaska prvoga enciklopedijina sveska u Rijeci je već bila objavljena *Brodaska nomenklatura* (1951. godine), a pri Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti započelo je još 1949. godine prikupljanje građe s terena i ispisivanje iz leksikografskih i književnih djela. U Jadranskome institutu, i kasnije Institutu za jezik, sakupljeno je oko 115.000 listića s ispisanim pomorskim nazivljem. Taj je opsežan posao radio veliki broj suradnika, pa je to, pored rada na *Pomorskoj enciklopediji*, drugo veliko timsko djelo. Na temelju toga prihvaćena su za objavljivanje 4653 termina, te su 1955. godine tiskana u prvome svesku "Anala Leksikografskoga zavoda" pod uredništvom Mate Ujevića, a pod naslovom *Građa za pomorsku terminologiju*.

Građa je navedena abecednim redom, iza natuknice slijedi definicija, tek rjeđe istoznačnica. Neke su definicije vrlo duge, i po desetak redaka (npr. *hrptenica*), pa su zapravo definicije proširene podacima npr. o smještaju na različitim tipovima broda i slično. Natuknice su najčešće imenice, pa su također i polazište za navođenje višechlanih sintagmi. Tako nalazimo navedenih petnaest posebnih vrsta kompasa (*kormilarski kompas*, *matični kompas...*) pod natuknicom *kompas* ili osamnaest pojavnica uz *sidro...* Ako se od te imenice može tvoriti pridjev, koji je dio nekoga naziva, za njega nalazimo uputnicu na tu sintagmu. U našem je to primjeru *kompasni ponavljač*, koji je samostalna natuknica. Ako je natuknica glagol, on je u infinitivu, ali sintagma koja se unutar te natuknice navodi, može ali i ne mora biti u infinitivu. Glagol *sidriti* ima svih deset pojavnica s istim likom, ali glagol *napustiti* veže se uz sintagme *napustiti brod* i *brod je napustio dno*. I tako dalje.

Ovako složena koncepcija zapisa građe mogla bi biti slabo funkcionalna. Stoga je cjelokupna građa sortirana u 22 struke, i navedena u obliku popisa svih u rječniku navedenih naziva - neovisno o tome jesu li natuknice ili ne. Taj je dio rječnika naslovljen *Indeks po strukama*. Odnos s temeljnim dijelom knjige, rječnikom, ostvaren je navođenjem broja struke uz svaku natuknicu, ali i uz svaku pojedinu pojavnicu. Naime, vezanje samo uz natuknicu ne bi bilo dovoljno, budući da postoje natuknice koje su otvorile mjesto većem broju pojavnica, koje pripadaju raznim strukama. Takav je primjer *vrijeme*, sa sedamnaest pojavnica u četiri struke (4., 5., 10. i 16.).¹⁹⁸

Građa za pomorsku terminologiju podijeljena je u sljedeće struke:

1. strategija	12. minsko i protuminsko naoružanje
2. taktika	13. zaprečavanje na moru
3. pomorstvo	14. podmorničarstvo
4. astronomska navigacija	15. protupodmornička obrana
5. terestrička navigacija	16. protuavionska obrana
6. radioelektronska navigacija	17. veza
7. taktička navigacija	18. brodogradnja
8. devijacija i kompenzacija kompasa	19. vojna pomorska geografija
9. meteorologija	20. opći termini
10. artiljerija	21. brodstrojarstvo
11. torpedno oružje	22. elektrotehnika.

¹⁹⁸ Zanimljivo je da nema povezanosti s 9. strukom - meteorologijom.

Podjela po strukama pokazuje novo vrijeme i njegove potrebe, u odnosu na ranije analizirano nazivlje. To su prije svega nove vrste plovila, novi tehnički pronalasci i njihova primjena, ali i jasna uključenost vojnoga nazivlja - vrsta ratnih brodova, brodskoga naoružanja i pratećega nazivlja.

Nazivlje koje smo nalazili u dotadašnjim rječnicima najčešće pripada ovdje izdvojenim dvjema strukama: 3. i 18. struci - pomorstvu i brodogradnji, jer smo vidjeli da su na primjer nastavnici bakarske pomorske škole prvenstveno skupljali nazive za korito i jedrilje broda, a opći su pomorski rječnici imali osnovno pomorsko nazivlje. Navigacijski, meteorološki ili pak strojarski nazivi bili su svedeni na osnovnu. Stoga je usporedba moguća unutar navedenih dvaju dijelova *Građe*.

U skupini općih pomorskih naziva čitamo: *bok, debljenjak, kobilica, križ, krmilo, mačak, nastavak, oputa, pramac, prečka, prečkica, rebro, snast, soha, sošnjak, ubralja, žaba...*

U skupini brodograđevnih naziva nalazimo: *bok, brod, cilindar, dno, kobilica, korito, osovina, paluba, pasmo, skladište, trup, valjanje...*

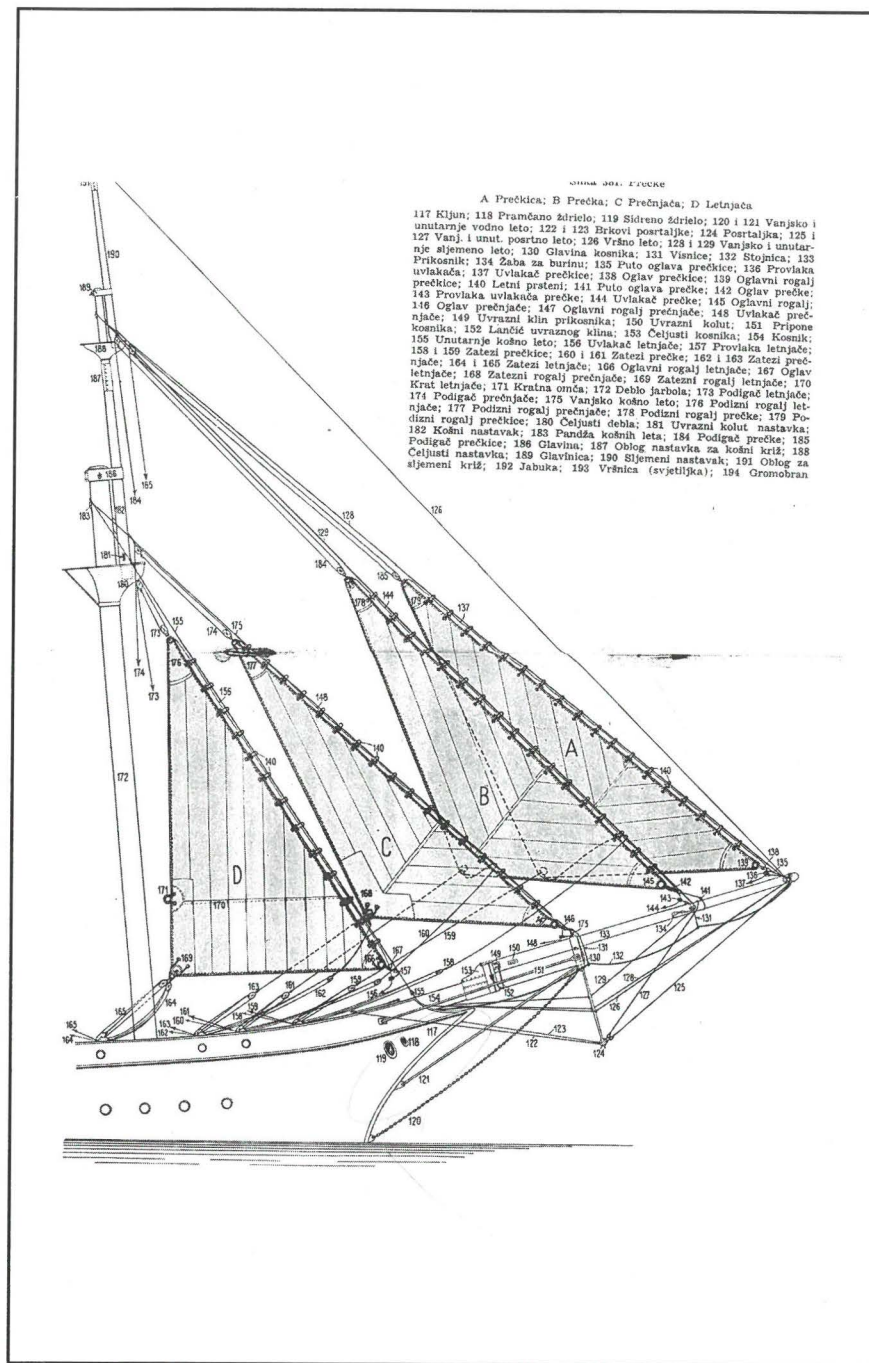
Zanimljivo je da nema natuknice *jedrenjak*, ali ćemo i taj naziv naći u opisu nekih natuknica, naročito vrsta jedara i jarbola. Isto je i s nazivom *parobrod*, što se, sjećamo se, desilo i u Crnićevu rječniku.

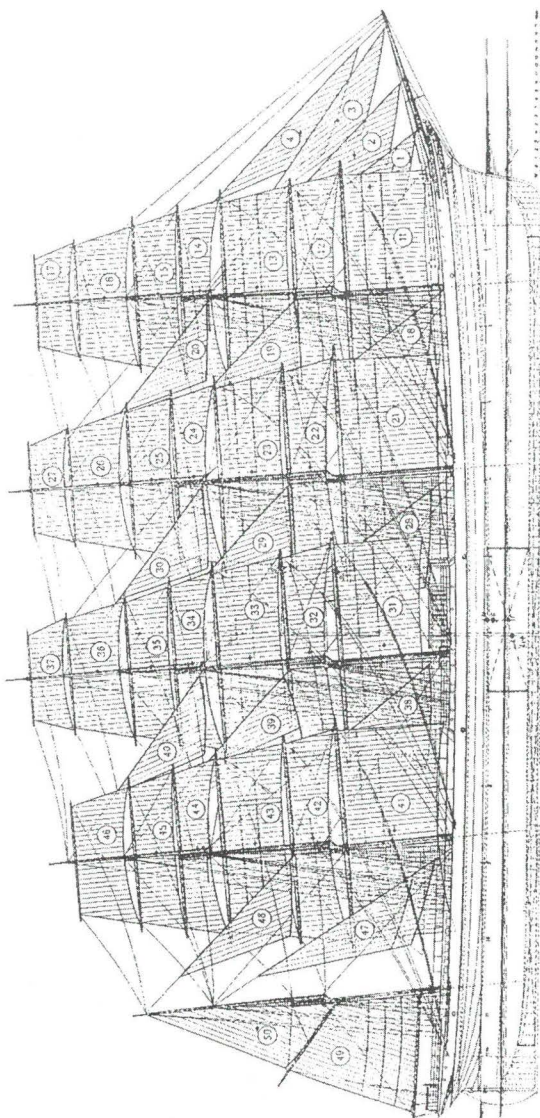
Također u građi nema naziva *ankora, flock* ili *randa*, dok se neki žargonizmi navode, ali je uz njih obvezatna uputnica na leksem iz književnoga jezika (*štiva - skladište*).

Iz ovoga je razumljivo da će usporedba sa starijim rječnicima - Babićevim i Crnićevim - pokazati da je i u ovome leksikografskome projektu vodeće načelo bilo stvaranje hrvatskih književnojezičnih naziva.

Na kraju zastanimo na odnosu hrvatskoga i engleskoga jezika kao suvremenoga svjetskog jezika pomorskoga komuniciranja. Naravno da bi za budućega pomorca velika pomoć bili hrvatsko-engleski i englesko-hrvatski pomorski rječnici. Nakon nekih manjih uradaka veliki je projekt okupio stručnjake riječkoga Pomorskog fakulteta i njihove suradnike na izradi hrvatsko-engleskoga rječnika, koji je pokušao zadovoljiti ovaj dio pomoračkih potreba. *Hrvatsko ili srpsko engleski rječnik pomorskog nazivlja* objavljen je u Zagrebu 1989. godine, a sastavljači su mu bili: Boris Pričard, Aris Spinčić, Marijan Urbany, Jadranka Valentić, Deša Vio i Josip Vlahović.

I opet je riječko područje dalo svoj, mogli bismo reći očekivani doprinos normiranju pomorskoga nazivlja. Kažemo očekivani, ako se podsjetimo bakarskoga nastavnika i kasnijega zagrebačkoga sveučilišnog lektora Aleksandra Lochmera i njegovoga rječnika iz 1906.

Slika 436. Jedrilje barka s pet jarihola

1 Letnjača; 2 Prednjača; 3 Prečka; 4 Preokica; 11 Prvenjača; 12 Prvena donja košnjača; 13 Prvena gornja košnjača; 14 Prvena donja sljemenjača; 15 Prvena gornja sljemenjača; 16 Prvena vrhovnjača; 17 Prvena nadvrhovnjača; 18 Prednja letenjača; 19 Prednja letenka; 20 Prednja letenica; 21 Prednjača; 22 Prednja donja košnjača; 23 Prednja gornja košnjača; 24 Prednja donja sljemenjača; 25 Prednja gornja sljemenjača; 26 Prednja vrhovnjača; 27 Prednja nadvrhovnjača; 28 Velika letenjača; 29 Velika letenka; 30 Velika letenica; 31 Velerjača; 32 Velika donja košnjača; 33 Velika gornja košnjača; 34 Velika donja sljemenjača; 35 Velika gornja sljemenjača; 36 Velika vrhovnjača; 37 Velika nadvrhovnjača; 38 Stražnja letenjača; 39 Stražnja donja sljemenjača; 40 Stražnja letenica; 41 Stražnjača; 42 Stražnja donja košnjača; 43 Stražnja gornja košnjača; 44 Stražnja donja sljemenjača; 45 Stražnja gornja sljemenjača; 46 Stražnja vrhovnjača; 47 Krmena letenjača; 48 Krmena letenka; 49 Šturinjača; 50 Vrhnjača

godine - našega prvoga englesko-hrvatskog rječnika. Voditelj projekta Marijan Urbany i njegovi suradnici upoznali su se, prije izrade rječnika, s pomorskim nazivljem baštinjenim iz prošloga stoljeća, te objavili niz kraćih radova u kojima su predstavili tu građu,¹⁹⁹ te raspravili neka metodološka načela.²⁰⁰ Posebno je zanimljiv ovaj drugi segment, budući da je razmatran složen odnos standardiziranih naziva i govornih likova, odnosno književnojezičnih naziva koje pomorci stječu školovanjem i mornarskih žargonizama koje će kasnije upotrebljavati na brodu.

Pokazalo se da jedno bez drugoga ne može. Izraditi rječnik koji bi imao samo normirano nazivlje značilo bi smanjiti njegove funkcije, kao što bi bilo i isključivanjem takvih naziva a davanjem prednosti noštromizmima. Stoga autori u predgovoru kazuju da je obrađeno svo dostupno nazivlje: "Zabilježeni su izrazi jezika naših pomoraca iz vremena plovidbe na jedra, iz doba parobroda, motornih brodova, pa sve do brodova na nuklearni pogon. Ovdje primijenjena osnovna koncepcija leksikografske obrade jest registriranje pomorskog nazivlja u stvarnoj upotrebi tokom razvoja tog stručnog jezika bez preskriptivnih pretenzija - dakle prevladava deskriptivan pristup. Uvrštene su tuđice, posuđenice, regionalizmi i 'noštromizmi' karakteristični za žargon pomoraca."²⁰¹

A da je i uz ovakav široko zamišljen model moguće izreći stav, pokazuje činjenica da se uz izraze iz žargona pomoraca nalaze znak zvjezdice (*) i književnojezični lik. Naziv *gabija* označen je zvjezdicom i navedene su jednoznačnice *vršnjača* i *vršno jedro*. Tako je i sa žargonskim izrazima *ankora (*sidro*), *bokaporta/**bukaporta* (*grotlo*), *bordžiti/**burđžiti* (*krstariti*), *flok (*prečka*), *kištra (*sanduk*), *klema (*stezaljka*), *nevera (*oluja s kišom i grmljavinom*), *pik (*sošnjak*), *reful (*nalet vjetra*), *škota (*zateg jedra*), *škrivan (*brodski ekonom*)... Obrnuto ne vrijedi, pa uz *prečku* nema *floka* i sl. Isto je načelo i za nove žargonizme nastale pod utjecajem engleskoga jezika, npr. *aks (*osovina*), *lajner (*brod linijske plovidbe*), *štoper (*zapor, kočnica*), *štraj (*leto*), *štroker (*krmeni veslač*), *tajmčarter (*brodski ugovor na vrijeme*), premda se češće ove primljenice samo navode s hrvatskim istoznačnicama, npr. *konzola* (*nosač*), *remorker* (*tegljač*), *rezerva* (*pričuva*), *sistem* (*sustav*), *skala* (*ljestvica*)... Rjeđe je uz normirani lik u

¹⁹⁹ Usp. Boris Pritchard, *Povijesni razvojak hrvatske jezične leksikografije u pomorstvu*, str. 471-489.

²⁰⁰ Usp. Boris Pritchard, *Neki problemi uz izradu rječnika pomorskog nazivlja*; Marijan Urbany, *Prilog leksikografskoj obradi englesko-hrvatskog pomorskog nazivlja*.

²⁰¹ Boris Pritchard i sur., *Hrvatsko ili srpsko engleski rječnik pomorskog nazivlja*, str. V.

zagradi istoznačnica iz žargona: *boca* (*flaša) ili neoznačena primljenica: *razina* (*nivo*), dok tek ponegdje nema ponuđenoga normativnog lika (*guc, *kargo).

Ipak, valja zamijetiti da je broj internacionalizama velik, te je odraz današnje svjetske pomorske komunikacije: *elevator*, *eskortni*, *kolektor*, *lokator*, *nivelir*, *protektor*, *relej*, *stoper*, *tank*...

To je koncepcija hrvatsko-engleskoga rječnika. Kada novi leksikografski projekt *Kontrastivna studija englesko-hrvatskog leksika u pomorstvu*, pod vodstvom Borisa Pritcharda iznjedri englesko-hrvatski rječnik pomorskoga nazivlja, još će se jasnije u izboru prevedenica vidjeti leksikografska načela koja se primjenjuju u standardiziranju hrvatskoga pomorskog nazivlja.

ZAKLJUČAK

Ovom se knjigom htjelo doprinijeti osvjetljavanju hrvatskoga pomorskog značaja, posebno poznavanju jednoga segmenta - hrvatskoga pomorskog nazivlja.

Između prvih bilježenja pomorskih naziva u rječnicima i književnim djelima i sustavnoga rada na pomorskom nazivlju proći će stoljeća. Ipak, i prvi zapisi pomorskih izraza upućuju na pomorski značaj cjelokupnoga hrvatskog prostora, premda tada administrativno razdijeljenoga. Stoga ih ne valja vezati samo uz autore s jadranske obale. Naime, već i u "kontinentalnim" rječnicima iz sedamnaestoga stoljeća nalazimo brojne pomorske nazive, najvećim dijelom primorskoga porijekla, tek negdje fonološki prilagođene inodijalekatskome sustavu.

O sustavnome će se radu na sakupljanju i bilježenju pomorskih naziva moći govoriti tek od sredine devetnaestoga stoljeća, i to vezano uz reorganizaciju pomorskoga školstva. Zbog toga smo u osnovnim crtama prikazali rad pomorskih škola, prvenstveno riječke i bakarske. Naime, upravo su ravnatelji ovih škola bili prvi pregaoci na stvaranju pomorskoga nazivlja. Također je upravo bakarska nautika bila prva u koju je ušao hrvatski jezik, u kojoj je radio velik broj sakupljača hrvatskih pomorskih naziva, naročito za korito i jedrilje, škola u kojoj je hrvatski jezik prvi ušao u stručnu nastavu, i konačno prva u kojoj je cjelokupna nastava izvođena na hrvatskome jeziku nakon odluke hrvatske vlade iz 1917. godine.

Riječki nastavnik Jakov Antun Mikoč prvi je pokušao napraviti pomorski rječnik još 1852. godine. Na osamdeset je stranica zabilježio

više od tisuću stručnih naziva za brodsku manovru. Mikoč je u povijesti hrvatskoga pomorstva ostao zabilježen kao autor prvoga hrvatskoga pomorskoga - na žalost - rukopisnoga rječnika.

Autorom prvoga hrvatskoga tiskanoga pomorskog rječnika postat će 1870. godine bakarski nastavnik Božo Babić, a što je bilo samo sedam godina nakon prvoga tiskanoga talijanskoga pomorskog rječnika.

I nije ostao samo na jednom rječniku - objavio ih je čak pet. Riječ je o dva opća pomorska rječnika, koji uokviruju Babićeva dva specijalna rječnika i jedan pomorski putopis, posebno zanimljiv zbog bogatih leksikografski značajnih bilježaka i priloga - jedinoga (premda maloga) pomorskog rječnika s hrvatskom natuknicom.

Božo Babić je više od četrdeset godina marljivo sakupljao, bilježio i sortirao pomorske nazive, te kako bi koji dio posla obavio, objavljujao je svoje rezultate. Hrvatske je nazive postavljao u odnos s talijanskim kao najrazvijenijim mediteranskim nazivljem, a također i službenim, stručnim nazivljem u hrvatskim pomorskim školama. U nekim od rječnika postavljao ga je također u odnos s njemačkim nazivljem. Time je pokazao da hrvatski jezik zadovoljava osnovne preduvjete za stvaranje stručnoga nazivlja u pomorstvu, poticao je i druge na takav rad te utro putove usustavljanju pomorskoga nazivlja. Svoje je ciljeve jasno isticao u programskim tekstovima u predgovorima svojih knjiga.

Već su raniji istraživači ustvrdili da je Babićeva leksikografska koncepcija puristička, nazvavši njega i njegove sljedbenike bakarskom školom radikalnoga purizma. Naša je analiza potvrdila ovo mišljenje, te osim toga pokazala kakva su bila Babićeva promišljanja o književnom jeziku. Pristupanje osnovnom leksikografskom pravcu što ga je određivao Bogoslav Šulek bilo je stoga potpuno razumljivo.

S druge je, pak, strane analiza opovrgla neke navode u literaturi o Babiću kao zapisivaču lokalnoga, senjskoga pomorskog nazivlja. Upravo je Babićevo poimanje književnoga jezika isključilo sve lokalno, pa je usporedba sa senjskim pomorskim leksikom pokazala značajan raskorak.

Posebno je zanimljivo bilo pogledati što se u stvaranju hrvatskoga pomorskog nazivlja zbivalo nakon Babićeva rječnika iz 1870. godine - koje su se sve leksikografske koncepcije ostvarivale i jesu li sljedeće generacije nasljedovale i Babićeva terminološkijska rješenja.

Stoga ova knjiga o djelu Bože Babića nije mogla završiti početkom dvadesetoga stoljeća, nego je tražila odgovore na ova pitanja.

Najznačajniji je Babićev oponent u izboru mogućih leksikografskih putova bio Juraj Carić, također bakarski nastavnik i putopisac, autor

prvih stručnih pomorskih udžbenika na hrvatskom jeziku. Njegov je izbor bio prilagođavanje uzualnih naziva, najčešće talijanskoga porijekla, nazivanih noštromizmima.

Ove su dvije oprečne leksikološke koncepcije - Babićeva i Carićeva - prvi put bile na velikome ispitu 1921. godine, u vrijeme velike bakarske pomorske ankete i izrade novoga pomorskog rječnika. Autor Rudolf Crnić priklonio se Babićevoj koncepciji, odnosno traženju hrvatskih naziva za vrste brodova, dijelove broda i brodsku opremu. Istovremeno nije prihvaćao noštromizme, kao što ih neće prihvaćati ni kasniji sljedbenici bakarske škole radikalnoga purizma.

Među njima će biti u prvome redu oni koji svoj rad namjenjuju učenju pomoračke struke, pa je tako ovo nazivlje primijenjeno u udžbenicima i enciklopedijskim izdanjima tijekom cijeloga dvadesetoga stoljeća.

Također je to obilježje sakupljene i pohranjene građe za pomorsku terminologiju, objavljene 1955. godine, koju čini više od četiri i pol tisuće hrvatskih naziva.

Uporno cijelostoljetno supostojanje dvaju terminološkijskih sustava ipak je tražilo određeno pomirenje. Stoga noviji rječnici slijede zacrtane putove standardiziranja hrvatskih likova, ali bilježe i noštromizme. Pomorac tako u njima nalazi i nazivlje koje je savladavao tijekom školovanja, i nazivlje koje je naučio dolaskom na brod.

Bilježenje obaju nazivlja nalazimo i u pomorskome rječniku autora Radovana Vidovića, koji je sakupio i predstavio rječničko blago posljednjih stoljeća, ali i lokalne nazive, najčešće čakavske i štokavske, zabilježene u brojnim malim lučicama i brodogradilištima, među mornarima i ribarima.

A nova stvarnost svjetske pomorske komunikacije postaje engleski jezik. Početci proučavanja engleskoga jezika također se smještaju u bakarsku pomorsku školu pod kraj devetnaestoga stoljeća. Danas je nezamisliv pomorac bez znanja engleskoga jezika.

I bez poznavanja novih tehnologija, novih načina plovidbe, novih načina prijevoza putnika i roba...

Babićevi su jedrenjaci danas samo muzejski izložci, brodovi za romantična putovanja, sportska natjecanja ili slično. Njihova je gospodarska iskoristivost već u prošleme stoljeću ubrzano padala pojavom parobroda, dok su novi pronalasci uskoro potisnuli i jedne i druge.

Time i njihovo nazivlje.

Ovom se knjigom željelo prelijepo jedrenjake i njihov složeni sustav jarbola, jedara i opute oteti zaboravu.

LITERATURA

1. Vladimir Anić, **Rječnik hrvatskoga jezika**, Novi liber, Zagreb 1994.
2. Vinko Antić, **Pisci - Rijeka - Zavičaj**, Rijeka 1965.
3. Božo Babić, **Mladi mornar ili Put brodom iz Senja u Trst. Crta iz života pomorca Hrvata**, Kraljevica 1875.
4. Božo Babić, **Morski rječnik hrvacko-srbski usporedjen sa italijanskijem jezikom od jednoga pomorca**, Trst 1870.
5. Božo Babić, **Nazivlje korita i jedrilja broda u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku**, Primorska tiskara, Kraljevica 1877.
6. Božo Babić, **Pomorski rječnik ili nazivlje za brodarenje po moru**, Tiskom Ive pl. Hreljanovića (prije H. Luster), Senj 1901.
7. Božo Babić, **Zapovjed brodovnih obava u hrvatskom, njemačkom i talijanskom jeziku**, Tiskom Stiglića i Desselbrunnera, Bakar 1878.
8. Stjepan Babić, **Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku**, Nacrt za gramatiku, JAZU, Zagreb 1986.
9. Eugenija Barić i suradnici, **Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika**, Školska knjiga, Zagreb 1979.
10. Ivan Belostenec, **Gazophylacium illyrico-latinum**, Zagreb 1740. (pretisak: Liber - Mladost, Zagreb 1973).
11. Ivan Belostenec, **Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium**, Zagreb 1740. (pretisak: Liber - Mladost, Zagreb 1972).
12. Mirko Breyer, **Tragom života i rada Frana Kurelca**, Zagreb 1939.
13. Juraj Carić, **Elementi matematičke geografije. Uvod u nautičku astronomiju**, Rijeka 1888.
14. Juraj Carić, **Nautika. Geodetički dio. Sa 59 slika**, Bakar 1890.

15. Juraj Carić, **Pomorski rječnik - jedan filološki rekord**, "Novo doba", 30. i 31. kolovoza 1922., Split 1922.
16. Juraj Carić, **Za jedinstveno pomorsko nazivlje**, "Naše more", sv. 7., Dubrovnik 1920.
17. **Centar usmjerenog obrazovanja za kadrove u pomorstvu - Bakar 1975-1989. U povodu 140. obljetnice škole 1849-1989**, Bakar, 1989.
18. Vatroslav Cihlar, **Bakar u našoj pomorskoj historiji**, "Pomorstvo", br. 10, Rijeka 1954., str. 521-524, 592-594 i 662-662.
19. Rudolf Crnić, **Otkud nam kapetani za našu narodnu mornaricu?**, "Kulisa", Zagreb 1933., br. 22 (preneseno u: Ivo Marochino, **Bakar kroz vjekove**, Bakar 1978.).
20. Rudolf Crnić, **Pomorski rječnik**, Zagreb 1922.
21. Milivoj Čop, **Riječko školstvo (1848-1918)**, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1988.
22. Mirko Deanović, **Stratifikacija naših pomorskih i ribarskih naziva po njihovu porijeklu**, "Pomorski zbornik", knj. 4., Zadar 1966., str. 735-744.
23. Ivan Dežman, **Rječnik lčničkoga nazivlja**, JAZU, Zagreb 1868.
24. Mihovil Dulčić, **Govorimo hrvatski. Jezični savjeti**, Zagreb 1997.
25. **Enciklopedija Jugoslavije**, JLZ, Zagreb ¹1955., ²1980.
26. **Enciklopedija Leksikografskog zavoda**, Zagreb ¹1955., ²1969.
27. Oliver Fijo, **Juraj Carić - pisac, pomorac i pedagog, uz stogodišnjicu rođenja**, "Pomorstvo", 1954., br. 1.
28. Oliver Fijo, **Odjek pomorske bitke kod Visa iz 1866. godine u tadašnjim novinama**, "Pomorski zbornik", knj. 4., Zadar 1966.
29. Oliver Fijo, **Prilozi poznavanju pomorskog školstva na našoj obali u XIX. stoljeću**, Jadranske monografije, knj. 1., Zagreb (bez označene godine izdanja) 1956.
30. Rudolf Filipović, **Počeci anglistike u Hrvatskoj**, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu, knj. 1., Filozofski fakultet Zagreb, Zagreb 1951., str. 707-751.
31. Milica Gačić, **Metodologija izrade terminoloških rječnika**, "Filologija", knjiga 22-23., HAZU, Zagreb 1994., str. 375-386.
32. Vladimir Glumac, **Narodna riječ u hrvatskoj nautici**, "Riječka revija", br. 4, Rijeka 1952., str. 242.
33. Milan Grlović, **Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća**, Zagreb 1898.-1900. (pretisak: **Zaslužni Hrvati XIX stoljeća**, Tiskara Rijeka, Rijeka 1992.).
34. Juraj Habelić, **Dikcionar ili reči slovenske z vekšega vkup zebrane u red postavljene, i diačkemi zlahkotene**, Graz 1670. (pretisak: Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1989).
35. **Hrvatska enciklopedija**, Zagreb 1942., sv. 4.
36. Blaž Jurišić, **O našoj pomorskoj terminologiji**, "Pomorski zbornik", knj. 1., Zagreb 1962., str. 451-468.
37. Blaž Jurišić, **Pomorski izrazi u Vitezovićeve Rječniku**, "Anali Jadranskog instituta", sv. I., JAZU, Zagreb 1956., str. 297-403.
38. Blaž Jurišić, **Rukopisni nautički rječnik Jakova Antuna Mikoča iz god. 1852.**, "Anali Jadranskog instituta JAZU", knj. II., Zagreb 1958., str. 319-353.
39. Bartol Kašić, **Hrvatsko-talijanski rječnik**, rkp. 1599., Zavod za jezik - Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1990.
40. **Katalog der k. u. k. Marine-Bibliothek**, 2. i 3. svezak, 1905.
41. Antun Pasko Kazali, Mato Vodopić, Luka Botić, Juraj Carić, **Izabrana djela**, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 35., Matica hrvatska - Zora, Zagreb 1973.
42. Bratoljub Klaić, **Rječnik stranih riječi - tuđice i posuđenice**, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1985.
43. Danilo Klen i sur., **Povijest Rijeke**, Skupština općine Rijeka i Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1988.
44. Silvije Strahimir Kranjčević, **Pjesme. Pjesnička proza. Kritike. O sebi**, Zagreb 1964.
45. Alexander Lochmer, **English-Croatian Dictionary by Alexander Lochmer -Englesko-hrvatski rječnik**, izradio prof. Šandor Lochmer, Senj 1906.
46. Josip Luetić, **Naša pomorska terminologija u Jalovu 'Glossaire nautique' iz 1848. godine**, "Pomorstvo", br. 11, Rijeka 1957., str. 497.
47. Roman Lukin, **Mornarička biblioteka u Puli (K. u. K. Marine-Bibliothek)**, Pula 1986.
48. Petar Mardešić, **Pomorstvo, I. dio: Brod**, Pomorska knjižnica, sv. 1., Zagreb 1944.
49. Ivo Marochino, **Bakar kroz vjekove**, Bakar 1978.
50. Vjekoslav Maštrović, **Jezično pitanje u pomorstvu i narodni preporod u Dalmaciji**, "Pomorski zbornik", knj. 4., Zadar 1966.
51. Radmila Matejčić, **Kako čitati grad**, Izdavački centar Rijeka, Rijeka ³1990.
52. Matija Mažić, **Antun M. Zuvčić**. Pomorski kapetan i nautički profesor. Životopisne bilješke, Sušak 1911.
53. Matija Mažić, **Prilozi za poviest grada Bakra**, Sušak 1896.
54. Mira Menac-Mihalić, **Milnarski pogled na Božu Babića**, "Riječ", god. 2., sv. 1., Hrvatsko filološko društvo - podružnica Rijeka, Rijeka 1996., str. 40-45.

55. Milica Mihaljević - Ljiljana Šarić, **Obrada istoznačnica u hrvatskim terminološkim rječnicima**, "Filologija", knj. 24-25., HAZU, Zagreb 1995., str. 253-258.
56. Milica Mihaljević, **Natuknica u terminološkom rječniku**, "Filologija", knjiga 27., HAZU, Zagreb 1996.
57. Franz Miklosich, **Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum**, Vindobonae 1862. - 1865.
58. Giacomo Ant. Mikocz, **Il corso di navigazione teorico-pratica, raccolto e tradotto da recenti approvati autori inglesi e francesi, arricchito di nuove aggiunte**, Venezia, dalla tipografia di Alvisopoli, Vol. I. 1833., Vol. II. 1834.
59. Milan Moguš, **Današnji senjski govor**, "Senjski zbornik", knjiga II., Gradski muzej Senj, Senj 1966., str. 5-152.
60. Milan Moguš, **Filološki pogled na Kašićev Hrvatsko-talijanski rječnik**, "Filologija", knj. 18, HAZU, Zagreb 1990.
61. Milan Moguš, **Povijest hrvatskoga književnoga jezika**, Globus, Zagreb 1993.
62. **O moru, o radu, o školi, o sebi**. Eseji, pjesme, članci, Pomorska akademija Bakar o 98-oj godini rada, Bakar 1947.
63. **Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda**, JLZ, Zagreb 1977.
64. Šime Peričić, **Pomorstvo Senja u prošlosti**, "Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeka, sv. 38., Povijesni arhiv Rijeka, Rijeka 1996., str. 169-203.
65. **Pomorska enciklopedija**, 1955., 1972.
66. **Pomorski leksikon**, Zagreb 1984., 1990.
67. Boris Pričard i suradnici, **Hrvatsko ili srpsko engleski rječnik pomorskog nazivlja**, Školska knjiga, Zagreb 1989.
68. Boris Pričard, **Neki problemi uz izradu rječnika pomorskog nazivlja**, "Strani jezici", god. XII., br. 1-2., Zagreb 1983., str. 47-50.
69. Boris Pritchard, **O ranom razdoblju hrvatske jezične leksikografije u pomorstvu**, "Riječ", god. 2., sv. 1., Hrvatsko filološko društvo - podružnica Rijeka, Rijeka 1996., str. 57-65.
70. Boris Pritchard, **Povijesni razvitak hrvatske jezične leksikografije u pomorstvu**, "Pomorski zbornik", knj. 31., Rijeka 1993., str. 471-489.
71. Valentin Putanec, **Dva osnovna paralelna smjera u povijesnom razvoju hrvatske leksikografije: totalna i parcijalna leksikografija**, "Filologija", knj. 30-31, HAZU, Zagreb (u tisku).
72. **Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika**, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880-1976.
73. Luka Roić, **Božo Babić, Pomorski rječnik ili nazivlje za brodarenje po moru, Senj 1901**. "Vienac", Zagreb 1901., br. 43., str. 872-873.
74. Luka Roić, **Kratka povjest kr. nautičke škole u Bakru**, "Treći program kralj. nautičke škole u Bakru koncem školske godine 1884-1885.", Rijeka 1885.
75. Davorin Rudolf, **Enciklopedijski rječnik međunarodnoga prava mora**, Biblioteka znanstvenih djela, knj. 43., Književni krug Split, Split 1989.
76. Marko Samardžija, **Leksikologija hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika u XX. stoljeću**, Školska knjiga, Zagreb 1995.
77. Petar Skok, **Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika**, Zagreb 1971-1973.
78. Petar Skok, **Leksikografske studije**, Zagreb 1948.
79. Petar Skok, **Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu**, Split 1933.
80. Petar Skok, **Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima. Toponomastička ispitivanja** (knj. I.: Studije; knj. II.: Kazala i karte), Zagreb 1950.
81. Lelija Sočanac, **Odnos Bože Babića prema tudicama u hrvatskom pomorskom nazivlju**, "Riječ", god. 2., sv. 1., Hrvatsko filološko društvo, podružnica Rijeka, Rijeka 1996., str. 66-72.
82. **Stališ duša župe Sv. Juraj**.
83. Stanojević, **Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka**, Zagreb-Beograd 1929.
84. **125. obljetnica pomorskog školstva u Bakru 1849-1974**, Bakar 1974.
85. Diana Stolac, **"Morski rječnik" iz 1870. godine**, "Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeka", sv. 33-34/1991-1992, Povijesni arhiv Rijeka, Rijeka 1993., str. 107-116.
86. Diana Stolac, **Hrvatsko pomorsko nazivlje**, Zbornik "Sveti Vid", knj. 1, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1995., str. 176-185.
87. Diana Stolac, **Nazivi hrvatskoga jezika od prvih zapisa do danas**, "Filologija", knjiga 27., HAZU, Zagreb 1996., str. 107-121.
88. Diana Stolac, **Počeci hrvatske pomorske terminologije**, "Fluminensia", br. 2/1989, 1-2/1990, Pedagoški fakultet Rijeka, Rijeka 1990.
89. Diana Stolac, **Pomorski rječnici Bože Babića**, "Dometi", br. 10, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1990., str. 667-675.
90. Diana Stolac, **Primorski prinosi počecima hrvatskoga znanstvenog nazivlja**, "Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeka", sv. 38., Povijesni arhiv Rijeka, Rijeka 1996., str. 281-295.
91. Bernard Stuli, **O hrvatskom jeziku u riječkoj Nautici i radu J. A. Mikoča**, "Riječka revija", br. 1-2, Rijeka 1953.

92. Franjo Sušnik - Andrija Jambrešić, *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica locupless*, Zagreb 1742. (pretisak: Zavod za hrvatski jezik, Zagreb 1992).
93. VI. program Kralj. nautičke škole u Bakru, Zagreb 1888.
94. Albert Sporer, *90-godišnjica bakarske nautike*, Sušak 1940.
95. Bogoslav Šulek, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja*, I: 1874.; II: 1875. (pretisak: Zagreb 1990.).
96. Bogoslav Šulek, *Prirodni zakonik za svakoga iliti Popularna fizika. Priprema. Silarstvo*, knjiga I., Zagreb 1873.
97. Marijan Urbany, *Obrada ekonomske i pomorske terminologije u početku englesko-hrvatske leksikografije*, Zbornik radova Ekonomskog fakulteta, Ekonomski fakultet, Zagreb 1957., sv. III.
98. Marijan Urbany, *Prilog leksikografskoj obradi englesko-hrvatskog pomorskog nazivlja*, "Zbornik radova Pomorskog fakulteta", god. 7., sv. 1., Pomorski fakultet, Rijeka 1993., str. 195-200.
99. Radovan Vidović, *Dopune rječniku pomorskoga nazivlja (s posebnim obzirom na Splitsku regiju)*, "Čakavska rič", Split 1993., str. 23-41.
100. Radovan Vidović, *Jadranske leksičke studije*, Književni krug Split, Split 1993.
101. Radovan Vidović, *Pomorski rječnik*, Logos, Split 1984.
102. Radovan Vidović, *Povijest rada na sakupljanju i obradi naše pomorske terminologije (od početka do drugoga svjetskog rata)*, "Mogućnosti", br. 8-9-10, Split, 1982., str. 770-803.
103. Faust Vrančić, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*, Venecija 1595. (pretisak: Liber, Zagreb 1971., "Most", Društvo hrvatskih književnika, Zagreb 1990., Novi liber, Zagreb 1992.).
104. Marija Znika, *Odnos atribucije i predikacije*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1988.

KAZALO IMENA I POJMOVA

U *Kazalu imena i pojmova* navedena su imena pomorskih leksikografa, nastavnika i ostalih osoba povezanih sa stvaranjem hrvatskoga pomorskog nazivlja, zatim imena autora filoloških i povijesnih djela ekscerpiranih za ovu knjigu, te dio pomorskih naziva. U knjizi se navodi vrlo velik broj pomorskih naziva, pa bi bilježenje svih naziva i svih njihovih pojavnica bilo nesvrhovito. Stoga su uneseni oni hrvatski pomorski nazivi o kojima se u knjizi raspravlja da bi se omogućilo lakše snalaženje u tekstu.

U *Kazalu* nisu unesene uputnice na Božu Babića (oko 400 pojavnica), čije rječnike knjiga analizira i postavlja ih u suodnose s ostalim autorima, te pomorski nazivi koji imaju velik broj pojavnica u tekstu, kao što su npr. *brod, brodski, brodarski, jarbol, jedro, jedrenjak, jedrilje, kapetan, korito, lađa, luka, more, morski, mornar, pomorac, pomorski, pomorstvo...* Pojavnice naziva koji pripadaju općemu leksičkome fondu i u pomorsko su nazivlje ušli polisemijskim putem (npr. bok, oko, nos i sl.) navode se samo kada su dio pomorskoga nazivlja. U *Kazalu* se također ne nalaze jezikoslovni pojmovi, npr. *leksikografija, leksikologija, naziv, nazivlje, rječnik...*

Altmayers, Ferdinand	78	Baborsky, Vjekoslav	26, 122, 140
Andrijanić, Mate	24	baglame	41
Anić, Vladimir	111, 157	Baraković, Juraj	109
ankora	112, 148, 151	Barić, Eugenija	42, 157
Antić, Vinko	39, 157	bark	108, 117, 128, 135, 142, 145
arbor	13, 15	barka	59, 108, 109, 132
argan	54, 136	Battagliarini, Pavao	25, 38
argutla	13	bedro	83
		beg	41
Babić, Stjepan	42, 76-77, 105, 157	Belostenec, Ivan	14, 109, 157
Babić, Tomo	109	Bijankini, Juraj	23

bok 60-62, 70, 81, 102, 111, 132, 134, 148
bokaporta (bukaporta) 112, 151
bonaca 112
bordižat(i) 112, 151
Breyer, Mirko 39, 157
bralja 61, 88, 94, 97, 104, 106, 134
brik 45, 54, 108, 128
brodar 13, 15, 26
brodarina 11, 15, 77, 105, 132, 136
brodarenje 13, 15, 39, 49-50, 81, 83, 85, 101, 110, 157, 161
brodarstvo 16, 18, 54, 140, 142
brodica 12, 58, 60, 109
brodogradilište 26, 54, 79, 132, 135, 155
brodograditelj 105, 134
brodolom 16, 43
brodovlasnik (brodovlastnik) 18, 105, 132, 134
brodovlje 14, 49, 63, 70, 83, 134
brk 42, 60, 62, 88, 104
Budmani, Pero 118-119, 124

Carić, Juraj 19, 28-29, 31, 53-54, 84, 107, 113-120, 122-124, 128, 130, 134-135, 137, 139, 146, 154-155, 157-159
Cihlar, Vatroslav 25, 27, 29, 46, 158
Crnić, Rudolf 23, 25-26, 31, 114, 120, 121-130, 133-134, 137, 139-140, 142, 146, 148, 155, 158

čamac 49, 60, 92, 106, 108, 128-129, 142
čelo 33, 63, 68, 136, 142
Čop, Milivoj 18-19, 21-22, 38, 158
čun 12-14, 108-109, 128

Damin, Narcis 28-30, 117, 122, 140, 146
Daničić, Đuro 108
Deanović, Mirko 141, 158
deblenjača 145
deblenjaka 132, 146, 148
Della Bella, Ardelio 108-109

Dežman, Ivan 88, 158
dno 11-12, 14, 53, 147-148
Dobrilović, Luka 140
dobnik 76-77
dobnjak 76-77
Domini, Vinko 22, 25-26
Drvodelić, Milan 30
Dulčić, Mihovil 158
duša 62-63

Fijo, Oliver 7, 19-21, 23-25, 27, 29, 31, 38, 48, 71, 114-115, 119, 129, 158
Filipović, Rudolf 32, 158
flok 43, 45-46, 107, 112, 118, 124, 130, 133, 136, 146, 148, 151

Gačić, Milica 86, 158
gabija 118, 130, 151
gajeta 109, 135-136
galija (galia) 11-13
Gerechtshammer, Nikola 29-31, 122, 140, 146
Gjivanović, Jakov 28
glava 42, 83, 134
Glumac, Vladimir 7, 21, 38, 40-41, 158
Grlović, Milan 53, 158

Habdelić, Juraj 13-14, 16, 108-109, 135, 158
Hedervary, Khuen 114
Hektorović, Petar 12-13, 109, 141

Jambrešić, Andrija 15, 43, 109, 159
Jaketić, Matija 24
jedrar 61, 84, 104
Jelačić, Josip 25
Jurišić, Blaž 7, 9, 12, 31, 38, 41, 44-45, 133, 137, 140-141, 159
Jurjević, Josip 24

Kačić Miošić, Andrija 53
Karković, Nikola 70, 71
Kasandrić, Petar 137, 140
Kasumović, Dezider 27, 29-31, 66, 140, 146

Kašić, Bartol 37, 159, 160
Kavić, Eugen 27
Kavurić, Luka Dominik 24
Kazali, Antun Pasko 52-54, 65-66, 68, 75-76, 142, 159
Klaić, Bratoljub 60, 159
Klen, Danilo 17-18, 159
kliper 145-146
klobučnica 88, 105-106, 134
kljun 12, 14, 60, 62, 68, 134
kobilica 53, 60-61, 75-76, 88, 105, 111-112, 134, 142, 148
kolomba (kolunba) 112
koljeno 62
kompas 133, 147
Kontić, Josip 124
kontra 54
kontraflok 46, 118, 136, 146
kontraranda 118
korablja (korab) 60, 70, 75
kormilar (krmilar) 46, 62, 69-70, 104-105, 136
kormilo (krmilo) 43-44, 46, 58, 75, 84, 93, 129, 134, 136, 141, 148
kosnik 131, 133, 145-146
košnjača (kosnjača) 61, 63, 94, 104-105, 118, 130, 145
kotva 60, 68, 103, 105, 109, 132, 134
Kovačić, Franjo Andrija 24
Kranjčević, Silvije Strahimir 71-72, 159
križ 83-84, 88, 93, 97, 104, 106, 129, 148
krma 12, 54, 60, 62, 81, 84, 94, 102-104, 106, 120, 123, 132, 145-146
krmnica 76, 81
Kršnjavi, Iso 26
Kukuljević, Ivan 39
Kumičić, Josip Eugen 135
Kurelac, Fran 39-40, 72, 75, 157
Kušar, Marcel 53

letnjača 61, 94, 132, 136
leto 33, 61, 75, 103, 105, 132, 134, 136, 151

Lochmer, Aleksandar 32-33, 148, 159
Luetić, Josip 159
Lupis, Petar Valentian 36-37
Lukin, Roman 22, 86, 159

mačka 12, 14-16, 68, 134
majstra 54
manovra 19, 26-27, 30, 66, 115, 127, 129, 154
Mardešić, Petar 142, 145, 159
Marochino, Ivo 24, 158, 159
Marochino, Jakov 24
Marulić Marko 109
Maštrović, Vjekoslav 21, 159
Matejčić, Radmila 18, 159
Mažić, Matija 25, 38, 49, 159
Medanić, Andrija Leonardo 25
Menac-Mihalić, Mira 45, 159
Mihletić, Fran 122
Mihaljević, Milica 86, 160
Miholjević, Milan 29, 32, 123, 140
Mikalja, Jakov 108-109
Miklošič, Franc 42, 141, 160
Mikoč, Iginije 25, 48
Mikoč, Jakov Antun 11, 21-22, 35-46, 48, 61, 72, 105, 108, 118, 130, 133, 153-154, 159-161
Mohorovičić, Andrija 29
Moguš, Milan 7, 37, 102, 112, 119, 160
morehodstvo 59
mornarica 23, 25-26, 47-48, 59, 63, 65-66, 69-70, 75, 86-87, 91, 110, 115, 120-122, 124, 134, 158
most 60

nevera (nevjera) 60, 112, 133, 151
Nikolić, Mirko 29, 31, 122, 140, 146
noga 62, 83
nokti 77, 83
nos 60, 62, 81, 103, 134

njedro 62

očenaš (paternoster) 60
oklopnjača 69-70

oko 62, 83
oputa (oputo) 50, 61-63, 87-88, 93,
97, 105, 128-131, 134, 142, 148, 155
oseka (osika, osjeka, odsjeka, odsieka)
60, 103, 105, 141-142
palac 62
paluba (palub) 43, 60-61, 132, 148
pamta 61, 63, 104
papafig 54, 136, 146
Parčić, Dragutin 43-45, 75, 77
parnjača 70, 109, 134
parobrod 18-19, 26-28, 43, 77, 79,
81, 105, 110, 115, 117, 129, 142,
148, 151, 155
parohod (paroplov, parulja) 43
parostroj 27, 43, 60-61, 80, 105,
127, 129
Pavletić, Božo 40
Pavlinović, Mihovil 109
Peričić, Šime 79, 160
pero 105, 110-111, 128
plima 60, 63, 105, 127, 133, 141
pobočnica 75, 88, 94, 105-106
podigač 84, 88, 97, 104
Poparić, Bartol (Bare) 29-30, 122,
140
potar 43, 106
potrha 43, 106
pramac 60, 62, 70, 104, 112, 132,
136, 148
prečka (prička, priečka, priječka) 33,
45, 58, 88, 93-94, 97-98, 104, 106-
107, 112, 118, 124, 130-131, 133-
134, 136, 145-146, 148, 151
Pribičević, Svetozar 121
pristanište (pristan) 60, 63, 77, 83-
84, 105, 133
Pritchard (Pričard), Boris 7, 80, 86,
111-112, 151-152, 160
protuflok 46, 118
proturanda 112, 118
prova 42, 71, 112, 120, 123, 132,
136
Putanec, Valentin 37, 160

rame 77, 83
randa 44, 107, 112, 118, 130, 136,
146, 148
Rauchmüller, Franz 46
rebro 62, 70, 76, 81, 106, 111, 133,
148
rep 62
Rešetar, Milan 119, 124
ribina 53, 75, 104, 134
Riboli, Antun 122, 142
Roić, Luka 25, 29-30, 48, 110, 111,
161
Rudolf, Davorin 78, 161
Rukavina, Ante 30
Samarđžija, Marko 92, 98, 161
sidrarina 77
sidrište 60-61, 84, 103, 105, 133,
136
sidro 11-16, 43, 60-62, 68, 77, 83-84,
87, 94, 103-104, 109, 129, 132, 141-
142, 147, 151
sjevernica (sievernica) 60, 76, 81
Skok, Petar 13, 109, 121, 134, 140-
142, 161
skradnjak 43, 61, 63, 104
snast 134, 142, 148
Sočanac, Lelija 53, 161
soha 12, 88, 104, 132, 148
sošnjača 132, 145-146
sošnjak 124, 148, 151
Spinčić, Aris 148
srce 62-63
Stanojević 47, 112, 161
Stefanović, Vuk Karadžić 108
svrdlo 77, 79, 104, 108
Stolac, Diana 47, 49, 51-52, 114, 161
Stuli, Bernard 7, 21, 38-40, 161
Stulli, Joakim 109, 135
Sušnik, Franjo v. Jambrešić, Andrija
svjetionik 40, 77-78, 84, 133
Šakić, Petar 23, 129, 146
Šarić, Ljiljana 160
šetilo 42
šetka 42, 60

škar (škar) 43, 54, 60, 63, 112,
132, 135-136
Šporer, Albert 25, 31, 162
Štiglic, Dominik 24
štiva 112, 136, 148
Šulek, Bogoslav 42-44, 57, 66, 68,
75-81, 109, 113, 119, 154, 162
talasnjača 104-106
Tegetthoff, Wilhelm von 69-71
timun 11, 13, 15, 43, 46, 112, 136,
141
tišina 60, 112, 127
trup 84, 104, 142, 148
Turina, Nikola 122
uho 62, 77, 83
Ujević, Mate 146
Urbany, Marijan 33, 148, 151, 162
usta 111
Vakanović, Nikola 25
Valentić, Jadranka 148
vapor 112
veslar 12, 14-15
veslo (vislo) 11-14, 60, 68-69, 94,
97, 102, 105, 106, 132
Vidović, Radovan 7, 12, 31, 40,
46, 50-51, 60, 63, 68, 76, 105, 107-
108, 111, 114, 118-119, 123-124,
131-137, 139-140, 142, 155, 162
Vio, Deša 148

Vitezović, Pavao Ritter 12, 46, 102,
108-109, 136, 159
vitlo (vitao) 62, 84, 93, 104, 132, 136
Viviani, Pavao 24
vjetar (vitar) 11-15, 27, 44, 50, 59-
62, 79, 81, 84, 91-92, 94, 97, 102-
103, 105, 127, 131, 133, 135, 151
vjetrolovka 84, 88, 97, 103-104, 106
vježbina (vrav, vrvina) 61, 63, 93-
94, 102, 104, 134, 142
Vlahović, Josip 148
Vodopić, Mato 53-54, 57, 66, 68, 159
Voltić, Josip 109
Vrančić, Faust 11-12, 36-37, 43, 109,
135, 162
Vratović, Vladimir 14
Vučetić, Šime 54
Vulić, Sanja 108
Wenzelides, Arsen 117
Wickerhauser, Mavro 124
zadnjača 61, 69, 88, 93-94, 98, 104-
107, 112, 118, 132, 134, 136, 146
zateg 88, 94, 97, 104-105, 112, 132,
134, 151
Znika, Marija 98, 162
Zuvičić, Antun Marija 25-26, 49, 159
Zuvičić, Mate 24
žaba 105, 129, 134, 142, 148
Živković, Branko 121-122

SUMMARY

This book aims at contributing to the revival of the importance of the maritime characteristics of Croatia, and of one segment in particular - the Croatian maritime terminology.

Centuries have passed between the first recording of maritime terms in dictionaries and literary works and the systematic work on maritime terminology. Nevertheless, even the first maritime terms recorded pointed out to the importance of the whole Croatian area as a maritime area, although administratively divided in that period. Therefore, it is not right to refer only to authors coming from the littoral part of the country, since there are many words and terms of maritime origin that one can come across even in the 17th century dictionaries, the author is of which are "inlanders". These words and terms are only partly phonologically adapted to the system of other dialects.

Only from the middle of the 19th century on, we can speak of a systematic work on the collection and recording of the maritime terminology, especially through the reorganization of the maritime school system. Therefore, we have presented, very briefly the work of nautical schools, primarily of the two ones located in Bakar and Rijeka. Namely, the headmasters of the two schools were the first enthusiasts who started to work on the maritime terminology. And it was the nautical school at Bakar to introduce the Croatian language as a subject for the first time, and it was there that many teachers started to collect Croatian maritime terms, especially those referring to the hull and the set of sails. It was the school where the Croatian language was introduced for the first time as a language for specific

purposes and it was the school where all classes were realized in the Croatian language pursuant to the decision made by the Croatian government in 1917.

In 1852 Jakov Antun Mikoè, a teacher from Rijeka, was the first man who had tried to produce a maritime dictionary. He had collected more than thousand words on 80 pages dealing with the ship's manoeuvre. Therefore, in the history of the Croatian maritime affairs, he was considered as the author of the first maritime dictionary written in the Croatian language, which, unfortunately, remained in manuscript.

The author of the first printed maritime dictionary written in the Croatian language in 1870 was Božo Babić, a teacher from the nautical school at Bakar. It was only seven years after the issue of the first maritime dictionary published in the Italian language.

And that was not the only dictionary he worked on - he published them five. Two were general maritime dictionaries, framing the two specialized dictionaries written by Babić and a maritime travel-record, especially interesting for a large number of lexicographically important notes and supplements - the only (although very small) maritime dictionary with entries given in the Croatian language.

Božo Babić was collecting, recording and sorting maritime terms for more than 40 years, and while bringing one part of his job to an end, he published the results obtained. The Croatian terms were given in relation to the Italian ones, since the Italian maritime terminology was the most developed one on the Mediterranean and the official technical terminology in use in Croatian nautical schools. In some dictionaries these terms were given in relation to the German terminology. By doing so he pointed out that the Croatian language had fulfilled the basic prerequisite conditions for the formation of the maritime technical terminology. He influenced other people to do the same work and paved the way to the maritime terminology being formed as a system. His main aims were clearly presented in the platforms written as prefaces of his books.

The former researchers considered the lexicographic concept of Božo Babić as a puristic one, and named him and his followers as the Bakar school of extreme purism. Our analysis has confirmed this opinion and has pointed out to the type of considerations that Babić took when speaking about the standard language. Therefore, the approach to the principal lexicographic orientation determined by Bogoslav Šulek, was a completely understandable approach.

On the other hand, the analysis has denied some statements,

found in literature, on Božo Babić as the one who recorded the local maritime terminology of Senj. But, according to the very concept of the standard language formed by Božo Babić, which excludes everything of a local character, its comparison with the maritime lexic of Senj is in great discrepancy.

It was also very interesting to see what had happened with the formation of the Croatian maritime terminology after the issue of the dictionary by Božo Babić in 1870 - what type of lexicographic concepts were realized and did the following generations inherit the terminological solutions of Božo Babić.

Therefore, this book on the works of Božo Babić could not be completed at the beginning of the 20th century, since the answers to these questions were sought.

The most significant opponent to Božo Babić in the choice of the possible ways in lexicography was Juraj Carić, a teacher at the nautical school at Bakar and a travel writer, author of the first technical maritime textbooks written in the Croatian language. His choice was the adaptation of the characteristic customary terms, mainly of Italian origin, used by ordinary sailors as a jargon - the so called "noštromizmi".

These two different concepts of lexicology - the one of Božo Babić and the other of Juraj Carić - were put for the first time on a very strong test in 1921, at the time when a large maritime poll was carried out at Bakar and when the new maritime dictionary was worked out. Rudolf Crnić, the author, accepted the concept of Božo Babić, namely, the concept of searching Croatian terms for the types of ships, ship's component parts and equipment. At the same time, he did not accept the sailor's jargon - the "noštromizmi", in the same way as they will not be accepted by the later followers of the Bakar school of extreme purism.

Among them we shall find, in the first place, those whose work is intended for the study of the maritime vocational field. Therefore, this terminology has been in use in textbooks and encyclopedic editions during the whole 20th century.

This is also the characteristic of the collected and stored material on maritime terminology, issued in 1955, including more than four and a half thousand Croatian terms.

But the constant persistence of these two terminological systems the whole century through, asked for a reconciliation. Therefore, newly issued dictionaries follow the prescribed rules of the standardisation of Croatian forms, but do record the sailor's jargon too - the "noštromizmi". In such dictionaries a seafarer can then

find the terminology he had learned not only during his schooling period but at his arrival on board a ship as well.

One can find these both terminologies in the maritime dictionary by Radovan Vidović, who collected and presented this treasure of the late centuries together with the local terms, mostly belonging to the chakavian or štokavian dialect and recorded in a number of small ports and shipyards, among fishermen and ratings.

And it is the English language that has become the new reality in the world of maritime communication. The very first studies into the English language began at the Bakar nautical school by the end of the 19th century. Today, it is impossible to imagine a seafarer without having a sound knowledge of the English language.

As well as without being well trained in new technologies, new ways in navigation, new ways of transporting passengers and cargoes, ...

The sailing boats of Božo Babić are today pure museum exhibits, ships to be employed in romantic voyages, sport competitions or some similar events. But their economic efficiency and utilization level decreased very much already in the last century with the appearance of a steamship, while new discoveries had very soon driven them both back. And with them even their terminology.

It is with this book that we aimed at trying not to allow the beautiful sailing boats and their complex system of masts, sails and riggings to fall into oblivion.

Uz novčanu pomoć Grada Rijeke

Diana Stolac, *Hrvatsko pomorsko nazivlje*. Božo Babić, njegovi prethodnici i nastavljači. Biblioteka Dometi, velika edicija. Uređuje Ljubomir Stefanović. Opremio Damir Ban. Prijevod sažetka na engleski jezik: Jadranka Valentić. Korektura: Marijana Malovoz. Kazalo imena i pojmova: Damir Stolac. Izdavački centar Rijeka, Ivana Zajca 20/II, 51 000 Rijeka, tel. 33 91 88, 33 92 87, faks 33 84 82. Za nakladnika: Vlasta Hrvatinić-Smetko. Priprema i prijelom: Tiskara i grafika Žagar, Rijeka. Tisak i uvez: Graftrade, Opatija. 1998. Made in Croatia.

Biblioteka Dometi, velika edicija:

- Nenad Mišević, **BIJELI ŠUM**. Studije iz filozofije jezika, 1978.
Dragomir Babić, **HUMANISTIČKI ANTIKONFORMIST**. Život i rad Frana Vladimira Mažuranića, 1979.
Ante Šonje, **BIZANTI I CRKVENO GRADITELJSTVO U ISTRI**, 1981.
PLASTIČNI ZNAK. Zbornik tekstova iz teorije vizualnih umjetnosti, priredili N. Mišević, M. Zinaić, skupina prevodilaca, I - 1981, II - 1982.
Slobodan Drakulić, **OBRAZOVANJE I POREDAK**, 1981.
Zdeslav Dukat, **SOFOKLO**. Ogleđi o grčkoj tragediji, 1981.
Darko Gašparović, **PISMO I SCENA**. Dramaturski analekti, 1982.
Branimir Bošnjak, **APOKALIPSA AVANGARDE**. Edeološki znak kao stvarnost, 1982.
Ante Armanini, **KRITIKA KNJIŽEVNOG UMA**, 1982.
Gajo Peleš, **IŠČITAVANJE ZNAČENJA**, 1982.
NAMJERA I ČIN. Zbornik tekstova iz teorije činjenja, priredili: N. Mišević, N. Smokrović, skupina prevodilaca, 1983.
Katica Ivanišević, **BOHEMA I KNJIŽEVNO STVARALAŠTVO**, 1984.
Petar Selem, **RAZLIČITO KAZALIŠTE**, 1985.
Cvetko Milanja, **UŽAS JEZIČNE MOĆI**. Represijska jezična moć, 1985.
Mladen Kuzmanović, **KEREMPUHOVO ISHODIŠTE**. Geneza "Balada Petrice Kerempuha" Miroslava Krležje, popratni tekst: S. Lasić, 1985.
Donald J. Urquhart, **NAČELA BIBLIOTEKARSTVA**, prijevod: S. Jelušić, T. Aparac-Gazivoda, I, II - 1986.
Ivan Slamnig, **SEDAM PRISTUPA PJESMI**, 1986.
Pavao Pavličić, **SEDAM INTERPRETACIJA**, 1986.
Miomir Matulović, **JEZIK, PRAVO I MORAL**. Filozofija prava Herberta Harta, 1986.
Branko Vuletić, **SINTAKSA KRIKA**. Govorna organizacija Krležine ratne lirike, 1986.
Zvonko Kovač, **INTERPRETACIJSKI KONTEKST**, 1987.
KONTEKST I ZNAČENJE, uredili: N. Mišević, M. Potrč, skupina prevodilaca, 1987.
Nenad Mišević, **OD MISLI DO JEZIKA**, 1987.
Ivan Krtalić, **GLEDANJE U STVARNOST**, 1988.
Denis Poniž, **RAZGOVORI S LITERATUROM**, 1988.
Slobodan Šnajder, **RADOSNA APOKALIPSA**, 1988.
Robert Blažević, **POLITIČKA VLADAVINA**. Politika u upravi u djelu Maxa Webera, 1988.
KOMPIJUTORI, MOZAK I LJUDSKI UM. Zbornik tekstova iz teorije umjetne inteligencije, uredili: N. Mišević, N. Smokrović, skupina prevodilaca, 1989.
Goran Kalogjera, **HRVATSKO-MAKEDONSKE KNJIŽEVNE VEZE**, 1988.
Zvonko Kovač, **POETIKA MILOŠA CRNJANSKOG**, 1988.
Ivan Padjen, **(NE)ČUDOREDNOŠĆ (MEĐUNARODNOG) PRAVA**. Pristup filozofiji prava, 1988.
Branimir Donat, **PEGAZ ILI DADA**. Eseji o suvremenom pjesništvu, 1988.
Ivo Sanader, **FENOMEN PARFEMA**. Germanističke rasprave, eseji, osvrti, 1989.
Milorad Stojević, **RAZDRTA HALUCIJACIJA**. Neke značajke proze Josipa Baričevića, 1989.
Tonko Maroević, **ZRCALO ADRIJANSKO**. Obilježja hrvatsko-talijanskog književnog dijaloga, 1989.
LJUDSKA PRAVA. Zbornik tekstova iz suvremenih teorija ljudskih prava, uredio: M. Matulović, skupina prevodilaca, I - 1989, II. izm. i dop. izd. - 1992.
Miroslav Šicel, **OGLEDI IZ HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI**. Književne studije i eseji, 1990.
Neven Jurica, **O PJESNICIMA**, 1990.
Gane Todorovski, **ZAČARANO POPRIŠTE**. Eseji o makedonskoj književnosti, 1990.
Vjekoslav Boban, **KRITIKA SINTETIZMA**. Postavke i primjeri, 1990.
Iva Lukežić, **ČAKAVSKI IKAVSKO-EKAVSKI DIJALEKT**, 1990.
Nikola Visković, **PRAVO KAO KULTURA**. Egoološka teorija prava Carlota Cossija, 1990.
Rafo Bogišić, **TISUĆU ŽIVOTA, JEDAN PUT**. Književne studije i eseji, 1991.
Mirjana Strčić, **KRITIČKA OGLEDANJA**, 1991.
Miomir Križan, **UM, MODERNIZACIJA I DRUŠTVENI PORETICI SOVJETSKOG TIPA**. Jedna kritička interpretacija boljševičke ideologije, 1991.
Marija Turk, **FONOLOGIJA HRVATSKOG JEZIKA** (raspodjela fonema), u suradnji s Tiskarom Varaždin, 1992.
Marija Bida, **MISAONOST JANKA POLIČA KAMOVA**, 1993.
Vida Barac-Grum, **ČAKAVSKO-KAJKAVSKI GOVORNI KONTAKT U GORSKOM KOTARU**, 1993.
Zlatko Kramarić, **DISKURS RAZLIKE**. Ogleđi o alternativnom mišljenju, 1994.
Iva Lukežić, **TRSATSKO-BAKARSKA I CRIKVENIČKA ČAKAVŠTINA**, 1996.
Nikola Ivanišin, **KNJIŽEVNOPOVIJESNO DJELO ANTUNA BARCA**, 1996.
Lada Badurina, **KRATKA OSNOVA HRVATSKOG PRAVOPISANJA**. Metodologija rada na pravopisu, 1996.
Karl H. Meyer, **ČAKAVŠTINA OTOKA KRKA**, Prevela: M. Turk, 1996.
Ante Stamać, **RASPRAVE I ESEJI O HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI**, 1997.
Luko Paljetak, **ENGLJSKE TEME**, 1997.
Ivo Pranjković, **LINGVISTIČKI KOMENTARI**, 1997.
Miroslav Šicel, **HRVATSKI KNJIŽEVNI OBZORI**, 1997.

"(...) *Hrvatsko pomorsko nazivlje* doc. dr. Diane Stolec prva je monografija o toj važnoj problematici. Ta je konstatacija utoliko važnija jer glavnina rječnika, poglavito dvojezičnih, što su se pojavili u 20. stoljeću u Hrvatskoj nose obilježje kopnene, a ne pomorske zemlje (...)

Knjiga *Hrvatsko pomorsko nazivlje* cjeloviti je prikaz povijesti hrvatske pomorske leksikografije. U njoj su predstavljeni napori pojedinaca koji su se bavili pomorskom terminologijom, stvarajući pomalo svoje škole. U tom kontekstu autorica je obuhvatila i obradila gotovo sve što je predstavljalo iole vrijednoga napora: od rukopisnoga rječnika Jakova Antuna Mikoča preko sjajnoga pomorskoga pisca i leksikografa Bože Babića do pomorskih rječnika Rudolfa Crnića i Radovana Vidovića. Pokazalo se da hrvatski pomorski leksikografi nisu nimalo zaostajali za ponajboljim pomorskim leksikografima drugih zemalja (...) Stvarana je tako, od termina do termina, zgrada hrvatske pomorske terminologije koja je počivala na čvrstim temeljima hrvatske jezične morfologije i tvorbe riječi. Upravo zbog svoje konzistentnosti ta je zgrada postajala sve više sastavnim dijelom hrvatskoga leksika uopće" (akademik Milan Moguš).

"Knjiga Diane Stolec sinteza je i sveobuhvatni prikaz danas već jednoipolstoljetnog razvitka, oblikovanja i normiranja suvremenoga hrvatskoga pomorskog nazivlja u svjetlu razvitka hrvatske jezične leksikografije. Ovo je izuzetno vrijedno djelo putokaz svim budućim istraživačima i tvorcima hrvatskog pomorskog nazivlja, ali i zanimljivo štivo svakome tko se na bilo koji način bavi morem i pomorstvom" (dr. sc. Boris Pritchard).

ISBN 953-6066-59-9

0 095360 665990